VALÉRY GIROUX - RENAN LARUE

Veganizm

ÇEVİREN
Z. HAZAL LOUZE

iletişim

VALÉRY GIROUX - RENAN LARUE Veganizm

VALÉRY GIROUX - RENAN LARUE • **Veganizm**

VALÉRY GIROUX Kanadalı avukat, filozof ve hayvan hakları savunucusu. Montréal Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. Aynı üniversitede hayvan hakları ve ceza hukuku üzerine yüksek lisans yaptı. Sherbrooke Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde ve Montréal Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışıyor.

RENAN LARUE Sorbonne Üniversitesi'nde Fransız Edebiyatı öğrenimi gördü. Doktora tezini Batı'da veganizm tarihi üzerine yazdı. California Santa Barbara Üniversitesi'nde edebiyat ve veganizm çalışmaları üzerine ders veriyor.

Le Véganisme

İletişim Yayınları 3060 • Politika Dizisi 214

1. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Merve Öztürk
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Berkay Üzüm
BASKI Ayhan Matbaası ·
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CİLT Güven Mücellit ·
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları ·
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

VALÉRY GIROUX - RENAN LARUE

Veganizm

Le Véganisme

ÇEVİREN
Z. Hazal Louze

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR

Bu kitabın yazarları, yardımları ve tavsiyeleri için Christiane Bailey, Yves Bonnardel, Frédéric Côté-Boudreau, Élise Desaulniers, Vincent Duhamel, Pierre-André Gagnon, Martin Gibert, Édith ve Jean-Claude Larue, Andrea Levy, Pauline Narme, Sophia Rousseau-Mermans, Carl Saucier-Bouffard, John Sonbonmatsu, Sayara Thurston, Enrique Utria'ya ve ayrıca Hayvan ve Çevre Etiği Araştırma Derneği'nin (GREÉA) tüm üyelerine içten teşekkürü borç bilirler.

Ayrıca Julien Brocard'a, gösterdiği sabır ve hissettirdiği güven için minnettarlar.

Giriş

2015 yılında "veganizm" sözcüğü Fransızcanın en önemli sözlüklerine göz alıcı bir giriş yaptı. Sözlük bilimcilerin bu sözcüğe gösterdiği takdir, "hayvanlara saygıyı temel alan yaşam biçiminin"[1] Fransa'da ve Fransızca konuşulan diğer ülkelerde kayda değer ölçüde tanınmaya başladığının işaretlerinden biridir. Bunun dışında İsrail'de, Anglosakson ülkelerde veya Kuzey Avrupa ülkelerinde de vegan hareket esaslı bir başarı elde etmiştir.

Peki, bu hareket tam olarak nedir? Veganizm, hisleri olan canlıları köleleştirmeye, onlara uygulanan kötü muamelelere ve onları öldürme eylemine, mümkün olduğunca ortak olmamaktır. Bu sebeple veganlar hayvan istismarı içeren tüm ürünlerden, tüm hizmetlerden ve tüm eylemlerden kaçınmaya özen gösterirler. Beşeri tüketim için yararlandığımız hayvanların çok büyük kısmı avlandığı veya yetiştirildiği için veganizm bazen vejetalyen beslenme* ile karıştırı-

1 *Le Petit Robert* isimli Fransızca sözlükteki tanımı budur (2015).

(*) Vejetalyen: Sadece bitkisel gıdalar, tahıl ve kuru baklagil tüketen kişi.
Vejetaryen: Et ve balık yemeyen ancak süt, peynir, bal ve yumurta tüketen kişi.

labiliyor. Halbuki vegan olmadan da vejetalyen olmak gayet mümkündür; yani hiçbir hayvani gıda tüketmemeyi tercih ediyorken (örneğin sağlıkla ilgili sebeplerden ötürü) hayvan derisinden imal edilmiş ürünler kullanmakta, hayvanat bahçelerine gitmekte veya boğa güreşi izlemekte sakınca görmeyebilirsiniz.

Hayvan bedeni ve bedeninden elde ettiğimiz ürünler günlük hayatımızın her yerinde olduğu için veganizm çok sayıda tüketim alışkanlığından feragat etmeyi gerektiriyor. Kendi yararımız için kullandığımız milyonlarca varlık canlı haldeyken sofrada gözümüze görünmüyor olabilir ama onların yünlerini giyiyoruz, bedenleriyle besleniyoruz, onların üzerinde test edilen veya salgılarını içeren ürünleri bakımımız için kullanıyoruz, bu ürünlerle makyaj yapıyoruz ve yıkanıyoruz. Bu hayvanları fırça, yastık, mum, kanepe, şampuan, çanta ve eşarp üretmek için sömürüyoruz. Onlar araba koltuğumuzdalar, kitaplarımızın kapağındalar, güneş kremimizin içindeler. Kışlık montlarımızın içyüzünde, bakım ürünlerimizin, alkol içeren bazı içeceklerin veya çocuk oyuncaklarının içinde bulunuyorlar.

Elbette çoğumuz milyarlarca canlıya reva gördüğümüz bu kaderi düşünmemeyi becerebiliyor. Ancak bu gönüllü körleşme haline kendimizi teslim etmek son yıllarda biraz zorlaştı. Zira çok sayıda kitap, makale, belgesel, radyo ve televizyon yayını, sömürdüğümüz hayvanlara uygulanan kötü muameleden bahsediyor. Bu köleleştirmenin temellerini ve meşruiyetini artık yüksek sesle sorgulamaya başlıyoruz. Gittikçe daha çok ve daha ciddi bir şekilde veganizmden konuşuyoruz. Hayvanlar için endişe edenler ise bu gelişmelerden memnuniyet duyuyorlar.

Yine de Batılı toplumlarda, dünyanın her yerinde olduğu

Vegan: Hiçbir şekilde hayvansal gıda tüketmeyen ve bunun yanı sıra hayvanların sömürüldüğü her eyleme (boğa güreşi gibi) karşı duran kişi-ç.n.

gibi, öldürdüğümüz hayvan sayısı durmadan artıyor. Avrupa'da şüphesiz daha az sığır eti yeniyor ancak mezbahalara daha çok tavuk gidiyor ve daha çok sayıda balık avlanıyor. Çok sayıda ülkede hayvanları artık daracık kafeslere hapsetmesek de kafes sayısı her yerde artıyor. Örneğin Fransa'da bu hayvanlara hisleri olan canlı varlık statüsü tanındı ancak yasa koyucular onları kesmeyi ve öldürmeyi yasaklamayı pek düşünmüyor. Veganizmin gelişmesine hiç olmadığı kadar uygun bir atmosfer olmasına rağmen veganizmin sadık takipçi sayısı çok ağır bir şekilde artış gösteriyor. Hayvan savunucularının elde ettiği kazanımlar sembolik olmaktan ileri gidemiyor. Sonuç olarak, vegan davası ilerlemiyor.

Rakamlara bakarak yaptığımız bu çıkarım (rakamlar çıkarımın doğru olduğuna işaret etse de) yoruma açıktır – hele ki, bu kitapta da yapacağımız gibi, sosyoloji ve siyasi bilimler yaklaşımını benimsersek. Kitlesel medyanın son zamanlarda veganizme geniş yer vermesi hayvan hakları davasının militanları sayesindedir. 2010'lu yılların ortalarından itibaren görülen bu kayda değer evrim şüphesiz ki onların ilk zaferidir; çağdaşlarını veganizme ikna etmekteki başarısızlıklarının kanıtı değil. Yasalarda hayvan haklarına dair kaydedilen son gelişmeler, her ne kadar göreceli olsalar da, zihniyetlerdeki gözle görülür değişime işaret etmektedir.[2]

Tüm bunlar bugün avlanan veya kesilen hayvanlar için neredeyse hiçbir şeyi değiştirmese de diğer canlı türlerinin üyelerini kendi yararımız için kullanma hakkına dair kanaatin gücünü yitirmesi uzun vadede ciddi değişimlerin habercisi niteliğindedir. Psikolojik ve kültürel yeni mekanizmalar belki bir gün bizi hayvan sömürüsünü sonlandırmaya götürecek yolun ilk adımıdır.

---

2 Bu konuyla ilgili olarak çok kapsamlı hazırlanmış şu eseri inceleyiniz: S. Brels, *Le Droit du bien-être animal dans le monde. Évolution et universalisation*, Paris, L'Harmattan, 2017.

Veganları oldukça heyecanlandıran bu perspektif ilk olarak çok sayıda sanayiciyi endişelendirmektedir; kitabın ilk bölümünde bunun güçlü bir direnişi nasıl harekete geçirdiğini göreceğiz. İkinci Bölüm'de ise Antik Çağ'daki öncüllerinden, hayvan etiği hakkındaki en yeni gelişmelere kadar vegan felsefesinin kendine has yönlerine eğileceğiz. Akabinde günümüz veganlarının portresini çizecek ve onların -özellikle internetin doğuşuyla- oluşturduğu topluluğu inceleyeceğiz. Son olarak veganizmin sadece hayvanlara eziyet etmeyi reddetmenin pratik bir sonucu olmaktan ibaret olmadığını, aynı zamanda onların özgürleşmesi için siyasi bir araç da olduğundan bahsedeceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

Karnizm: Kırılgan Bir Hegemonya

İnsanlığın yaratılışın merkezi ve zirvesi olduğu fikrine dayanan antroposantrizmden (insanmerkezcilik), birbirini besleyen iki düşünce sistemi ortaya çıkar: türcülük ve karnizm. Türcülük, insan türüne ait olmayan canlılara daha az ahlâki değer addetmek üzerine kuruludur. Karnizm ise bazı hayvan türlerinin üyelerini yemenin, daha genel anlamda onları köleleştirmenin doğru, adil, doğal ve gerekli olduğunu savunan ideolojidir.[1]

"Karnizm" teriminin sosyologlar ve psikologlar için birçok avantajı vardır. Aynı zamanda tarihçiler için de oldukça kullanışlıdır çünkü Batı'da her daim tartışmaya sebep olan,

1 Melanie Joy "karnizm" terimini ilk kullanan kişi olmuştur. Joy bu terimi "hayvanlar için duyduğumuz hayati endişenin karşısında duran ve her yerde var olan görünmez bir ideoloji" olarak tanımlıyor. "Görünmez" olması (veya olmuş olması) tartışmaya açık olsa da bu, karnizmin oldukça yaygın bir dünya görüşü olduğu ve genelde sorgulanmadığı gerçeğini değiştirmiyor. (M. Joy, *Introduction au carnisme*, Lozan, L'Âge d'Homme, 2016). Türcülük hakkında bkz. aşağıda s. 52-54. Aynı anda hem vegan hem türcü olunabileceği unutulmamalıdır: Hayvanlara zarar vermekten ve onları sömürmekten kesin bir şekilde vazgeçerken onların menfaatleri ile insanların menfaatlerini eşit tutmamak mümkündür. Bu anlamda veganizm türcülüğün değil karnizmin katı bir şekilde karşısında yer alır.

et ve diğer hayvansal ürünlerin tüketimi üzerine yapılan felsefi ve dinî sorunları anlamayı kolaylaştırır. Orfeus ve Pisagor'dan beri, birbirinin karşıtı ve muhalifi iki tez karşı karşıya gelmiştir. Biri hayvanların sömürülmesini meşrulaştırmayı öne sürerken diğeri bu sömürüye insanlığın gücünü aşan adalet ve ahlâk mefhumlarından yola çıkarak itiraz eder.

Karnizmin neredeyse kalıcı diyebileceğimiz zaferi, hayvan esaretinin evrensel bir yasanın, delinmez bir ilkenin sonucu olarak görüldüğünün emaresidir. Ne var ki, karnist ideoloji hegemonya kurmaktan *öteye gidemez*. Geçmişte her ne kadar baskın olduysa da eleştiri almaktan, şüphe çekmekten ve hatta kınanmaktan asla kaçamamıştır. En önemli temsilcilerinin hegemonyaya sırtını yaslaması bile eleştirilerden kaçmalarına yaramamıştır. Dahası, günümüzdeki mirasçılarının da (özellikle tarım-gıda endüstrisinin önde gelenlerinin) günün birinde altüst olmayacaklarını hiçbir şey garanti etmez.

Bugün onların aldıkları en önemli eleştiriler, kısmen de olsa, insanların rant hayvanları ve özellikle endüstriyel çiftliklerdeki hayvanlar hakkında artan endişesinin sonucudur. Bu çiftliklerdeki ineklerin ve koyunların yaşadığı kadere gösterdiğimiz duyarsızlık gittikçe azalıyor ve onların refahı hakkında gittikçe daha çok endişe ediyoruz. Çoğumuz onların iyi muamele görmesini umuyoruz. Ama yine de onları yiyoruz, sömürülmelerine ve inanması güç şekillerde öldürülmelerine ortak oluyoruz. İşte bu duruma "et paradoksu" deniyor.

ET PARADOKSU

Çelişkili bir tutumu anlatan "et paradoksu"nun ortaya çıkışı Antik Çağ'a uzanır. Günümüze kadar asla açık bir şekilde ve bu denli geniş çapta itiraz ile karşılaşmamıştır. Bu durum, toplumların, en azından Batı'da, duyarlılık eşiğinin kayda değer ölçüde yer değiştirdiğini kısmen açıklamaktadır.

1789'da, Fransız Devrimi sırasında, Fransızların % 67'si tarımdan ve hayvancılıktan geçinen köylülerden oluşuyordu. 1901'de bu sayı % 42'ye düştü.[2] 2007 itibarıyla, Fransa'nın Ulusal İstatistik ve Ekonomi Çalışmaları Enstitüsü'ne (INSEE)* göre, Fransa'da toplam aktif nüfusun sadece % 3,4'ü çiftçilerden oluşuyor. Bunların yarısı, yani Fransa nüfusunun % 2'sinden azı hayvan yetiştiriciliği yapıyor.[3] Hayvan yetiştiricileri şahsi tüketimleri için tavuklarını ve domuzlarını çiftlikte bizzat öldürme hakkına sahip olsa da kasaplık hayvanların çok büyük bir kısmı günümüzde mezbahalarda kesilmektedir.[4] 2016 itibarıyla Fransa sınırları içinde aktif hizmet veren mezbaha sayısı 263'tür; "katiller"in sayısı ise en fazla on binlerle anılmaktadır. Günümüzde artık çok az sayıda insan meslekleri gereği hayvan öldürmektedir. Bu sayıya balıkçılık yapanları da eklemek gerekir (deniz balıkçıları ve tatlı su balıkçıları). Onların sayısı da pek artmamıştır: Birkaç on bin kişiden ibarettir.[5]

Peki ya, hayvanları eğlence için öldürenler? Fransız Ulusal Avcılık Federasyonu (FNC),** yayımladığı rakamlara göre 2015 itibarıyla 1,2 milyon küsur üyeye sahip (% 97,8'i erkek); bu da nüfusun % 2'sinden azını temsil etmektedir.

---

2 Bkz. J. Molinier, "L'Évolution de la population agricole du xviiie siècle à nos jours", *Économie et statistique*, cilt 91, sayı 1 (1977), s. 79-84, 80.

(*) Institut national de la statistique et des études économiques – ç.n.

3 Bkz. *Tableaux de l'économie française*, Paris, Insee, 2011, s. 160-161.

4 Sığırlar hariç tüm hayvan türleri için geçerlidir. Bkz. Fransa Tarım Kanunu'nun hayvanların çiftliklerde (daha geniş ifadeyle mezbahalar dışında) öldürülmesine izin veren R231-6 numaralı maddesi.

5 l'Ifremer, internet sitesinde, balık avlayan denizci sayısını yaklaşık 20 bin olarak göstermiştir ("Le marin pêcheur", son güncelleme tarihi: 1 Temmuz 2013). Fransız Çevre, Enerji ve Deniz Bakanlığı'na göre tatlı su balıkçılarının sayısı 2013'te 409'dur. ("La pêche professionnelle en eau douce", 19 Temmuz 2013).

(**) Fédération nationale des chasseurs – ç.n.

Fransız Deniz Keşif Araştırmaları Enstitüsü'ne (IFREMER)* göre 2,5 milyon kişi ise, yani Fransız nüfusunun % 3,8'i hobi olarak deniz balıkçılığı yapıyor.[6] Son olarak, Fransa'da 1,2 milyon küsur insanın tatlı sularda balık tuttuğunu belirtelim.[7]

Tüm bu sayıları (hiçbir yetiştiricinin aynı zamanda avcı vs. olmadığını farz ederek) toplasak bile Fransızların çok büyük bir çoğunluğunun yedikleri veya yumurtasını, sütünü tükettikleri hayvanların ölümüne asla doğrudan şahit olmadığı ortaya çıkıyor. Ayrıca onların hayat şartları hakkında da bilgi sahibi değiller. Bu bilgi eksikliği günümüzde, tarih boyunca görülmemiş boyuttadır ve bu durum, köyden kente göçle ve hayvanları tecrit ederek görüş açımızdan alıkoyan endüstriyel hayvan yetiştiriciliğiyle açıklanabilir.

Kıyımların artık şehirlerde değil mezbahalarda gerçekleşmesi de rant hayvanlarının görünmezliğinde rol oynayan bir etkendir. İlk mezbahalar Paris'in çeperinde, 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak Parisliler, kasapların hayvanları dükkânlarında veya caddelerde gelen geçenin gözü önünde kesmesinin yasaklanmasını 17. yüzyıldan beri yöneticilerden talep ediyorlardı. Ortaya çıkan yeni sağlık sorunlarını ve gürültü ve koku kaynaklı rahatsızlıkları saymazsak, kıyımlar gittikçe daha çok insan için ve özellikle şehir insanı için katlanılmaz bir gösteri halini almıştı.[8]

Norbert Elias'ın ardından tarihçilerin ve sosyologların "geleneklerin uygarlaştırılması" ve "duyarlılık eşiğinin yer

(*) Institut Français de recherche pour l'exploitation de la Mer – ç.n.

6 "Pêcheurs maritimes de loisir", Ifremer, son güncelleme: 17 Aralık 2013.

7 Bkz. "La pêche de loisir en eau douce", Fransız Çevre, Enerji ve Deniz Bakanlığı, 19 Temmuz 2013.

8 Bu konuyla ilgili olarak bkz. R. Abad, "Les tueries à Paris sous l'Ancien Régime ou pourquoi la capitale n'a pas été dotée d'abattoirs aux xviie et xviiie siècles", *Histoire, économie et société*, cilt 17, sayı 4 (1998), s. 649-676.

değiştirmesi"[9] diye adlandırdıkları şey mezbahaların şehrin dışına ötelenmesinden kaynaklanıyor. Üstüne üstlük mezbaha duvarlarının koyu olması hayvanların muhitlerine olan duyarlılığımızın daha da artmasına katkı sağlamış olabilir. Aslına bakarsak empati duygusu esnek bir beceridir ve muhtemel bir uyumluluk formuna sahiptir. Bu beceri, "öteki"nin duyduğu acıya tekraren tanık olmakla körelebilir.[10] Örneğin, şiddete tanık olmak duyarsızlaşmamıza sebep olurken, hayvanların çektiği acıya daha az tanıklık etmek bizi onların kaderi hakkında daha çok duyarlılaştırabilir. Onların acı çektiğini gördüğümüzde altüst oluyoruz çünkü bu, artık her zaman şahit olduğumuz bir şey değil. Öyle ki, Batılıların çoğunluğu bir kuzuyu, ineği veya tavşanı elleriyle öldürmek zorunda kalsaydı muhtemelen bir daha et yiyemez hale gelirdi.[11]

Peki, Fransızlar bu tutarsızlığı nasıl açıklıyor? Nasıl oluyor da her şeye rağmen hâlâ et yiyebiliyorlar? Örneğin Fransa'da 2016 yılında yapılan bir araştırmada, soru yöneltilen kişilerin % 50'si kırmızı etin ve balığın tadını sevdiğini söylemiştir; % 19'u, et ürünlerinden feragat etmenin çok büyük bir zorluk olacağını, % 11'i ise "sosyal hayatta" sorunlara yol açacağını ifade ediyor.[12] Daha az rasyonel ama daha derin olan başka se-

---

9 N. Elias, *La Civilisation des mœurs*, çev. P. Kamnitzer, Paris, Pocket, 1989, s. 171-172 [*Uygarlık Süreci*, çev. Ender Ateşman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017].

10 Bkz. X. Guo ve diğerleri, "Exposure to violence reduces empathetic responses to other's pain", *Brain and Cognition*, sayı 82 (2013), s. 187-191, 190. Ayrıca bkz. M.A. Preis ve diğerleri, "Neural correlates of empathy with pain show habituation effects: An fMRI study", *PLoS One*, cilt 10, sayı 8 (2015), doi: 10.137/journal.pone.0137056.

11 1990'lı yılların başında Birleşik Krallık'ta yapılan bir çalışmadan çıkan sonuçtur. Bkz. N.J. Richardson, R. Shepherd, N.A. Elliman, "Current attitudes and future influences on meat consumption in the UK", *Appetite*, cilt 21, sayı 1 (1993), s. 41-51, 48.

12 OpinionWay tarafından yapılan ve *TerraEco*'da yayımlanan anket çalışması, sayı 75 (Mart 2016), s. 46. Daha detaylı başka bir çalışma ise 2004'te Güney Avustralya'da yapılmıştır. Bu çalışma "çok sayıda etçil Avustralyalının et ve vejetaryenlik tipleri hakkında vejetaryenlerle aynı görüşleri paylaştığını" ortaya koymuştur. (E. Lea, A. Worsley, "What proportion of south australian adult

bepler de öne sürülüyor; bu sebepler de psikologların, kriminologların ve sosyologların çalışmalarında yer buluyor.

İnkâr mekanizması

2001'de çıkan *States of Denial* [İnkâr Halleri] isimli kitabında kriminolog Stanley Cohen, insanların çoğunluğunun şahit oldukları korkunç eylemler hakkında hiçbir şey bilmediklerini söyleme sebebini anlamaya çalışmış. Cohen bunun için, izleyicilerin televizyonda yayınlanan savaş görüntülerine gösterdiği vurdumduymazlığı, savaş esnasında Nazilerin imha kamplarının yakınında oturanların sessiz kalışını veya sokak ortasında bir kadın saldırıya uğrarken müdahale etmeyenlerin tutumunu örnek gösteriyor. "İnkâr", diyor Cohen, "suçluluk duygusunun, kaygının ve etrafı hakikat ile sarılı diğer olumsuz duyguların üstesinden gelmeyi gözeterek bilinçsizce ortaya çıkan savunma mekanizmasıdır. Psişe, düpedüz inanması güç ve dayanılmaz olan bilgilere kapısını kapıyor."[13] İşkenceciler yaptıklarını yapıyor olduklarını inkâr ederek, onları destekleyenler veya ihbar etmeyenler ise gördüklerini görüyor olduklarını inkâr ederek, vicdan azabından ve utançtan sıyrılmayı başarıyorlar.

Cohen'in soykırım mekanizmasını, suç mahalli şahitlerinin sessizliğe gömülmesini ve yok sayma hallerini anlamamız için pek değerli olan analizleri, acaba hayvanlara yaşattığımız şiddet karşısındaki toplumsal edilgenliğimizi açıklamada da kullanılabilir mi? Avustralyalı sosyolog Deidre Wicks kullanabileceğimizi düşünüyor.[14] Wicks, hayvansal

---

non-vegetarians hold similar beliefs to vegetarians?", *Nutrition & Dietetics*, cilt 61, sayı 1 [2004], s. 11-21, 20).

13 S. Cohen, *States of Denial: Knowing About Atrocities and Suffering*, Cambridge, Polity, 2001, s. 5.

14 D. Wicks, "Silence and denial in everyday life: The case of animal suffering", *Animals*, cilt 1, sayı 1 (2011), s. 186-199. F. Burgat'nın *L'Humanité carnivore*

ürün tüketicilerinin çoğunluğunun bir tür inkâr içinde olduğunu savunuyor çünkü ona göre kimse mezbahaların ve çiftliklerin kapıları ardında ne olup bittiğini *gerçekten* bilmiyor olamaz. Çok sayıda belgesel ve kitap bu konuları anlatmaktadır. Birkaç senedir kaçak yollarla kaydedilen görüntüler kasap hayvanlarının ne şartlar altında yaşadığını ve öldüğünü kamuoyuna göstermiştir. Bu görüntülere internet ortamında rahatlıkla erişilebilir. Hatta sosyal medyada da geniş ölçekte dolaşımdalar. Wicks'e göre insanlar artık, anlık da olsa bilgi sahibiler ama çabuk unutuyorlar.

Bir grubun ve hatta tüm toplumun ölçeğinde, bireysel inkâr, sessiz kalmaya dönüşüyor – ki bu, ilgili kişiler arasında bir çeşit işbirliği yapılmasını ve birtakım kurallara uyulmasını gerektiriyor. Örneğin, bir mangal partisine katıldığımızda mezbahalardan söz açmanın uygun olmayacağını biliriz.[15] Bu sessizlik yasasını delmeye, partiye bir vejetalyen veya vejetaryenin katılımı bile yeter. Söz konusu kişinin durmadan yapılan sataşmalara ve şakalara maruz kalması onun karnist düzene geri dönmesine dair bir çağrı olarak da yorumlanabilir. Sessizlik, et yiyicileri suçluluk duygusundan ve aynı zamanda hayvan sömürüsünün sebep olduğu devasa ahlâki sorunlar karşısında güçsüz hissetmelerinden korur.[16] Nitekim mezbahaların varlığıyla ilgili yaşadığımız kafa karışıklığı, bu kötülük karşısında bizi çaresiz hissettirir. Bu yüzden şüphesiz ki en iyisi onlardan hiç bahsetmemektir. Üstelik çevremiz sessiz kaldıkça bizim de sessizliğimizi korumamız kolaylaşır. Ne var ki inkârın insanlar üzerindeki psiko-

(Paris, Seuil, 2017) isimli eserinde Wicks'in neredeyse aksine bir tezi savunduğu unutulmamalıdır. Burgat, "Ete dair, az veya çok bilinçli bir şekilde, en çok sevdiğimiz şeyin, öldürdüğümüz veya öldürttüğümüz bir hayvandan sağlanmış olmasıdır" der.

15 *A.g.e.*, s. 188.

16 İklim değişikliği karşısında hissedilen acziyet duygusuyla ilgili olarak, birbirine bağlı bazı görüşler için bkz. K.M. Norgaard, *Living in Denial*, Cambridge, MIT Press, 2011.

lojik sonuçları gayet olumluyken hayvanlar üzerindeki sonuçları yıkıcıdır: Sessiz kalmak, diyor Deidre Wicks, onların sömürülmesini devamlı kılar.[17]

Bazı durumlarda mezbaha gerçeğini inkâr etmek mümkün olmadığında bu, üstü kapalı bir biçimde zikredilebiliyor. Örneğin Fransız bir hayvan yetiştiricisi mezbahaya gönderdiği ineği hakkında "kariyerinin sonuna gelmişti" diyebiliyor; Avustralyalı meslektaşı ineğinin "fabrikaya" gittiğini söylüyor. Öte yandan toplumların duyarlılığını artırdığı için mezbahalarda çalışanların "katil" olduklarını söylemekten -bu sıfatı oldukça hak etmelerine rağmen- kaçınıyoruz. Hayvanları öldürenler "mezbaha operatörü" olarak anılmak istiyor.

Bazı yazarlar, hakikati olduğundan daha hafif gösterme mekanizmasının lehine olarak, hayvan sömürüsünün onlar ile bizler arasındaki bir "işbirliği" olarak görülmesi gerektiğini öne sürüyor. "Hayvan yetiştiriciliği", diyor örneğin Jocelyne Porcher, "hayvanlarla kurulan bir iş ilişkisidir."[18] "Bu iş", diye devam ediyor, "verimli ve herkes için yararlı bir değiş tokuştur: Hayvanlar bize çok şeylerini verirler. Varlıklarını, güvenlerini, duygularını. Yetiştiricileriyle iletişim kurarlar ve işin kurallarını kabul ederler. Yetiştiriciler de hayvanlarına duygularını açar, onlara saygı gösterirler, hayranlık duyarlar ve onlara iyi bir hayat verebilmek için ellerinden geleni yaparlar."[19] Hayvan yetiştiriciliği her ne kadar onları farklı şekillerde kesmeyi ve öldürmeyi kapsasa da yetiştiricilik "hayvanlar için muhtemel bir özgürlük yoludur"[20] diye

17 D. Wicks, "Silence and denial in everyday life: The case of animal suffering", a.g.m, s. 189.

18 J. Porcher, *Vivre avec les animaux*, Paris, La Découverte, 2014, s. 30.

19 *A.g.e.*, s. 34

20 *A.g.e.*, s. 46. Ayrıca bkz. "Le travail des animaux d'élevage. Un partenariat invisible?", *Courrier de l'environnement de l'INRA*, sayı 65 (Mart 2015), s. 29. Bu teze getirilen eleştiri için bkz. E. Utria, "La viande heureuse et les cervelles miséricordieuses", L. Desblache (ed.), *Souffrances animales et traditions humaines*, Dijon, EUD, 2014, s. 37-52.

sözlerini tamamlıyor Jocelyne Porcher.

Günümüzde geniş kitlelerce inkâr edilemeyecek kadar *kabul gören bu tutum "neo-karnizm"in biçimlerinden biridir* (özellikle yeni endüstriyel uygulamalar karşısında saygıdeğer, hatta masalsı olarak görülen "geleneksel" hayvan yetiştiriciliğini yüceltmek söz konusuysa). Rant hayvanlarıyla yapılan "ehil sözleşme"nin yoğun endüstriyel yetiştiricilikle kesintiye uğradığı düşünülüyor. Neo-karnizm, geleneksel yetiştiriciliğin de hayvanların canlı canlı kesilmesini, kafeslere kapatılmasını, anneleri yavrularından ayırmayı, hayvanları aşırı ve sık beslemeyi ve sonra da katletmeyi kapsadığı gerçeğini hafızamızın derinliklerine gömmemizi sağlıyor. Reklamların ve sayıları devamlı artan markaların etkisi altında kalan bizler atların, ineklerin, domuzların, tavşanların veya tavukların çiftliklerde mutlu ve huzurlu bir hayat sürmüş olduğunu (günümüzde de birkaç çiftlikte sürmekte olduğunu) düşünmekten memnun oluyoruz. Az veya çok bilinçsizce işleyen bu mekanizma, "bilişsel uyumsuzluk" denen rahatsız edici psişik durumların ortaya çıkmasını önleme ve bertaraf etme yollarından biridir.

Bilişsel uyumsuzluk

"Bilişsel uyumsuzluk" kavramı 1950'li yıllarda ABD'li psikolog Leon Festinger tarafından öne sürülmüştür.[21] Bu kavram, bir insanın iki inancı arasında uyuşmazlık olduğunda veya inançlarından biri ile bazı eylemleri uyumsuzluk gösterdiğinde, yani bariz bir şekilde çatışma oluştuğunda hissettiği psişik rahatsızlık halini anlatır. Özne, bu nahoş durumdan kaçmak için, bir çıkış bulmak adına entelektüel çarpıtmalar pahasına bile olsa, her şeyi yapar. *Tilki İle Üzüm-*

21 Bkz. L. Festinger, *L'Échec d'une prophétie* [1956], çev. S. Mayoux ve P. Rozenberg, Paris, Puf, 1993.

ler isimli fablında La Fontaine bilişsel uyumsuzluk ve çözümüne dair iyi bir örnek verir. Hikâyenin kahramanı olan tilkinin canı, ulaşamayacağı kadar yüksek dallardaki üzümleri çekmektedir. Tilki mızmızlanmaktansa şöyle der: "Zaten bu üzümler fazla yeşil [...] ve ekşi görünüyorlar." Kahramanın zihninde bir inanç (o lezzetli üzümleri yiyeceğim) ve bir eylem (onları yiyemiyorum) arasında ortaya çıkan uyumsuzluk inancın değişime uğramasıyla sonuçlanır (etraflıca düşündüm, bu üzümler hiç de lezzetli değil). La Fontaine, kahramanını tümüyle haklı bulmuştur. Gerçekten de bilişsel uyumsuzlukların üstesinden gelmek kendimizi çoğu zaman utancın, kıskançlığın, savunmasızlığın veya hüznün korkunçluğundan korumanın en iyi –hatta belki de tek– yoludur.

Festinger'dan bu yana bilişsel uyumsuzluk, psikoloji ve sosyoloji alanında çok sayıda çalışmanın konusu oldu. Aşırı yaygın olan ve insan hayatını birçok açıdan etkileyen bu durum et paradoksunu anlamamızı sağlar.[22] Çağdaşlarımızın büyük kısmı, daha önce de belirttiğimiz gibi, zarar görmelerini arzulamadıkları halde hayvanları yemektedir. Dolayısıyla bu eylemleri, ahlâki itkileriyle çelişki içine girer. Uyumsuzluk, en çok da, onların hayat tarzı yüzünden hayvanların çektiği ıstırabın tümüyle farkına vardıklarında acı verici oluyor. İnkârı seçmenin artık mümkün olmadığı anda hüzün ve suçluluk duyguları dört şekilde aşılabilmektedir: (A) davranışı değiştirerek, (B) davranışın olumsuz sonuçlarını en aza indirerek, (C) uyumsuzluk yaratan bilgilerin değerini azaltarak, (D) uyumsuzluğu giderecek bilgilerden medet umarak.

---

22 Bu konuyla ilgili olarak özellikle okunması gereken eser M. Gibert, *Voir son steak comme un animal mort*, Montréal, Lux, 2015, s. 109-159 ve E. Reus, "Le paradoxe de la viande. Comment peut-on ne pas être végétarien?", *Les Cahiers antispécistes*, sayı 35 (2012), internette bulunabilir.

Davranışı değiştirmek

Bireyler, değerleri ve tüketim tercihleri arasındaki açığın onlarda yarattığı rahatsızlığa veganizmi benimseyerek son verirler. Bu hem en kolay çözümdür hem de değişimin özellikle sosyal hayatlarındaki yansımaları sebebiyle en zorudur. Öyle ki, veganizmin sosyal hayattaki bedeli bilişsel uyumsuzluğun verdiği rahatsızlığın bedelinden daha ağır görülebilmektedir (bu da, çok sayıda insanı vegan hayat tarzına geçmekten alıkoymaktadır). Gerçekten de, bazıları için, grubunun diğer üyelerinin pratiklerine uyum sağlamamak çok zor, hatta imkansız görünür.[23]

Davranışın olumsuz etkilerini en aza indirmek

Bilişsel uyumsuzluğu en aza indirmek, insanın kendi eylemlerini ve eylemlerinin hayvanlar ve çevre üzerindeki sonuçlarını yeniden yorumlaması yoluyla da mümkündür. Hayvansal ürün tüketen bir birey, örneğin, asıl sorunun yapısal ve küresel olduğunu ileri sürerek eylemden vazgeçmesinin manasız olacağını savunabilir. Bireye göre, toplumsal eylemler bütünü içinde eriyen eylemi bu yüzden sonuç vermeyecektir.[24] Bir karnist aynı zamanda daha az veya çok az et yediğini hatta tükettiği etin her zaman veya sıklıkla hayvanlara iyi muamele edilen çiftliklerden geldiğini de savunabilir.[25]

---

23 S. Asch tarafından ortaya konan deneyler bir kişinin fikirlerini ait olduğu grubun fikrine uyacak şekilde belirlediğini ortaya koymaktadır ve bunu fikir ona büsbütün saçma geldiğinde bile yapmaktadır. Bkz. S. Asch, "Studies of independence and conformity: I. A minority of one against a unanimous majority", *Psychological Monographs*, cilt 70, sayı 9 (1956), s. 1-70.

24 Bkz. L. Simon, J. Greenberg, J. Brehm, "Trivialization: the forgotten mode of dissonance reduction", *Journal of Personality and Social Psychology*, cilt 68, sayı 2 (1995), s. 247-260. Veganizmin verimsizliği savıyla ilgili olarak ise bkz. aşağıda, s. 83.

25 "Bilinçli etçillerin" et tüketimlerini olduğundan daha az sandıkları ortaya çıkmıştır. Bkz. H. Rothgerber, "Can you have your meat and eat it too? Consci-

Uyumsuzluk yaratan bilgilerin değerini azaltmak

Bu tutum, genel anlamda, hayvanların menfaatini hesaba katmanın ahlâki tutarlılığını tartışmaya açmak ve böylece ilkel itkilere geri dönmektir. Steve Loughnan ve meslektaşları tarafından gerçekleştirilen psikolojik çalışmalar gösterdi ki et tüketicileri yedikleri hayvanların menfaatini et yemeyenlere oranla daha az düşünüyorlar (ve dolayısıyla daha az değer addediyorlar): "Hayvanları daha az zeki görmek ve daha az acı çekme melekeleri olduğunu düşünmek et paradoksunu çözmenin oldukça işe yarayan bir yöntemidir" diyorlar.[26] Gerçekten de et yiyen biri, sebze veya tahıl yiyen birine göre hayvanların bilişsel kapasitelerini küçümsemeye daha çok meyilli oluyor.[27] Kısacası, bizler inançlarımızı eylemlerimizle uyumlu hale getirecek şekilde değiştirme yönelimine sahibiz. Uyumsuzluk yaratan bilgilerin değerini aşağı çekmenin bir diğer yöntemi ise bilginin kaynağının güvenirliğini sarsmaktır. Hayvan yetiştiriciliğiyle ilgili gerçekleri ifşa eden kitap ve belgesellerin özellikle çarpıtılmış olduğundan şüphelenebiliriz. Mezbahalarda korsan yollarla çekilen görüntülerin bu tip kurumlardaki genel işleyişi temsil etmediğini söyleyebiliriz.

Uyumsuzluğu giderecek bilgilerden medet ummak

Karnizmin ahlâki anlamda gerekçelendirilmesi söz konusu olduğunda bu tutum oldukça yaygındır. İlgili tutum, sömürdüğümüz hayvanların ıstırabını inkâr etme, küçümse-

---

entious omnivores, vegetarians, and adherence to diet", *Appetite*, cilt 84, sayı 1 (2015), s. 196-203, 197-198.

26 S. Loughnan, B. Bastian, N. Haslam, "The psychology of eating animals", *CDPS*, cilt 23, sayı 2 (2014), s. 104-108, 106.

27 Bkz. B. Bastian ve diğerleri, "Don't mind meat? The denial of mind to animals used for human consumption", *Bulletin Personality and Social Psychology*, cilt 38, sayı 2 (2012), s. 247-256.

me veya yok sayma üzerine kurulu değildir; ıstırabı meşrulaştıracak savlar öne sürer. Bu sebepler, besin zinciri (biz de onlar gibi hayvanız), insanın üstünlüğü (biz hayvan değiliz), hayvansal protein ihtiyacı, gastronomik geleneğin veya yükselen ekonominin devamlılığı, etçil sosyal hayatın zevkleri, ehlileştirilmiş türlerin kontrol altında kalması, bitkilerin hassasiyeti hipotezi vb. olabilir.

Bilişsel uyumsuzluğun yol açtığı sorun veganizme geçilmesine nadiren sebep oluyorken, bireysel et tüketim miktarının Fransa'da, Avrupa'nın genelinde olduğu gibi, azaldığını not düşmemiz gerekir.[28] Bu düşüş sadece hayvanlar hakkında artan endişeyle açıklanamıyor. Hayvansal ürünlere karşı yaşanan görece kopuş genelde, şüphesiz, yetiştiricilik kaynaklı ortaya çıkan sağlık skandallarının artmasıyla veya bitkisel süt ve et ürünlerinin yükselen başarısı ile de açıklanabilmektedir. Elbette bu, karnist düzeni kısa vadede tehdit edebilecek bir durum değildir, çünkü insanlar hâlâ etin tadını seviyorlar ve alışkanlıklarına bağlılar. Ancak et hegemonyasının sarsıldığını ve tarım-gıda endüstrisinin artık alarm verdiğini söyleyebiliriz.

---

28 FranceAgriMer'in verdiği rakamlara göre, yıllık kişi başı et tüketimi (1998'de) 94,1 kg'dan (2014'te) 86 kg'a düşmüştür. Avrupa Birliği çapında tüketim 89,3 kg'dan (2001'de) 83,2'ye (2013'te) düşmüştür. Konuyla ilgili olarak bkz. *Les Synthèses de FranceAgriMer. Élevage/viandes*, sayı 21, Haziran 2015, s. 4-5. Ayrıca bkz. *Consommation des produits carnés en 2014. Données et bilans*, Montreuil, FranceAgriMer, 2015, s. 16. Şunun altı mutlaka çizilmelidir ki gerçekte kişi başı et tüketim hacmi düşse de tüketim amaçlı öldürülen hayvan sayısı artmıştır. Bu çelişki sadece nüfusun artmasıyla değil aynı zamanda 1970'lerden itibaren durmak bilmeyen tavuk talebiyle de açıklanabilir (özellikle kırmızı etin aleyhine). Nitekim et miktarına denk getirmek için, öldürülen inekten daha çok tavuk öldürmek gerekmektedir. 2009 yılında Fransa'daki mezbahalarda yılda 919,6 milyon kanatlı öldürülüyordu. Bu rakam 2015'te 964,9 milyona yükseldi (bkz. *Données et bilans. Les produits carnés, avicoles et laitiers. Filières avicoles*, Montreuil, FranceAgrimer, Ağustos 2016, s. 6). Fransız tüketicinin talebini karşılamak için öldürülen hayvan sayısının artması, öldürülen balık sayısını hesaba kattığımızda (ki genelde katmıyoruz) özellikle ilgi çekicidir. Bkz. *Données et bilans. Consommation des produits de la pêche et de l'aquaculture 2015*, Montreuil, FranceAgrimer, Temmuz 2016, s. 9.

Veganizmin ilerleyişi ilk olarak tarım-gıda endüstrisini korkutmuştur. 160 sektörel kooperatifi çatısı altında birleştiren Coop de France-Ouest bu yüzden Jean-François Bianchi'yi hayvan savunuculuğu hareketlerini ve bu savunuculuğun gelecekte yol açabileceği tehditleri araştırması için görevlendirmiştir. İletişim danışmanı ve École de guerre économique'de (EGE) profesör olan Bianchi şöyle diyor: "Gelecekte [tarım-gıda endüstrisi açısından] oluşabilecek riskler gerçek risklerdir ve hayvansal gıda üreticileri bunun için birleşmeli ve örgütlenmelidir." Peki, veganizmin başarısı nasıl engellenebilir? Bianchi çifte stratejinin uygulanması gerektiğini öneriyor. (1) Hayvan savunuculuğu yapan örgütleri yakından takip ederek hatta "gelecekteki krizleri hızlıca bertaraf edebilmek" amacıyla onlarla işbirliği yaparak "savunmaya" geçmek. (2) Bir yandan "bilgilendirme cephesine yoğunlaşırken" diğer yanda "*welfarist* vakıflara üye olup bir sonraki adımlarını önceden bilmek", başka bir deyişle casusluk yapmak suretiyle "hücuma geçmek".[29]

Bu muhtemel yeraltı manevralarının boyutunu ve başarısını ölçmek oldukça zor. Yine de şu kesin bir gerçek ki endüstri, etin, balığın, süt ürünlerinin ve yumurtanın besleyici erdemlerini pazarlayarak karnist hegemonyayı koruyabiliyor. Zira hayvanları ve onlardan aldığımız diğer tüm ürünleri sağlığımız için tüketmek zorundaysak, veganizm başarısızlığa mahkûm demektir. Veganizm taraftarları gözlerimizin önüne ne sererse sersin çürütülemez biyolojik gereklilik savı karşısında bir saniye bile duramazlar. İşte bu yüzden, tarım-gıda endüstrisinin çalıştığı iletişim ajansları hayvansal besinlerin çok sayıda yararını hatırlatmaktan asla vazgeçmiyorlar.

---

29 J.-F. Bianchi, "Il faudra composer avec les welfaristes. Propos recueillis par D. Poilvet.", *Réussir Porcs*, sayı 192 (Nisan 2012), s. 8.

En erken yaşta edinilen alışkanlıklar değiştirmesi en zor alışkanlıklardır. Bu yüzden endüstri, yaşı küçük çocuklarla olan iletişimine özellikle dikkat ediyor. Örneğin, Fransa'da, endüstri bu konuda Milli Eğitim ve Sağlık bakanlıklarının desteğinden güç alıyor. Sağlık Bakanlığı'nın yönetimi altındaki ulusal beslenme ve sağlık programı (PNNS), okul çağındaki Fransız çocuklara geniş çapta dağıtılan broşürlerde de görüldüğü gibi, "etin, balığın, yumurtanın beslenmemizin esas öğeleri olduğunu" ve "günde 3 farklı süt ürününe ihtiyaç duyduğumuzu"[30] belirtiyor! PNNS aynı zamanda ergenlik çağındaki çocuklara vejetaryenliği ve özellikle vejetalyenliği benimsemelerine engel olmak için kitapçıklar da dağıtıyor. Bakanlık en ciddi gardını vejetalyenliğe karşı almış durumda: "Bu beslenme rejimini sakın benimsemeyiniz. Aksi takdirde sadece ciddi protein eksikliği değil aynı zamanda demir ve kalsiyum açığı da ortaya çıkacaktır!"[31] Bu mesaj, ilkokulda sınıf öğretmenleri ve ortaokul ve liselerde ise öğrencilerine 7 besin grubu olduğunu ve bunlardan ikisinin (hayvan eti ve süt ürünleri) bedenin "inşasında" temel rol oynadığını öğretmekle yükümlü olan biyoloji hocaları tarafından yayılmaktadır. Mesajın eğitimciler tarafından en iyi şekilde yayıldığından emin olmak amacıyla Centre national interprofessionnel de l'industrie laitière (CNIEL) kendi broşürlerini ilkokul, ortaokul ve lise öğrencileri için yayımlamaktadır. Tarım Bakanlığı'yla işbirliği yapan bu enstitü aynı zamanda öğrenciler için süt çiftliklerine ziyaretler düzenlemektedir.[32] Hatta

30 PNNS, "3 produits laitiers par jour? Vive la variété!", fiche conseil no 4.

31 PNNS, *J'aime manger, j'aime bouger. Le guide nutrition pour les ados*, 2009, s. 11.

32 Bu konuyla ilgili olarak bkz. *le Guide pratique de l'accueil des écoles primaires chez les professionnels de la filière laitière* (Şubat 2015). Bu rehber, Tarım Bakanlığı ve CNIEL işbirliği ile eğitmenlere yönelik olarak hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Fransız Tarım Bakanlığı tarafından hiçbir mezbaha gezisi düzenlen-

Sodiaal grubunun bir kolu olan Candia, okullarda "süt çeşmeleri" kurma izni bile almıştır. Böylece öğrenciler her gün kantinde öğün saatinde sistematik olarak verilen süt ürünleri haricinde süt tüketmeye yüreklendirilmektedir.

Eğitimcilerin dışında beslenme konusunda otoritenin diğer önemli figürleri de sağlık profesyonelleridir. Özellikle en çok onlara güven duyarız. Gelin görün ki, Lyon Üniversitesi'nde beslenme ve biyokimya hocası olan Ambroise Martin, hekimlerin beslenme konusunda pek az bilgi sahibi olduğunu söylüyor. "Beslenme üniversite hastanelerine özgü çok yeni bir tıp disiplinidir, henüz pek gelişmemiştir ve hassas bir konudur."[33] Tıp öğrencilerinin müfredatında çok az bir yer tutar. Böyle olmasına rağmen bu disiplini öğreten hocalar 1980'li yılların sonlarında Tıp Fakültesi çatısı altında *Beslenme Kulübü* açarak bir araya gelmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın himayesi altında, öğrencilerinin dikkatini vejetalyenliğin tehlikelerine çektikleri "Ulusal Referans Kitapçığı" hazırlamışlardır. "Bu beslenme tarzını", diye yazar kitapçık, "asla tavsiye etmiyoruz" çünkü "bitkisel proteinlerin biyolojik değeri çok düşük olduğundan temel amino asit açığı sıklıkla görülmektedir."[34]

Istırabın görünmezliğini korumak

Tarım Bakanlığı tarafından finanse edilen bir raporda Geneviève Cazes-Valette sanayicilere kasap hayvanlarının ha-

---

memiştir. Öte yandan, Fransız Ulusal Avcılar Federasyonu ve Ulusal Balıkçılık Federasyonu üyelerinin, 4 Mart 2010 tarihinde Milli Eğitim ve Ekoloji bakanlıklarıyla imzalanan bir konvansiyon sayesinde, öğrencilere "sürdürülebilir kalkınma, biyoçeşitlilik ve doğaya saygıyı öğretmek" amacıyla okullara gitme izni vardır.

33 A. Martin, *La Formation à la nutrition des professionnels*, Sağlık Bakanlığı Raporu, Nisan 2009, s. 10.

34 Collégiale des enseignants de nutrition, *Enseignement du 2e cycle*, ulusal referans kitapçığı, s. 16.

yat şartlarını ve mezbaha ortamını kamuoyundan gizlemenin ne derece önemli olduğunu hatırlatıyor. Toulouse Business School'da çalışan bu hoca için et endüstrisini adeta pusuda bekleyen en ciddi tehlike, kendisinin yaptığı sosyolojik anketlerde de gördüğü üzere, "hayvanlara reva görülen ölüme dair sıklıkla ifade edilen" duyarlılıktır. Tüketicinin merhameti et ticaretiyle uyumsuz bir hal almaktadır, diyor raporunun sonunda, bu da satışlarda fark etmemesi imkânsız bir düşüşe sebep olabilir. "Yapılacak olan iletişim kampanyalarında bu duyarlılığı es geçmemek ve canlı hayvan görsellerini mümkün olduğunca kullanmamak gerekir."[35]

Bu iletişim stratejisi Fransa'da et transformasyonu ve satışı alanında en güçlü şirket olan Bigard tarafından uygulanıyor. Nitekim şirketin başkanı da 2016 yılının baharında "Mezbahalarda Kasap Hayvanlarının Kesim Şartları Üzerine Araştırma Komisyonu" çerçevesinde bir grup Fransız parlamenter ile görüşmesi sırasında bunu açıkça ifade etmiştir. Jean-Paul Bigard, ürünlerinden biri olan ve birkaç sene önce televizyonda reklamları dönen "Haché de nos régions"u örnek göstererek şunu söylemiştir: "Haché de nos regions reklamında çok kısa bir sürede, yani sadece bir saniye için gezgin inek sürüsü görülüyor, sonra derhal etten bahsediliyor ve mezbahada olanlardan laf açılmıyor."[36] Bu reklam kampanyalarında gerçeğin hem üstünü örtmenin hem de sır perdesini aralamanın da bilgece dozu hakkında şöyle diyor: "Evet! Bunun için kayda değer paralar, büyük bütçeler yatırıyorum ve gereken de bu!"[37]

---

35 G. Cazes-Valette, *Le Rapport à la viande chez le mangeur français contemporain*, Groupe ESC Toulouse, Temmuz 2005-Ağustos 2006, s. 36.

36 Ulusal Meclis, kasap hayvanlarının Fransa'daki mezbahalarda kesim şartları üzerine araştırma komisyonu, 28 numaralı rapor (15 Haziran 2016, 18.30 seansı).

37 15 Haziran 2016 tarihli görüşme sırasında dile getirilen bu son cümle komisyonun raporuna işlenmemiştir. Bkz. http://videos.assemblee-nationale.fr/video.4058241_57616430e7482 ? timecode=9017770 (4.-12. dakikalar arası).

Hayvan savunucusu vakıfların militanları çiftliklere ve mezbahalara sızıyorlar ve oralarda olup bitenleri (özellikle en çarpıcı kötü muamele vakalarını) kamuoyuyla paylaşıyorlar. Tüketiciler bunlara yoğun tepki gösteriyorlar. Tepkiler genelde günlerce veya haftalarca et satışında düşüş olarak karşılık buluyor. Sinir bozucu sonuçları önlemek için ABD'li hayvan yetiştiriciliği lobisi ülkenin birçok eyaletinin, rant hayvanlarının hayat şartlarının fotoğraflanmasını, filme çekilmesini ve yayılmasını resmî olarak yasaklayan bir seri yasayı (*ag-gag laws*) geçirmesini sağladı.[38] Utah eyaletinde, örneğin, bu yasalara uymayanlar, hırsızlık suçuyla veya yaralama ve zarar verme gibi saldırı suçlarıyla (*class A misdemeanor*) aynı ihlal kategorisinde suçlu bulunuyorlar. Üçüncü derece suçu işlemeye devam edenler ise (*felony of the third degree*) 5 bin dolar para cezası ve 5 sene hapis cezası ile karşı karşıya kalıyor.[39] Hatta ABD'nin tüm eyaletlerinde geçerli olan *Animal Enterprise Terrorism Act* sayesinde, 2006'dan beri, hayvanları sömüren şirketlerin iyi işleyişine köstek olan hayvan savunucuları, federal düzeyde "terörist" olarak addediliyorlar.

Hayvan katlinin sistematik olarak karartılması ve "alarm verenlerin" suçlu konumuna düşürülmesi günümüzde tüketicilerin ticaret için tehdit teşkil eden şefkat duygusunu engellemenin en iyi yöntemi olarak görülmektedir. Mezbahalar görmememiz, asla üzerine düşünmememiz gereken ve gerçekte olmayan yerlerdir ve de öyle kalmalıdır.

---

38 *Ag-gag* yasaları "ağzı tıkayan" yasalardır. Bu terim ilk kez, *New York Times*'da çalışan bir gazeteci olan Mark Bittman tarafından kullanılmıştır ("Who protects the animals?", 26 Nisan 2011).

39 Bkz. Utah eyaletinin ceza yasasının 76-6-112 (Agricultural Operation Interference) numaralı maddesi. Bu konuyla ilgili olarak bkz. W. Potter, *Green Is the New Red*, San Francisco, City Lights, 2011.

Endüstri, kendi menfaatlerini muhafaza etme mücadelesi için iletişim danışmanlarına, bakanlıkların bünyesindeki aracılarına, eğitmenlere, hekimlere, beslenme uzmanlarına ve aynı zamanda Estiva Reus'un deyimiyle karnizmin tüm "gönüllü ideologları"na[40] güvenmektedir. Söz konusu entelektüeller kitaplarıyla veya medya üzerinden hayvanları sömürme ve yeme hakkımızı savunmayı kendilerine görev edinmişlerdir. Bu karnizm aktivistleri vegan hareket geniş kitlelere ulaştıkça davalarında daha sert bir tutum ediniyor. Bahsi geçen ideologların hayvan kıyımına dair savunmaları şu dört temel ilkeye dayanmaktadır.

İnsan türünün ontolojik biricikliğini ifade etmek

Karnist filozoflar stoizmden ve Hıristiyanlıktan mirası devralan hümanist, türcü ve insanmerkezci (antroposantrizm) düşünce akımına mensupturlar. Antik Çağ'dan bu yana her ne kadar şiddetli saldırılara maruz kalsa da hümanist insanmerkezciliğin günümüzde Fransa'da okul müfredatında mevcut neredeyse tek felsefi gelenek olduğunu söyleyebiliriz. Lise son sınıf öğrencileri bu sebeple, hayvanların akıldan ve bilinçten yoksun olduklarını, bir tarihe sahip olmadıklarını, kültüre, tekniğe erişimleri olmadığını, fıtratlarına tabi olduklarını ve tümüyle içgüdülerinin etkisi altında yaşadıklarını öğrenirler.[41] Böylece insanlık, aşılması mümkün olmayan ontolojik bir uçurum ile hayvanlardan ayrışmakla (istisnacılık) kalmaz, aynı zamanda yaratılış anlamında tartışmasız biricik konuma da (üstüncülük) sahiptir. İnsanlık, her konu-

---

40 E. Reus, "Le paradoxe de la viande. Comment peut-on ne pas être végétarien?".

41 Bu konuyla ilgili olarak bkz. F. Burgat, *Animal, mon prochain*, Paris, Odile Jacob, 1997, s. 166.

da, diğer canlıların olmadığı ve asla olamayacağı her şeydir. Hayvanları yeme, derilerini, tüylerini, yünlerini giyme hakkını bize veren de onlarla aramızdaki bu olağanüstü farktır.

Etçil şiddeti meşrulaştırmak

İnsanlığın dünya üzerindeki üstünlüğünü yücelten bir karnizm tipi dışında ilk kez filozof ve etolog Dominique Lestel'in öne sürdüğü anti hümanist bir karnizm tipi de bulunuyor. Lestel'e göre insan da diğerleri gibi bir hayvandır; diğer hayvanlar gibi onun da büyük av döngüsüne katıldığını tespit ve kabul edecek açık görüşlülüğe sahip olmak gerekir. Dominique Lestel'in etçil ahlâkı, insan türünün ontolojik üstünlüğü fikrini reddetme üzerine kuruludur: "Bir hayvanı yemek", diye yazar, "insanın hayvan dünyasından ayrı bir konuma sahip olduğuna inanmayı reddetmektir."[42] Dominique Lestel'in düşüncelerinden daha önce ortaya çıkan bir başka görüş ise "kurbanlık şiddeti"ni savunur. Bu görüşün savunucularına göre et tüketimi, kurban etini paylaştırmak suretiyle tanrıları onurlandırmak, insan türünü hayvanlardan ayrı bir yere konumlandırmak ve topluluğun dengesini korumak için medeniyetin şafağında kurban vermeyi devam ettirmektir. Çünkü et tüketimi yapının temelindeki çimentodur; kurban şiddetinden elde edilenden vazgeçmek şüphesiz ki derin ve çok tehlikeli antropolojik bir kırılmaya sebep olur.[43]

Hayvan savunucularını küçük düşürmek

Endüstriyel şarküteri satışında uzmanlaşmış Aoste şirketinin 2015'teki bir reklam kampanyası vejetaryen hippi bir ai-

42 D. Lestel, *Apologie du carnivore*, Paris, Fayard, 2011, s. 107.

43 Karnist söylemde kurban vermenin yüceltilmesiyle ilgili olarak bkz F. Burgat, *L'Humanité carnivore*, s. 218-248.

lenin ergenlik çağındaki üyesini merkezine alır. Bu karakter, ebeveynlerinin önüne koyduğu tatsız tuzsuz ve monoton yemeklere isyan ederken görülür. Jambon tüketimi onun için geç gelen ama mutluluk veren gastronomik bir uyanış olur. Bazı karnist düşünürler de hayvan savunucularıyla alay etmeyi seçmektedir. Örneğin Dominique Lestel de et yemeyi reddetmenin temelde aşırı duyarlılığa ve "dünyaya Walt Disney vizyonuyla bakmaya"[44] dayandığını söylüyor. Janine Chanteur ise, ondan birkaç sene önce, ironik olarak *Du Droit des Bêtes à Disposer d'Elles-mêmes* (1993) [Hayvanların Kendilerini Yok Etme Hakkı] ismini verdiği ve ahlâk anlayışı çerçevesine hayvanları dahil etmenin absürtlüğünü (hatta ne derece uygunsuz kaçacağını) ortaya koymak için kaleme aldığı kitabında hayvan etiği ilkeleriyle mücadele etmeyi tavsiye ediyordu. Son olarak Luc Ferry de *Ekolojik Yeni Düzen*'de *derin ekoloji*nin ve hayvan özgürlüğü hareketinin dayandığı temelleri ifşa etmekten geri kalmamıştı. Adı geçen denemenin ilk bölümü Ortaçağ'da bazı hayvanlar için açılması denenen davalara ayrılmıştır. Onlara (bugün de bazılarının teklif ettiği gibi) haklarını vermek ve hukuki statü tanımak, diyor Luc Ferry, gülünç, endişe verici ve bizi Ortaçağ karanlığına götürecek bir talep olarak görülmelidir.

Hayvan savunucularını şeytanlaştırmak

Francis Wolff'un *Notre Humanité* [İnsanlığımız] kitabının birçok sayfası yazarın "türcülük karşıtlarının spekülasyonları" diye adlandırdığı şeye ayrılmıştır. "Neden onlara bu kadar önem veriyoruz?" diye sorar. "Çünkü bu spekülasyonlar, gücü gün geçtikçe artan yeni ahlâk anlayışının tutarsızlıklarına ve tehlikelerine işaret ediyorlar."[45] Hay-

44 D. Lestel, *Apologie du carnivore*, s. 103.

45 F. Wolff, *Notre humanité*, Paris, Fayard, 2010, s. 339.

van özgürlüğü teorisyenlerinin temsil ettiği tehlike insanlara duyulan kinin ta kendisidir; en azından insanın tüm yetkinliklerine itiraz etme arzusudur. Öte yandan Luc Ferry günümüzün vegan hareketinin Nazizm ile ortak köklere sahip olduğunu savunmaktadır; Hitler'in 1933'te hayvanların lehine olan ve "yarattığı etkiyle [...] başka hiçbir şeye benzemeyen"[46] bir yasa çıkardığı iddiasını yayan da Ferry'dir. Bu iddia çok sayıda karnist aydın tarafından kullanılmıştır. Jean-Pierre Digard, örneğin, "Hitler'in vejetaryen olduğunu ve III. Reich'tan başka hiçbir siyasi rejimin hayvanların bu denli lehine çalışan yasama organına sahip olmadığını"[47] söylemiştir. Türcülük karşıtı teorilerin şeytanlaştırılması, şüphesiz, "tüm bu [hayvan savunuculuğunun] hareketin ideolojisinin [...] insanlığın geleceğine toplu tehdit teşkil ettiğini"[48] savunan Paul Ariès gibi denemecilerin kalemiyle arşa çıkmıştır.

Bazı Fransız filozofların hayvan özgürlüğü hareketinin aleyhine ortaya attığı ciddi suçlamalar ABD'de tarım-gıda endüstrisinin yasalarla kuşandığı silahların yanında çok zayıf kalıyor. Öte yandan söz konusu suçlamaların da amacının karnist ideolojiyi ve bu ideolojinin sağladığı ticareti savunmak olduğunu unutmayalım. Tüm bu lanetlemeleri ve tehditleri karnizmin kararlılığının göstergesi olarak ka-

---

46 L. Ferry, *Le Nouvel Ordre écologique*, Paris, LGF, "Le Livre de Poche", 1994, s. 147-148 [*Ekolojik Yeni Düzen*, çev. Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000]. Gerçeği yansıtmayan bu ifadelerle ilgili olarak bkz. tarihçi É. Hardouin-Fugier, özellikle "La protection législative de l'animal sous le nazisme", É. Hardouin-Fugier, D. Olivier, E. Reus (ed.), *Luc Ferry ou le Rétablissement de l'ordre*, Lyon, Tahin Party, 2002, s. 127-151.

47 J.-P. Digard, "Raisons et déraisons des revendications animalitaires. Essai de lecture anthropologique et politique", *Pouvoirs*, sayı 131 (2009), s. 97-111, 102.

48 P. Ariès, *Libération animale ou nouveaux terroristes?*, Villeurbanne, Golias, 2000, s. 7-9. Hayvan savunucularının "faşizm" ve "Nazizm" ithamlarının örnekleri için bkz. G. Konopnicki, *Éloge de la fourrure*, Paris, Seuil, 1995, s. 126, 130-131 ve 135.

bul edebiliriz. Daha yakından baktığımızda ise bu ithamların karnizmin kırılganlığının semptomu olduğu görülebilir. Karnizm gerçekten de birkaç sene öncesindeki kadar ilgi görmüyor ve veganların yaşam tarzı ve felsefesiyle rekabet halinde olduğu bariz bir gerçek olarak karşımıza çıkıyor.

Veganların Felsefesi

Üniversitede öğretilen bir disiplin olmasından çok önce, bu felsefe, Antik Çağ'da iyi bir hayat tarzı arayışı veya Pierre Hadot'nun deyimiyle "bir çeşit hayat idealinin uygulamaya geçirilmesi"[1] olarak görülüyordu. Besin ve kıyafet seçimleri ister basit veya seçkin, isterse hayvansal veya bitkisel olsun, o çağda insanların edindiği felsefi hayat tarzlarında önemli rol oynuyordu. Tabağımızdakiler veya sırtımızdakiler hangi ekole (epikürcü, kinist, vb.) bağlı olduğumuzun, yani benimsediğimiz dünya görüşünün ve değerlerin göstergesiydi. Yünü, deriyi, eti reddeden filozoflar bunu münzevilikten ama en çok da hayvanlara zarar vermeyi reddettikleri için yapıyorlardı.

SORGULANAN HAYVAN SÜRÜSÜ

Veganizmin öncülleri

Pisagor (MÖ 6. yüzyıl) ve talebeleri hakkındaki tanıklıkların büyük kısmı vejetaryenliği uyguladıklarına işaret ediyor.

1 P. Hadot, *Qu'est-ce que la philosophie antique?*, Paris, Gallimard, 1995, s. 18 [*İlkçağ Felsefesi nedir?*, çev. Muna Cedden, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011].

Orfikler ve Empedokles (İS 495-435) ile Pisagorcular bu sebeple –en azından Batı tarihinde– hayvanları öldürmeyi ve bedenlerini yemeyi reddeden ilk kişiler olarak anılıyorlar. Hayvan sömürüsünün her çeşidine karşı genel bir reddin olduğuna dair pek az iz bulunmuştur. Ancak Atinalı Filostratus'un (170-247) Pisagorcu ahlâk anlayışını açıklayan tanıklıklarına rastlıyoruz. Pisagorcu Tuvanalı Apollon hakkındaki biyografisinde, Filostratus, "hayvanlarla barış içinde yaşamak" pek tabii mümkünken, insanların onlara, "giyinmek ve beslenmek" için uyguladığı şiddeti ifşa etmektedir. Halbuki "cömert ana" olan yeryüzü onların tüm ihtiyaçlarını karşılayabilirdi. Filostratus şöyle yazar: "Pisagor hayvanları yeryüzüne bıraktı ve toprağın ürettiği her şeyin saf olduğunu bilerek besinini topraktan aldı. Bu tam da bedene ve ruha uygun olan besindi. Pisagor hayvanlardan elde edilen giysinin saf olmadığını söylemiş ve keteni tercih etmişti. Aynı sebeple ağaç kabuğundan ayakkabılar giyiyordu."[2]

Antik Çağ'ın sonu ile 19. yüzyılın ilk yılları arasında Batı'da gerçek anlamda vegan bir hayat tarzının benimsendiğine dair hiç iz yok. Bu, kısmen de olsa, hayvanların beşeri amaçlar için kullanılmasına açıkça izin veren ve merhametini insan türünün ötesine taşıyanlara kuşkuyla, hatta düşmanlıkla bakan (Katolik) Kilise'nin etkisinden kaynaklanıyor. Modern çağda ve çağdaş dönemde ise hayvan sömürüsünden elde edilen besinleri, kıyafetleri ve hizmetleri reddetmek ilk hayvan savunucusu cemiyet olan SPCA'nın kurucu üyelerinden İngiliz Lewis Gompertz (1784-1861) gibi bazı heterodoks düşünürlerde nadiren görülen bir durumdu.[3] Daha sonra ABD'de ve Fransa'da Fruitlands ve Cité végétalienne gibi çok sayıda vegan topluluk ortaya çıktı.

---

2 Philostrate, *Apollonius de Tyane*, VIII, 7, çev. A. Chassang, Paris, Sand, "Sagesse et spiritualité", 1995.

3 Gompertz görüşlerini şu eserde ifade etmiştir: *Moral Inquiries on the Situation of Man and of Brutes* [1824], Fontwell, Centaur Press, 1992.

Bronson Alcott'un (1799-1888) etkisi altında kurulan Fruitlands

1843 yılının Mayıs ayında kurulan Fruitlands bu tip toplulukların ilkidir. Alcott, ailesi ve birkaç arkadaşıyla, eşitlikçi ve kendi kendine yetebilen küçük bir cemaat kurma umuduyla, Massachusetts eyaletinde, Boston'a birkaç kilometre uzaklıktaki Harvard'da bir çiftliğe yerleşir: Fruitlands. Alcott o dönem ABD'de moda olan transandantalizm (deneyüstücülük) akımından hayvanların lehine ahlâki sonuçlar çıkarmıştır. Fruitlands'de hayvansal besinler kesinlikle yasaktır. Alcott aynı zamanda deri veya yünden kıyafetleri ve hayvanların çiftlikte çalıştırılmasını da reddetmiştir.[4] Deneyim kısa ömürlü olmuştur; sadece birkaç ay sonra topluluğun içindeki anlaşmazlıklar, kaynak eksikliği ve sert kış şartları sebebiyle büyük bir hezimetle sonuçlanmıştır.

La cité végétalienne

Ferdiyetçi anarşistler Sophia Zaïkowska (1880-1939) ve Georges Butaud (1868-1926) o dönem "vejetalyenlik"[5] diye adlandırdıkları veganizmle ilgili eserler, broşürler ve makaleler kaleme almışlardı. 1911'de Fransa'nın Aisne bölgesinde, Vaux şehrinin yakınındaki Bascon'da, üyeleri anarşist, natürist ve "vejetalyen" fikirleri savunan küçük bir topluluk kurdular. Louis Rimbault (1877-1949) bu özgür çevreye katıldı, vegan hayat tarzını benimsedi ve iki dünya savaşı arasındaki dönemde en ateşli savunucularından biri oldu. Rimbault da 1923'te yine "cité végétalienne" isminde özgürlükçü bir koloni kurdu. Rimbault için, etik vejetaryenlik

4 R. Francis, *Fruitlands*, New Haven, Yale University Press, 2010.

5 G. Butaud "insanın kendisi gibi hisleri olan canlılar üzerinde baskın olma, gücünü kötüye kullanma hakkını" reddetmektedir. ("Les conséquences pratiques du végétalisme intégral sur l'évolution individuelle et sociale", *Le Néo-Naturien*, sayı 8 [1922], s. 16-20, 19)

"hakikate giden yolun yarısında kalan bir ideal" idi, çünkü "vejetaryenliğin takipçileri, iyi niyetli olsalar da, tecrit edilen ve son kertede etiyle ölümcül bir şekilde ticaret yapılan hayvanların hayatını endüstriye alet eden" sistemi besliyordu. Bu yüzden bir adım öteye gitmek ve ona göre, "nefes alan, duyguları olan, adaletsizlikten, eşitsizlikten, istismardan ve insanların zulmünden acı çeken herkesi özgürleştirmek" gerekiyordu.[6]

Vejetaryenliğin sınırları

Louis Rimbault'nun vejetaryen etiği aleyhine çerçevesini çizdiği eleştiriler yeni değil. Bu eleştirilerin neredeyse aynısı Antik Çağ'da karnizmin en sert savunucularından olan Pontuslu Heraklit (İÖ 380-310) tarafından da getirilmişti. Eflatun'un öğrencisi olan Heraklit, saygı çerçevemizi, içine hayvanları alacak kadar genişletmeye karar verirsek onları sadece öldürmekten değil kullanmaktan da vazgeçmek zorunda kalacağımızı söylüyordu. "[Bir hayvanı öldürmeyi] adaletsizlik olarak gördüğümüz andan itibaren ne sütünden ne yününden ne yumurtasından ne de balından yararlanabiliriz. İnsanı kıyafetinden mahrum bıraktığınızda ona karşı suçlu oluyorsunuz; yün koyunun giysisi olduğu için onu tıraş ettiğinizde ise koyuna karşı suçlu oluyorsunuz."[7] Heraklit, dayattığı çok sayıda yasak dolayısıyla manasız bir hayat tarzı olduğunu düşündüğü veganizmi ise ağzına dahi almıyordu; onun amacı, aksine, hayvanların beşeri amaçlar için kullanımını meşrulaştırmaktı.

---

6 "Le problème de la viande", *Le Néo-Naturien*, sayı 9, A. Baubérot, "Aux sources de l'écologisme anarchiste. Louis Rimbault et les communautés végétaliennes en France dans la première moitié du xxe siècle", *Le Mouvement social*, cilt 246, sayı 1 (2014), s. 63-74, 72.

7 Alıntı Porphyre de Tyr, *De l'abstinence*, I, çev. J. Bouffartigue, Paris, Les Belles Lettres, 1977-1995, s. 21.

Heraklit'in savına *De l'Abstinence* isimli eserinde cevap veren ve vejetaryenliği savunan Porfirios (234-305) bu beslenme rejiminin hayvanlara zarar vermediğini savunuyordu. Örneğin, koyunların ve arıların, yünleri ve balları için ehlileştirilmesini bir çeşit işbirliği olarak görüyordu. Yetiştiriciler, bir manada, hayvanları iklimin tehlikelerinden ve avcı tehdidinden koruma suretiyle ihtiyaçlarını karşılayarak onların çalışanı oluyorlardı. Bunun karşılığında koyunlar veya arılar onlara maaş veriyor yani yünlerini ve bal rezervlerinin bir kısmını devrediyorlardı. Porfirios'a göre ehlileştirme asla kötü muamele ve ölüm içermemeliydi.[8]

1847'deki kuruluşundan itibaren Vegetarian Society'nin çoğu üyesi bu ilkeyi neredeyse tümüyle benimsemiştir. Bugün hâlâ birçok vejetaryenin benimsediği ilke budur. Gelin görün ki bu, hem teorik hem pratik anlamda çok sayıda soruna sebep oluyor. Bunun sebebi ilkenin, hayvan yetiştiriciliği ve özellikle birkaç on yıldır modern toplumlarda endüstriyel yetiştiriciliğin gerçekleri hakkında yeterli bilgiden mahrum olmasıdır.

Son zamanlarda vejetaryenliğe artan ilgi, tarım mühendisi olan René Laporte ve Pascal Mainsant'ı modern hayvan yetiştiriciliğini savunmaya, işleyişine açıklık getirmeye, bazı kulaktan dolma fikirlerle mücadele etmeye itmiştir. İki mühendis, vejetaryenlerin süt endüstrini et endüstrisinden ayrı düşünmekle hataya düştüğünü söylüyor:[9] Süt vermek için inek öncelikle bir buzağı doğurmalıdır. Akabinde annenin sütünü almamız için onları hemen ayırmak gerekir. Dişi buzağıların bir kısmı düve olur ve süt verme sırası onlara gelir. Diğerleri birkaç ay sonra, büyük çoğunluğunun genç erkekler olması dolayısıyla, mezbahaya gönderilir. Onları öldürmemek devasa harcamalar yapılmasına

8 *A.g.e.*, II, s. 13.

9 R. Laporte, P. Mainsant, *La viande voit rouge*, Paris, Fayard, 2012, s. 194-198.

ve geniş tarım alanlarının mera ve otlağa dönüşmesine sebep olur çünkü inek ve boğaların ömrü 25 ila 30 yıldır. Öldürüldükten sonra gömülmeli veya yakılmalıdırlar ki bu da ekonomik ve çevresel sorunlar teşkil etmektedir. Fransa'da süt veren 3,7 milyon ineği (sayıları ABD'de 9, Hindistan'da 45, dünya genelinde ise 270 milyondur) artık işe yaramadıklarında canlı tutmak, dişi yavrularını besliyor, gerektiğinde iyileştiriyor ve kötü hava koşullarından koruyorken onları da beslemek, iyileştirmek ve korumak anlamına gelecektir.[10] Böylelikle büyükbaş hayvan nüfusu başa çıkılamayacak kadar büyüyecektir; hayvanlarla ilgilenen kişi sayısı ve onların beslenme ihtiyacına ayrılan tarım alanı da aynı oranda büyümek zorunda kalacaktır. Gezegenimiz, hem süt üretmek hem de bu hayvanları hayatta tutmak için fazla küçüktür.

Yumurta üretimi ve tüketiminin yol açtığı sorunlar da çok benzerdir. Her özel mülkün bahçesinin dibinde bulunan ve tavukların yumurtladıktan sonra birkaç yıl içinde doğal yollarla öldükleri bireysel kümes modelleri bile horozların ölmesini neredeyse zorunlu kılar. Buna ek olarak, James McWilliams'ında açıkladığı gibi, birçok pratik sorun da ortaya çıkıyor.[11] Her halükârda günümüzde ticarete uygun yumurtaların neredeyse tümü yumurtlayan tavukların yumurtasıdır ve erkek olanlar ya doğumlarından birkaç saat sonra boğularak ya da canlı canlı ezilerek öldürülmektedir. Erkek yavrular yumurtlamayacakları ve elbette etlik piliç olmaya da (bunlar zaten başka ırklara ait piliçlerdir) elverişli olmadıkları için iki kat daha kullanışsız görülüyorlar. Yumurta veren tavuklar ise çok erken bir dönemde -henüz 1,5

---

10 Dünyada süt veren inek nüfusu için Agriculture and Horticulture Development Board'un istatistiklerine bakınız ("World Dairy Cow Numbers", 18 Ocak 2016).

11 J. McWilliams, *The Modern Savage*, New York, Thomas Dunne Books, 2015, s. 132-165.

yaşındayken– mezbahaya gönderiliyorlar ve cesetleri tarım-gıda endüstrisi için kullanılıyor. Kısacası bakkaldan satın aldığımız yumurtalar ile tavuk ve civcivlerin ölümü birbirinden ayrı düşünülemez olaylardır.

Ekonomik ve çevresel dezavantajlarına rağmen –veganların deyimiyle şiddete ve etik dışı tutuma rağmen– endüstriyel hayvan yetiştiriciliği günümüzde yumurta, süt ve süt ürünü talebini karşılayabilecek tek mümkün yoldur. Hal böyleyken, diyor iki vegan tarım mühendisi, vejetaryenler hayat tarzlarının hiçbir rant hayvanının ölümüne sebep olmadığını iddia ediyorsa hayal âleminde yaşıyorlar demektir. Nitekim Vegan Society'yi 1944 yılında kuran Donald Watson (1910-2005) da böyle düşünüyordu.

Vegan Society'nin abolisyonist projesi

Vejetalyenler, Vegetarian Society'de her zaman azınlık kalmışlardır. Gelin görün ki bu kurumda en başından beri süt ve yumurta konusu hep tartışmaya ve tereddüte sebep olmuştur. Kurumun en önemli isimlerinden olan Henry Salt'un (1851-1939) tutarsız fikirleri bu tereddütlerin nasıl çıktığını açıklar niteliktedir. Vejetaryenliğe gönül vermiş bu isim *The Logic of Vegetarianism* [Vejetaryenliğin Mantığı] kitabında önce tüm hayvansal gıdaları tüketmeyi bırakanları, yani "hareketlerinin sonraki etabının habercisi olan öncülleri" tanıtır. Ancak ileriki sayfalarda et yemenin süt içmekten daha ciddi bir sorun olduğunu savunur ve tutarsızlık ithamlarını mizahi bir dille reddeder.[12] Vegetarian Society'nin bir başka ünlü üyesi Gandhi (1869-1948) ise tam tersi fikirdedir. 1931'de Londra'da düzenlenen bir konferans sırasında "hayatının en büyük trajedisinin" seçim ve-

12 H. Salt, *The Logic of Vegetarianism*, Whitefish, Kessinger, 2010 (Londra'da 1906'da yayımlanan metnin yeniden basılan kopyası), s. 11 ve 42-43.

ya ret imkânı yokken süt ürünü tüketmek olduğunu söylemiştir.[13]

Tartışmalar, 1930'lu yılların sonu itibarıyla, birçok İngiliz hekimin inek sütü tüketiminin çocuk ve yetişkin sağlığı için kaçınılmaz olmadığını söylemesiyle ve daha genel olarak hayvansal proteinin bitkisel proteinlerden daha iyi olmadığı iddiasıyla daha hararetli bir hal alır. Leicester vejetaryen topluluğu, süt ürünleri içermeyen yemek tarifleriyle dolu broşürlerini geniş ölçekte yaymaya başlamıştı ve bazıları toplumun geneline yayılmış bitkisel beslenme rejiminin ulusal ve uluslararası ölçekte getirebileceği ekonomik avantajları incelemeye başladı. Süt ürünlerine uzun zaman önce veda eden Donald Watson, 1944 yılının Mart ayında Vegetarian Society'nin dergisinde "Should vegetarian eat diary products?" ("Vejetaryenler süt ürünleri tüketmeli midir?") isimli bir makale yayımladı. Bundan birkaç ay sonra, bu genç marangozluk hocası, kurumun yönetim komitesinden gazetelerinde *süt ürünü tüketmeyen vejetaryenlere* hitap edecek *The Vegetarian Messenger* isimli bir bölüme yer vermelerini talep etti. Teklifi reddedildi; ancak süt ürünü tüketmeye son veren on kadar vejetaryenden oluşan gayriresmî bir grup kurmasına izin verildi. Watson ayrıca, üç ayda bir çıkan ve sadece abonelerine gönderilecek bir bültenin ekibinde yer aldı. Birkaç hafta sonra, 24 Kasım 1944'te, modası geçmiş bir tipografiyle hazırlanan 4 sayfalık *Vegan News* isimli broşürün ilk sayısı yayımlandı ve 50 kadar aboneye gönderildi. *Vegan* ismi ve sıfatı böylece ilk kez kâğıda basılmış oldu. O dönem hâlâ üzerinde çalışılan bu terim,

---

13 Gandhi'nin konuşma metni şu eserde bulunmaktadır: *The Moral Basis of Vegetarianism* (Ahmedabad, Navajivan Mudranalaya, 1959). Gandhi'nin süt konusuna dair tutumu için bkz. *Complete Works*, Yeni Delhi, Publications Division Government of India, 1999, cilt XIII, s. 193 veya cilt XV, s. 79. Ayrıca Vegetarian Society'nin bir dönem başkanlığını yapan F. Newman (1805-1897) da benzer fikirlere sahipti (*Essays on Diet*, Londra, Paul, Trench & Co., 1883, s. 44).

Watson'un da belirtmiş olduğu üzere, veganların ne yediğini (yani bitkisel beslendiğini) anlatması ve kısa bir kelime olması dolayısıyla çifte avantaja sahipti. Derneğin gelecekteki aktif üyelerinin bu terimi "yılda binlerce kez" yazılı kullanacağını düşünecek olursak bu oldukça güçlü bir avantajdı![14]

Watson, broşürün ilk sayısında, hayvan istismarı sorunundan bahseder ancak bu istismarın yetiştiricilik haricindeki çeşitlerini belirtmez. Sonraki sayılarda o ve derginin diğer üyeleri, esas olarak, veganizmi bir beslenme rejimi olarak tanıtırlar. Bu vesileyle müstakbel üyelerin sadece "bitkilerin hükümdarlığından gelen besinleri" tüketmelerini talep etmişlerdir (deri veya yün giymenin veya atların kullanımının bahsi geçmemiştir). Ancak yepyeni Vegan Society'nin en aktif üyelerinden biri olan Leslie Cross'a (1914-1979) göre bu, yeterli değildi.

Cross, derneğin veganizmin hem daha açık hem daha geniş bir tanımını yapmasını istiyordu. İlk yıllarında veganizm tanımı bulanık tartışmalarla geçiştirildiyse de Cross'a göre, 1949 itibarıyla artık, veganlar için, emellerini açıkça ifade etmenin vakti gelmişti. Öncelikle veganizm salt beslenme rejimi veya pratikler bütünü olarak tanıtılmamalıydı çünkü bu rejim ve bu pratikler, aslında, aydınlatılması gereken bir "ilkenin" sonucuydular. Veganizmi "hayvanların insan sömürüsünden kurtulması ilkesi" diye tanımlamak suretiyle Cross'un yapmak istediği de buydu.[15] Bu veganizm tanımı, Cross'un etkisiyle, Vegan Society tarafından, 10 Kasım 1950'deki genel kurulda, resmen kabul edilen görüştür. Kurul, abolisyonizmi odağına alan yeni tüzüklerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. "Amacımız", der Cross, bundan birkaç ay sonra, "insanın hayvanlara dair halihazırdaki mua-

---

14 D. Watson, *Vegan News: Quaterly Magazine of the Non-Dairy Vegetarian*, sayı 1 (1944).

15 L. Cross, "In search of veganism (2)", *The Vegan*, cilt 5, sayı 3 (1949), s. 16.

melesini (dürüst olmak gerekirse bu muamelenin köleleştirmekten farkı yoktur) daha tahammül edilebilir kılmak değil; bu baskınlığı yıkmak ve yerine insan türünün büyüklüğüne yaraşır başka bir şey koymaktır. [...] Edindiğimiz yeni ilkelerimizin Vegan Society'nin asıl doğuşunu sağladığını söylemek abartılı olmayacaktır."[16]

Leslie Cross'un katkısı vegan hareketi için belirleyici nitelikteđir. Onun teklif ettiği -bir anlamda dayattığı- tanım Pisagorculardan beri karşılaştığımız, çok az sayıda ancak kararlı insanın tutumunu daha açık olarak anlamamızı sağlamıştır. Evet, günümüzde bu tavır kendini hümanist olarak tanımlayan çok sayıda filozofun düşmanca tepkisini çekmektedir ama aynı zamanda özellikle hayvan etiği alanında yapılan çok sayıda çalışmada olumlu yönde yankı bulmuştur. Veganizm, hayvan etiği uzmanlarının çoğunun ulaştığı pratik sonuçtur.

HAYVAN ETİĞİ

Hayvan etiği 1970'li yıllarda ahlâk felsefesinin önemli bir dalı olarak kurulmuştur. Bu araştırma dalının uzmanları çalışmalarında bir türün üyesi veya ekosistemin yapıtaşlarından biri olarak değil de ayrı ayrı bireyler olarak tanımladıkları hayvanlara karşı muhtemel ahlâki sorumluluklarımızı masaya yatırırlar.[17]

Hayvanın hisleri

Hayvan etiği, genel olarak, çok sayıda hayvanın *hislere* sahip olduğu olgusuna dayanır. Gerçekten de etoloji ve nörobilim dallarında edinilen bilimsel veriler tüm memeli hayvanların,

16 L. Cross, "The new constitution", *The Vegan*, sayı 1, cilt 7 (1951), s. 2-3.

17 Bkz. J.-B. Jeangène Vilmer, *L'Éthique animale*, Paris, Puf, "Que sais-je?", 2015 (2. basım), s. 3.

kuşların ve ahtapot gibi diğer türlerden çok sayıda hayvanın "bilinçleri yerindeyken nörolojik, nörokimyasal ve nörofizyolojik substratlara sahip olduğunu ve bilinçli davranışlarda bulunabildiklerini" göstermiştir.[18] Balıkların duyarlılığı da aynı şekilde gelişkindir. Ancak böceklerin ve özellikle midyelerin durumu bilim insanları tarafından hâlâ tartışılmaktadır.[19]

Hisli hayvanlara verilen zarar öznel bilinçten mahrum yaşam formlarına veya organizmalara verilen zarardan farklı bir tabiata sahiptir.[20] Gerçekten de yaşlı bir meşe ağacını kesmek ahlâki anlamda sorun teşkil edebiliyorsa da bu, ağaç acı çektiği için değildir. Gerçekten de ağaçların, "tepki verseler de", başlarına ne geldiğini umursamadıklarına ve zaten hiçbir şeyi umursamadıklarına inanmamız için iyi nedenlerimiz var. Onlara ne olduğu sadece dışarıdan bir gözle, onların etrafındaki bilinçli canlılar tarafından değerlendirilebiliyor. Bunun aksine hisli hayvanlar yaşadıkları her şeye (hatta sosyal hayvanlar söz konusuysa yakınlarının da yaşadığı her şeye) bir değer addediyorlar. Örneğin bir köpeği yaralayarak ona verdiğimiz zarar özellikle ciddi bir zarardır *çünkü köpeğin kendisi için ciddidir*.

Hislere sahip oldukları gerçeğini ahlâki bir ilke olarak kabul etmek hayvan etiği için dönüm noktası anlamına geliyor: Bu ilke olmadan hayvanlara dair endişelerimiz *dolaylı* olmaktan ileri gidemez. Yani bu endişeler insan türüne da-

---

18 P. Low ve diğerleri, "Déclaration de Cambridge sur la conscience", çev. F. Tharaud, *Cahiers antispécistes*, sayı 35, internette bulunabilir.

19 Özellikle bkz. V. Braithwaite, *Do Fish Feel Pain?*, Oxford, Oxford University Press, 2010; C.H. Eisemann ve diğerleri, "Do insects feel pain? A biological view", *Experientia*, sayı 40 (1984), s. 164-167; C. Klein, A.B. Barron, "Insects have the capacity for subjective experience", *Animal Sentience*, cilt 9, sayı 1 (2016), s. 1-19; R.J. Crook, E.T. Walters, "Nociceptive behavior and physiology of molluscs. Animal welfare implications", *ILAR*, cilt 52, sayı 2 (2011), s. 185-195, 188.

20 V. Giroux, R. Larue, "Pathocentrisme", D. Bourg, A. Papaux (ed.), *Dictionnaire de la pensée écologique*, Paris, Puf, 2015, s. 736-739.

ir zorunluluklarımız arasında eriyip giderler. Kant, örneğin, hayvanların ahlâki görevlerimizin konusu olabileceğini ancak hiçbir koşulda öznesi olamayacaklarını düşünürdü. Onlara zulmetmekten sakınmak gerekiyorsa bu sadece "insan [...] hayvanlara karşı zalim olabildiğine göre kendi türüne karşı da zalim olacağından ileri gelirdi".[21] Hisleri olan hayvanlara *doğrudan* ahlâki zorunluluklarımız olduğunu (birine fayda sağlayıp sağlamadığına bakılmaksızın) kabul etmek onların da eylemlerinden ahlâki olarak sorumlu tutmadığımız insanlarla (küçük yaştaki çocuklar, düşkün yaşlılar) aynı konumda olduklarını ve fiil ehliyeti olan kişilerin[22] (yani eylemlerinden ahlâki olarak sorumlu kabul ettiklerimizin) onlara karşı sorumlu olduğunu kabul etmek demektir.

Hayvanların hissiyatına ahlâki önem addettiğimiz anda artık onları bizim hizmetimizdeki basit şeyler, ticari mallar veya kaynaklar olarak göremeyiz. Artık onlar ahlâk topluмunun bir parçasıdırlar; ahlâki anlamda bir konum edinirler. Ayrıca onları yetiştirirken kötü muamele uygulamak veya öldürmek de artık etiğin alanına girer. Tam da bu yüzden hayvanlara karşı zalimce eylemler (buna ciddi ihmaller de dahildir) sadece toplumsal kınamanın konusu olmakla kalmaz, yargının konusu da olabilir.

Gereksiz yere verilen zararın içgüdüsel reddi

Fransız filozof ve matematikçi Pierre-Louis Moreau de Maupertuis'e (1698-1759) göre "hayvanları öldürme veya ezi-

21 E. Kant, *Leçon d'éthique* (1775-1780), çev. L. Langlois, Paris, LGF, "Le Livre de Poche", 1997, s. 392 [*Etik Üzerine Dersler* (1775-1780), çev. Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2003].

22 İnsan olmayan hayvanların ahlâki eylem kabiliyetinin bir savunması için bkz. C. Bailey, "Le double sens de la communauté morale. La considérabilité morale et l'agentivité morale des autres animaux", *Les Ateliers de l'éthique/The Ethics Forum*, cilt 9, sayı 3 (2014), s. 31-67.

yet etme hakkımız olmadığına ikna olmak için" belirleyici bir tek sebep vardır: "Onların da hissettiklerine inanmak –zaten aksini düşünmek güçtür– yeterlidir."[23] Ondan birkaç sene sonra, 1755'te Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) ise doğal haklara sahip olmayı –o zamana kadar hukuk teorisyenlerinin yaptığı gibi– akla sahip olmaya değil "hem insanda hem hayvanda bulunan ve en azından birinin diğerine gereksiz yere kötü muamelede bulunmamasını sağlayan özellik olan"[24] hislere sahip olmaya dayandırılmasını teklif etmiştir. İngiliz hukukçu Jeremy Bentham (1748-1832) da hayvanlarla ilgili şunu söylüyordu: "Sorulması gereken soru 'Onlar düşünebilir mi?' veya 'Onlar konuşabilir mi?' değil 'Onlar acı hissederler mi?' olmalıdır."[25] Hayvanların acı hissettiklerini kabul etmek, Fransız yasamasının "hayvanlara gereksiz yere ve bilinçli olarak kötü muamele uygulayarak" veya "evcil veya ehlileştirilmiş veya esir edilmiş bir hayvanı öldürerek" suç işleyenleri neden cezaya mahkûm ettiğini açıklamaktadır.[26]

"Gereksiz yere" hayvanlara eziyet etmenin veya onları öldürmenin yasak olması, insanların hayati olmayan menfaatlerinin diğer hayvanların hayati menfaatlerinin önüne geçmemesi gerektiği anlamına geliyor. Fakat yasama organı –öncesinde Maupertuis'in, Rousseau'nun ve Bentham'ın da yaptığı gibi– hayvanların beslenmemiz veya kıyafet üretimimiz için kullanılmasının meşru olduğunu zımnen kabul et-

23 P.-L. Moreau de Maupertuis, *Lettres*, *Œuvres*, cilt II, Lyon, Bruyset, 1756, s. 223.

24 J.-J. Rousseau, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, *Œuvres*, ed. B. Gagnebin ve M. Raymond, Paris, Gallimard, "Bibliothèque de la Pléiade", cilt III, 1964, s. 126 [*İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk*, çev. Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2021].

25 J. Bentham, *Introduction aux principes de morale et de législation*, Paris, Vrin, 2011, s. 325 [*Ahlak ve Yasama İlkeleri*, çev. Ömer Saruhanlıoğlu, Uğur Kaşif Boyacı, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017].

26 Fransız Ceza Kanunu'nun R.654-1 ve R.655-1 numaralı maddeleri.

mişti. ABD'li hukukçu Gary L. Francione'ye göre toplumda kabul görmüş (ve endüstride uygulanan standartlara göre değerlendirilen) bu faaliyetler kapsamında hayvanlara bazı acıları çektirme gereğinin sorgulanması yetmezdi. Buna ek olarak bu faaliyetlerin ahlâki meşruiyetini de ölçmek gerekirdi. Ayrıca bu faaliyetlerin kapsamı içinde gerçekleşebilen uygulamaların gerekliliği de masaya yatırılmalıydı. Francione'ye göre hayvanların büyük çoğunluğunun ıstırabına sebep olan faaliyetlerin mantıken gerekli olarak değerlendirilemeyeceği çok açıktır. Ava çıkmak ve balık tutmak – en azından Batı dünyası için– hobi faaliyetleridir. Hayvanları yarıştırmak veya dövüştürmek salt eğlence için yapılıyor; deri, yün ve kürk estetik göz önünde tutularak giyiliyor; hayvansal besinler ise gastronomik zevkin veya bir mutfak geleneğini devam ettirmenin tatmini için tüketiliyor. Bazı biyomedikal araştırmalar hariç[27] hayvan istismarının tüm formları son kertede bizim zevkimize, refahımıza ve rahatımıza hizmet ediyor. Tam da bu yüzden istismara son vermek gerekiyor.

Hayvanları gereksiz yere öldürmenin veya onlara eziyet etmenin ahlâka sığmadığını telkin eden ortak sezgiye vurgu yaparak Gary L. Francione okurunu veganizme yaklaştırmayı hedefliyor. Görüşlerini güçlendirmek için, geniş kitlelerce paylaşılan başka bir ortak sezgiye, yani insanların insan olmayan hayvanlara nazaran ahlâki anlamda daha değerli olduğunu ileri süren düşünceye karşı çıkmanın manasız olacağını belirtiyor.[28] Francione'ye göre hayvanların

27 Francione hayvanlar üzerinde yapılan bilimsel deneylerin büyük çoğunluğunun gerekli olmadığını savunuyor. (kozmetik ve bakım ürünlerinin zararını görmeye yarayan testleri örnek olarak gösteriyor). Bkz. G.L. Francione, *Introduction aux droit des animaux*, çev. L. Gall, Lozan, L'Âge d'Homme, 2015, s. 93-119 [*Hayvan Haklarına Giriş*, çev. Elçin Gen, Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008].

28 G.L. Francione, A.E. Charlton, *Petit Traité de véganisme*, çev. V. Giroux ve R. Larue, Lozan, L'Âge d'Homme, 2015.

da ahlâki açıdan değerli olduklarını ve gereksiz yere onlara acı vermekten kaçınmak gerektiği gerçeğini kabul ederken, aynı zamanda bir insan ile başka bir hayvan arasında seçim yapmak zorunda kaldığımız takdirde (örneğin hayati bir durumda veya eşit menfaatler olduğu durumlarda) ilkinin her zaman ikincisinin aleyhine ayrıcalıklı olduğunu da kabul ederiz . Yani diğer türlerin hisleri olan canlılarının ahlâk toplumunun bir parçası olduklarını kabul etmek ahlâki eşitliğe sahip olduklarını kabul etmeye yetmemektedir (ahlâk toplumunun asil üyesi olma konumunu sadece bazı üyelere tanıyabiliriz).[29] İşin aslı, Gary L. Francione, karşılıklı mutabakata dayalı savın temsil ettiği amaçlar için kabul ettiği bu ikinci sezginin dışına çıkmıştır. Düşünceleri onu, son kertede, diğer düşünürlerde de görüldüğü üzere, *hayvan eşitliğini* savunmaya yöneltmiştir.

Hayvan eşitliği adına: Türcülük karşıtı bir sav

En çok kabul görmüş ahlâk teorilerinin temelinde, Aristoteles tarafından ileri sürülen ve benzer öznelere tıpatıp aynı muamelenin gösterilmesi gerektiğini savunan eşitlik ilkesi yatar.[30] Bu ilkeye saygı gösterdiğimiz takdirde bir bireyi diğerinin lehine ayrıcalıklı kılmak ikisi arasında ahlâki açıdan geçerli bir fark gördüğümüz anlamına gelecektir. Bunun dışında yapılacak her ayrımcılık keyfîdir. Elbette insanlar ile diğer hayvanlar arasında kayda değer farklar vardır ama hangi fark, örneğin, ördeklerin, tavşanların veya balıkların bedelini ödediği çok sayıda ayrımcılığı haklı çıkarmaya yeter?[31]

29 Bkz. E.B. Pluhar, *Beyond Prejudice*, Durham, Duke University, 1995.

30 Aristote, *Éthique à Nicomaque*, 1131a [*Nikomakhos'a Etik*, çev. Furkan Akderin, Say Yayınları, İstanbul, 2020].

31 Bkz. J. Rachels, *Created From Animals*, Oxford, Oxford University Press, 1990, s. 175-180.

Sorgulanması gereken ilk fark -şüphesiz en bariz olanı- elbette tür farkıdır. İnsan türünün üyesi olmak veya olmamak statü farklılığını haklı çıkarabilecek bir etken midir? Hayvan etiğinde genelde edinilen kanaat, bazı istisnai haller dışında, bireylerin ait olduğu türün, özünde, ahlâki olarak kendini haklı çıkaracak bir temeli olmaması ve türler arasında ahlâki bir hiyerarşi bulunmamasıdır. Neden böyle olduğunu açıklamak için, John Harris absürd bir örnek verir. Gezegenimizi "Dünya dışı bir türe ait olan ve kendini bizden üstün gören (nasıl biz kendimizi hayvanlardan üstün görüyorsak) bireylerin ziyaret ettiğini ve onların bize yetiştirdiğimiz hayvanlara davrandığımız gibi davranma ve beslenebilmeleri için bizi öldürme haklarını kabul edip etmeyeceğimizi sorduklarını"[32] hayal eder. Hayvanların, sırf insan türüne ait olmadıkları gerekçesiyle, maruz kaldıkları ayrımcılıkları anlatmak için Richard Ryder 1970'li yılların başında "türcülük"[33] diye amaca özel bir terim icat etmiştir. Bundan birkaç yıl sonra *Cahiers Antispécistes*'in redaktörleri söz konusu terime şu tanımı uygun göreceklerdi: "Irkçılık ve cinsiyetçilik ırk ve cinsiyet için neyse türcülük de tür için odur. Sahip olması beklenen mantıklı bir gerekçeden her daim yoksun gerçek veya hayal ürünü farkları öne sürerek birilerinin menfaatleri için diğerlerinin menfaatlerine önem addetmeme (veya daha az önem addetme) iradesidir."[34] Bazı bireylerin bizimkinden farklı türlere ait olması onlara ahlâken daha az önem addetmemizi haklı çıkaramaz. Peki, hayvanlara ayrımcılık uygulamak için gerçekten hiç sebep yok mudur?

İnsan olmayan hayvanların insanlara göre daha az zeki olduklarını, tamamen içgüdüleriyle yönetildiklerini, ahlâk an-

32 J. Harris, "Killing for food", S. Godlovitch ve diğerleri (ed.), *Animals, Men, and Morals*, New York, Taplinger, 1972, s. 97-110, 110.

33 Bkz. R. Ryder, "An autobiography", *Between the Species*, cilt 8, sayı 3 (1992), s. 168-173, 171. Bu konsept özellikle Peter Singer tarafından popülerleştirildi.

34 Bu tanım, *Cahiers antispécistes* sorumlularının verdiği tanımdır.

layışları olmadığını ve dahi geleceği öngörmelerinin de imkânsız olduğunu söyler dururuz. Halbuki nörotipik insanlara nazaran bilişsel kapasitesi daha az gelişmiş çok sayıda insan da (küçük yaştaki çocuklar, bunamış kişiler, ağır zihinsel engelli bireyler) var. Ama bu insanlar diğerlerinden daha az saygı görmüyor ve her halükârda onlarla aynı ahlâki statüden yararlanıyorlar. Adına "marjinal vakalar"[35] denen bu sav hayvan etiği yazarları tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Çünkü bu sav, Rousseau ve Bentham'dan sonra, insanların ahlâki eşitliğini ortaya çıkaranın zihinsel kapasite değil – diğer canlılarda da bulunan– acıyı hissetme kapasitesi olduğunu gözler önüne seriyor.[36]

Ne doğrudan türcülüğü (tür aidiyetine dayalı ayrımcılık) ne de dolaylı türcülüğü (sadece insanda görülen özelliklere dayalı ayrımcılık) haklı çıkarabildiğimize göre hisleri olan canlılar arasında ahlâki değer hiyerarşisi kurmaktan vazgeçmek zorundayız. Aristoteles'in açık bir şekilde tanımladığı eşitlik ilkesi bize hisleri olan tüm canlıların ahlâki statü eşitliğine sahip olduğunu göstermektedir. Hukuki açıdan insan olmayan hisli hayvanlar (cezai ehliyeti olmadığı hükmedilenler dahil olmak üzere fiilî ehliyeti olmayan herkes gibi) insanlarla aynı kategoriye alınmalıdır.[37]

Peki, bu "eşitlik" somut olarak ne anlama geliyor? Avust-

---

35 Her insan hayatının herhangi bir döneminde fiziki veya zihinsel bir engelle karşılaşabileceği için ve kimse bu sebepten ötürü toplumdan kendi isteğiyle dışlanmayacağı için Frédéric Côté-Boudreau "marjinal vaka" demek yerine "marjinalleştirilmiş vakalar" demeyi daha doğru buluyor. ("Le concept d'autonomie s'applique-t-il aux animaux?" Felsefe bölümü bitirme tezi, Montréal Üniversitesi, 2013, s. 5).

36 Bu savla ilgili olarak bkz. D. Dombrovski, *Babies and Beast*, Champaign, University of Illinois Press, 1997.

37 "Kişi" sözcüğü her ne kadar gelişmiş bilişsel kapasitesi olan canlılar için kullanılsa da "yasal statü", menfaatleri kayda değer önemi haiz olan her birey için kullanılan bir mekanizmadır. (Bkz. R. Demogue, "La notion de sujet de droit. Caractères et conséquences", alıntı J.-P. Marguénaud, F. Burgat, J. Leroy, *Le Droit animalier*, Paris, Puf, 2016, s. 250.)

ralyalı filozof Peter Singer'e göre tüm bireylerin ihtiyaçlarını ve menfaatlerini eşit biçimde dikkate almak demektir.[38] İnsanların en önemli menfaatlerinin temel haklar çerçevesinde korunması halinde eşitlik ilkesinin bu hakların söz konusu menfaatlere sahip tüm canlılara tanınmasını gerektirdiğini savunabiliriz.[39]

Menfaatler eşitse haklar eşittir

İnsanların işkenceye uğramasını reddediyoruz (en azından *a priori* olarak); onlara karşı şiddet uygulanmasını yasaklıyoruz; fiziki ve ruhsal bütünlüklerini ihlal edecek ve rıza göstermedikleri zararlardan onları koruyoruz. İnsanların (tümünün) güvenliğini temel hak olarak temin ediyoruz çünkü onların (hepsinin) acı çekmeme *hakkı* olduğunu varsayıyoruz. Peki, bu haktan diğer hayvanları mahrum etmek, bir başka deyişle kendi emellerimiz için onlara ıstırap çektirmeye meydan vermek meşru mudur? Bir bireye acı çektirmenin ahlâki açıdan kabul edilebilir olup olmadığını belirlemeye çalışırken bu bireyin ait olduğu tür, cinsiyeti veya ten rengi kadar konuyla alakalı . Halbuki acı çekmemesi için geçerli sebep onun hisleri olmasıdır. Öyle ki, eşitlik ilkesi canlının *menfaatinin* (insan türüne ait olsun veya olmasın) aynı hak kapsamında –özellikle işkence görmeme hakkıyla– korunmasını gerektirir.

---

38 P. Singer, *La Libération animale*, çev. L. Rousselle, Paris, Payot, 2012, s. 29-50 [*Hayvan Özgürleşmesi*, çev. Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018]; *Question d'éthique pratique*, çev. M. Marcuzzi, Paris, Bayard, 1997, s. 32 [*Pratik Etik*, çev. Nedim Çatlı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015].

39 Hakların menfaatleri korumak amacıyla var olduğu tezinden yola çıkarak bunu söylüyoruz. Bkz. N. MacCormick, "Rights in legislation", P.M.S. Hacker, J. Raz (ed.), *Law, Morality, and Society*, Oxford, Clarendon Press, 1977, s. 189-209, 196. Bu teorinin insan olmayan hayvanlar üzerinde bir uygulaması için bkz. J. Feinberg, "Les droits des animaux et des générations futures", çev. S.-H. Afeissa, *Philosophie*, sayı 97 (2008), s. 64-90.

Peki ya diğer haklar? Örneğin insan olmayan hayvanlara kötü muamele uygulamamak için elimizden geleni yapmakla mı yetinmeliyiz? Eğer acı vermeyecek bir yöntemle yapılıyorsa onları öldürmeye ve sömürmeye devam edebilir miyiz? Gerçek şu ki, duyguları olan bir canlı söz konusuysa ona uygulanan acıyı bilinçli olarak hissedebilecektir. Yani onun da acı çekmemek gibi şahsi menfaatleri vardır ama elbette hakları bununla sınırlı değildir. 1983 tarihli temel bir eser olan *Les Droits des Animaux*'nun [Hayvan Hakları] yazarı ABD'li filozof Tom Regan'a göre bir yaşamın öznesi[40] olarak adlandırdığı herkes doğuştan eşit değerdedir; mutlak ve ihlal edilemez şekilde saygı görme hakkı vardır. Bu haktan *daha önemli olan* bir başka hak doğar ki o da zarar görmeme hakkıdır.[41] Öyle ki Tom Regan'a göre ölüm bu hayvanlara zarar vermek anlamına gelir çünkü ölüm "temelden sarsıcı ve geri dönüşü olmayan bir mahrumiyete sebep olur. [...] Ölüm, verilebilecek en kötü zarardır çünkü en büyük kayba yol açar –can kaybına".[42] Hayatta güzel deneyimler edinme imkânı olan tüm canlılar öldüklerinde bu imkânı değerlendirme fırsatını kaybederler. Bunun sonucunda ölümün onların elinden aldığı şey ölçüsünde –yani canları sakınılsaydı tadını çıkaracakları şeyler ölçüsünde– zarar görürler. Ölümü hayatın güzelliklerinden mahrumiyet olarak tanımlayan teoriye göre[43] hisleri olan tüm canlılar vaktinden önce öldürülmeme hakkına sahiptir. Sonuç olarak hepsi yaşam hakkını değerlendirebilmelidir.[44]

---

40 Tom Regan'a göre, 1 yaş ve üstü tüm memeliler bir yaşamın özneleridir ve ihtiyatlı davranma ilkesi bizim diğer hayvanlara (balıklar ve kuşlar dahil) saygıyla muamele etmemizi gerektirir. (*Les Droits des animaux*, çev. E. Utria, Paris, Hermann, 2013, s. 479 ve 484-485).

41 *A.g.e.*, s. 502-510.

42 *A.g.e.*, s. 245-246.

43 Özellikle bkz. T. Nagel, "Death", J.M. Fischer (ed.), *The Metaphysics of Death*, Stanford, Stanford University Press, 1993, s. 59-69, s. 64.

44 Bkz. S.F. Sapontzis, *Morals, Reason, and Animals*, Philadelphia, Temple University Press, 1987, s. 166-170.

Hisleri olan hayvanlara üçüncü bir temel hak daha tanınmalıdır: özgür olma ve köleleştirilmeme hakkı. Filozof James Rachels bu hakkı hisleri olan hayvanların esaretten acı çekmeleri yani hapsedilmeme hakları olması sebebiyle savunuyor.[45] Özgürlüğü dış zorlamaların noksanlığı[46] veya "tahakküm altında olmama" hali[47] olarak tanımlarsak yönelimsellik yetisi olan hayvanların aynı insanlarınki gibi özgür olma hakkı olduğunu da (çünkü onlar da yapmak istediklerinden alıkoyulduklarında acı çekerler) savunabiliriz. Kısacası hayvanlar da, insanlar gibi, köleleştirilmeme hakkından yararlanmalıdırlar.

Hayvan etiği alanında acı çekmeme, öldürülmeme ve son kertede özgürlükten alıkoyulmama hakkı çok sayıda tartışmanın konusudur çünkü bunlar en temel haklar olarak görülmektedir.[48] Bu hakların, hak sahiplerini bazı muamelelerden koruma amacıyla "negatif" şekilde olduğunu görüyoruz. Bunlar, hayvan özgürlüğü hareketinin ve veganizm savunuculuğunun temelindeki haklardır veya en azından bu hakların koruduğu menfaatlerdir. Son birkaç senedir bazı filozoflar bu hareketi daha öteye taşımak gerektiğini ve hayvanlara "pozitif" haklarının da verilmesi gerektiğini, yani bazı hizmetlerden ve kaynaklardan da yararlanabilmelerini savunuyorlar. Bu tamamlayıcı haklar ancak hayvanların bizimle kurduğu ilişki üzerinden tanımlanacak siyasi bir statü ile sağlanabilir. Örneğin, Sue Donaldson ve Will Kymlicka,

---

45 J. Rachels, "Do animals have a right to liberty?", T. Regan, P. Singer (ed.), *Animal Rights and Human Obligations*, Englewood Cliff, Prentice Hall, 1976, s. 205-223. Aynı şekilde bkz. L. Gruen (ed.), *The Ethics of Captivity*, Oxford, Oxford University Press, 2014.

46 Bkz. A.T. Schmidt, "Why animals have an interest in freedom", *Historical Social Research*, cit 40, sayı 4 (2015), s. 92-109.

47 Bkz. V. Giroux, *Contre l'exploitation animale*, Lozan, L'Âge d'Homme, 2017, Bölüm IV.

48 Örneğin bkz. P. Cavalieri, *The Animal Question*, Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 15 ve devamı.

hayvanların, bir vatandaşın sahip olduğundan ne bir eksik ne bir fazla, sağlık hizmeti ve sosyalleşme eğitimi alma hakkına sahip olması gerektiğini savunuyorlar.[49] Başka yazarlar ise ciddi zararlar gören (bu zararlar her zaman insan eyleminden kaynaklanmasa da) vahşi hayvanlarla ilgili ödevlerimizden bahsediyorlar. Doğaya, bu bireylerin akıbetini iyileştirmek amacıyla -mümkünse- müdahale etmenin görevimiz olduğunu düşünüyorlar.[50]

Hayvan etiği uzmanları sadece çeşitli öncül kaidelerin üzerine eğiliyor ve sadece bir kısmı hayvanlar lehine yargısal zorunluluklara değiniyorsa da büyük çoğunluğu statükoyu sert bir şekilde eleştirmeyi kendine görev bilmektedir. Onların hayvan sömürüsüne olan muhalefeti veganizmin yüzyıllar öncesindeki öncülleriyle aynı çizgidedir. Ve bu muhalefet günümüz veganlarının düşünceleriyle örtüşmektedir.

49 Bkz. S. Donaldson, W. Kymlicka, *Zoopolis*, Oxford, Oxford University Press, 2011, s. 122-155 [*Zoopolis: Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı*, çev. Mine Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016]. Bu yazarlara göre insan olmayan canlıların vatandaşlık hakları, çalışmalarıyla kamu yararına katkıda bulunma hakkını da kapsayabilir. Bu kapsamda, yün kullanımı veya yumurta tüketimi, kısıtlı şartlar altında, vegan eylemler olarak görülebilir.

50 Örneğin bkz. J. McMahan, "The moral problem of predation" A. Chignell, T. Cuneo, M.C. Halteman (ed.), *Philosophy Comes to Dinner*, Londra, Routledge, 2016, s. 268-294.

Veganlar

1950'li yıllardan itibaren vejetaryenliğin ve vejetalyenliğin sağlık üzerindeki etkileri hakkında çıkan bilimsel makaleler katlanarak artmaya başladı. Sosyal bilimler araştırmacıları ise, Frédéric Dupont ve Estiva Reus'a göre, hayvan sömürüsünü (veya sadece et, süt ürünü ve yumurta tüketimini) reddedenlerin profillerini ve motivasyonlarını daha yakın bir tarihte incelemeye başlamıştır.[1] Veriler her ne kadar eksik ve dağınık olsa da psikologlar ve sosyologlar tarafından bir araya getirildiklerinde vegan nüfus hakkında ilginç bilgiler sunuyorlar.

GENEL PORTRE

İstatistiki bilgiler

Fransa'da, Avrupa'da veya dünyanın başka bir yerinde kaç vegan vardır? Anketler aracılığıyla ve katılımcılara basitçe

1 F. Dupont, E. Reus, "Qui sont les nouveaux végétariens? Sociologie et végétarisme", *Les Cahiers antispécistes*, sayı 35, internette bulunabilir.

beslenme tarzlarını sorarak bu soruya yanıt vermek kolay görünüyor. Ancak sadece veganlar hakkında yapılan sosyolojik anket sayısı çok az: Anketlerin çoğu temelde vejetaryenler hakkında yapılıyor. Üstelik vejetaryenlerin sayısını da dikkatle ele almak gerekiyor. Çünkü çok sayıda çalışma göstermiştir ki kendini vejetaryen olarak tanımlayan insanların büyük kısmı aslında vejetaryen değil. Matthew Ruby'nin vejetaryenliğin sosyolojisi hakkında yapılan çalışmalardan yola çıkarak sunduğu analizi buna işaret ediyor. 1997'de, diyor Ruby, Kanada Ulusal Beslenme Enstitüsü kendine vejetaryen diyen insanların % 78'inin ara sıra deniz ürünü veya balık, % 61'inin tavuk, % 20'sinin ise kırmızı et yediğini ortaya koymuştur. Bu durum sadece Kuzey Amerika'ya özgü değildir, benzeri, Avrupa'da soru yöneltilen "vejetaryenlerde" de görülmüştür.[2]

TerraEco dergisi için, 2016 yılının Ocak ayında, OpinionWay çalışması kapsamında soru yöneltilen Fransızların % 3'ü vejetaryen olduğunu, % 10'u ileride vejetaryen olmak istediğini (35-49 yaş aralığındaki katılımcılarda bu oran % 18'e çıkıyor) belirtmiştir. Et ve balık yemekten kaçındığını söyleyenlerin % 43'ü bunu "etik sebeplerden ötürü ve hayvanların iyiliği için" yaptığını söylemiştir.[3] Diğer ülkelerde kendini vejetaryen olarak tanımlayanların oranları çok daha yüksektir.

İtalya'da, örneğin, 2016'da Eurispes tarafından yayımlanan bir ankete göre, katılımcıların % 7,1'i vejetaryen olduğunu, % 1'i ise vegan olduğunu söylemiştir.[4] YouGov isimli anket enstitüsü 2014'te Almanların % 12'sinin kendini vejetaryen veya vegan olarak tanımladığını (bunların % 60'ı sa-

2 M.B. Ruby, "Vegetarianism: a blossoming field of study", *Appetite*, cilt 58, sayı 1 (2012), s. 141-150, 142-143.

3 Fransız vejetaryenlerin toplamda % 78'i hayvanlara zarar vermeyi reddetmelerinin hayvan eti yememe kararı almalarında etken olduğunu ifade ediyor.

4 Eurispes, "La sindrome del Palio", 28 Ocak 2016.

dece katı rejim uygulasa da) ortaya koymuştur.[5] Farklı anket enstitülerinin son yıllarda yaptığı anketlerden de, veganizme olan ilginin Ren Nehri'nin öbür yakasında (yani Almanya'da) hızlı bir yükselişte olduğunu görüyoruz. Vejetaryen ve vegan hayat tarzını yaymayı amaçlayan Vebu Vakfı, internet sitesinde 2015 yılında Alman nüfusunun % 1,1'inin hayvansal ürünlerin tümünü kesin bir şekilde bıraktığını açıklamıştır. Bu da 900 bin kişiye denk düşmektedir.[6] İsrailli bir televizyon kanalı için 2014 yılının başında yapılan bir anket ise İsrail nüfusunun % 5'inin vegan (% 8'inin vejetaryen) olduğunu ortaya koymuştur.[7] İsrail basınında bir devrim olarak nitelendirilen bu gelişme büyük yankı uyandırmıştır. Onlara göre İsrail, dünyanın ilk vegan ülkesi olma şansını elinde tutmaktadır.

ABD'de ise, Harris Anket Enstitüsü çalışanlarının katılımcılara vejetaryen veya vegan olup olmadıklarını değil hangi hayvansal ürünü ne sıklıkla tükettiklerini sormaları sayesinde elde ettikleri son verilerin muhtemelen en güvenilir veriler olduğunu düşünüyoruz.[8] Bu çalışma metodu gerçek veganlar (veya vejetaryenler) ile kendini öyle tanımlayanları ayırt etmemizi sağlıyor. Harris'e göre 2016'da ABD'de yaşayan yetişkinlerin % 3,3'ü asla et yemiyor. Bu da 3,7 milyon vegan (ABD'li tüm yetişkinlerin % 1,5'i) ve 4,3 milyon vejetaryen (ABD'li tüm yetişkinlerin % 1,75'i) olduğu anlamına geliyor. Gençlerin ise etten ve balıktan vazgeçmeye büyüklerine nazaran daha eğilimli olduğunu görüyoruz (18-

5 YouGov, "Überwiegend vegan: Flexibilität kommt vor Konsequenz", 22 Haziran 2015.

6 Vebu, "Anzahl der Veganer und Vegetarier in Deutschland".

7 E. Aharoni, "סקר: רבע מהישראלים הפחיתו אכילת בשר, 10 % הפכו לצמחונים", *Globes*, 2 Ocak 2014.

8 The Vegetarian Resource Group, "How many adults in the U.S. are vegetarian and vegan? How many adults eat vegetarian and vegan meals when eating out? – 2016 national poll conducted by Harris Poll", internette bulunabilir.

34 yaş aralığındaki kişilerin % 5,3'üne karşılık 65 yaş üstünün sadece % 1,5'i). 8-18 yaş arasındaki Amerikalıların ise % 3'ünün vejetaryen, % 1'inin vegan olduğunu biliyoruz.[9]

Carol J. Adams 1990 yılında *Etin Cinsel Politikası* isimli kitabını çıkardığından beri erkeklik ile et tüketimi arasındaki sembolik bağlar çok sayıda analizin konusu olmuştur.[10] Buna ek olarak Christophe Traïni'nin çalışmaları, hayvan savunuculuğu tarihinde kadınların önemli rol oynadığını göstermiştir.[11] 1990'lı yıllarda yapılan anketlerin çoğu bunu doğrular niteliktedir ve vejetaryenliğin başını daha çok kadınların çektiğini ortaya koyar.[12] Peki, bugün de böyle mi? Son yapılan anketler cinsiyetler arasında görece bir dengeye gelindiğini gösteriyor. 2016 Fransası'nda, kadınların % 2'sinden biraz fazlası ve erkeklerin % 3'ünden biraz azı kendilerini vejetaryen olarak tanımlıyorlar. Az önce bahsettiğimiz Harris'in yeni bir anketi ise ABD'de 2016 yılında kadınların % 3,5'inin, erkeklerin ise % 3,2'sinin vejetaryen veya vegan olduğunu göstermiştir. 2014 rakamları 8-18 yaş arası Amerikalılarda daha yüksek: Erkek çocuklarının % 4'ü ve kızların % 5'i asla et yemiyor. Son olarak İngiltere'de, Ipsos MORI Enstitüsü'ne göre, 2016 yılında kendini açıkça vegan olarak tanımlayanların % 60'ını kadınlar oluşturmaktadır.[13]

Cinsiyet artık hayvansal gıdalardan vazgeçmek için eskisi gibi belirleyici bir etken değil. Aksine başka etkenler bu kararda önemli bir rol oynuyorlar: örneğin, eğitim ve gelir seviyeleri.[14] Bunlar ne kadar yüksekse etsiz öğünler –en azın-

9 The Vegetarian Resource Group, "How many teens and other youth are vegetarian and vegan? – 2014 national poll", 30 Mayıs 2014.

10 C.J. Adams, *La Politique sexuelle de la viande*, çev. D. Petitclerc, Lozan, L'Âge d'Homme, 2016 [*Etin Cinsel Politikası*, çev. Mehmet Emin Boyacıoğlu, Güray Tezcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013].

11 C. Traïni, *La Cause animale*, Paris, Puf, 2011, s. 132-134.

12 Bkz. M.B. Ruby, "Vegetarianism: a blossoming field of study", s. 142.

13 Ipsos-Mori, "Vegan incidence studies", J15063333-05-03, 4 Nisan 2016.

14 Bkz. A.P. Rimal, "Factors affecting meat preferences among american consu-

dan ABD'de– o kadar çok tercih ediliyor. Fransa'da nadiren ulaşabilinen rakamlar bu durumun tam tersi olduğunu bize gösteriyor. OpinionWay'e göre soru yöneltilen ve "hanelerine 2.000 Avro'dan fazla gelir giren kişilerin sadece % 2'si, bundan daha az gelire sahip olanların ise % 4'ü vejetaryen olduklarını söylüyor".[15]

Sosyolojik faktörler hayvansal gıdaları bırakma veya bırakmama kararında etkili olsa da bir diğer etken –şüphesiz daha belirleyici olanı– daha hesaba katılmalıdır: bireylerin psikolojisi.

Veganların psikolojisi

Psikoloji araştırmacılarından oluşan bir ekibin 2007'de yayımladığı İngiltere kaynaklı bir araştırma oldukça yankı getirmişti: Bu çalışma, zekâ katsayısı (IQ) ile (tabii bunun bir geçerliliği varsa) hayvansal ürün tüketme reddi arasında bir bağlantı olduğunu öne sürüyordu.[16] Söz konusu araştırmacılar önce, 1980 yılında, hepçil çocukların zekâ katsayısı ile vejetaryen veya vegan olan çocukların zekâ katsayını kıyasladılar. O tarihte hepsi 10 yaşındaydı. Vejetaryen veya vegan olanlarınki diğerlerinden ortalama 5 puan daha yüksek çıktı. 20 yıl sonra aynı bireyler yeniden teste tabi tutuldu. 20 yıl önceki hepçillerin bazıları bu süre içinde hayvansal ürün tüketmeyi bırakmıştı. Ve onların 20 yıl önceki testte zekâ katsayısı yüksek çıkan çocuklardan oldukları tespit edildi. Sonuç olarak araştırmacılar "bir çocuğun IQ testi sonucu ne kadar yüksekse yetişkin olduğunda vejetaryen olma şansının da o kadar yüksek olduğu" sonucuna vardılar. Katılımcıların sosyo-eko-

---

mers", *Family Economics and Nutrition Review*, cilt 14, sayı 2 (2002), s. 361-371, 39-40.

15 *TerraEco*, a.g.e., s. 47.

16 C.R. Gale ve diğerleri, "IQ in childhood and vegetarianism in adulthood. 1970 British cohort study", *BMJ*, cilt 334, sayı 7587 (2007), s. 245-248.

nomik statüsü bu sonuçlarda etkili olsa da sadece ikincil bir etkiye sahiptir: Zekâ katsayısı ile vejetaryenlik arasında gerçekten bir bağ vardır ve sosyal etmenlerle şekillenmez.

Vejetaryenlere ve veganlara özgü bir diğer eğilim ise kendilerini başkalarının (insan olsun veya olmasınlar) yerine koyma yetisidir. Massimo Filippi ve ekibinin nöroloji üzerine çalışmalarından çıkan tespit budur. Araştırmaları, manyetik rezonans görüntüleme (MR) ile ölçüm yapma suretiyle sırayla hem insanlara hem de diğer hayvanlara uygulanan şiddet görüntüleri izletilen vejetaryenlerin, veganların ve hepçillerin beyin aktivitelerini karşılaştırmaya dayanıyordu. "Vejetaryenler ve veganlar", diye açıklıyor Filippi ve meslektaşları, "şiddet sahnelerini izlerken beyinlerinin empati bölgeleri sistematik bir biçimde çok daha fazla çalışmaktadır ve bu, kurban bireylerin ait oldukları türden bağımsız olarak gerçekleşmektedir".[17]

Bu laboratuvar gözlemleri sosyal psikoloji alanında toplanan verilerle de örtüşüyor ve bu veriler veganların, özellikle erkek veganların, hepçil hemcinslerine kıyasla diğerkâmlığa daha yatkın olduklarını gösteriyor.[18] Veganların aynı zamanda hayır kurumlarında veya eğitim alanında diğerlerine göre daha çok varlık gösterdiğini görüyoruz. ABD'de bu kişiler kendilerini daha çok "liberal" ("ilericilik" anlamında) olarak tanımlıyorlar ve gelenekçi değerlerin (aile, itaat, kurallara boyun eğme, güvenlik) aksine "diğerkâmcı" değerlere (eşitlik, toplumsal adalet, çevrenin korunması) sahip olma eğilimindeler; toplumun hiyerarşik inşasını red-

17 M. Filippi et alii, "The brain functional networks associated to human and animal suffering differ among omnivores, vegetarians and vegans", *PLoS One*, cilt 5, sayı 5, e10847 (2010), s. 4'e kadar.

18 Bkz. B.D. Preylo, H. Arikawa, "Comparison of vegetarians and non-vegetarians on pet attitude and empathy", *Anthrozoös*, cilt 21, sayı 4 (2008), s. 387-395. Ayrıca bkz D.I. Templer, H. Arikawa, "The pet attitude scale", C. Blazina, G. Boyraz, D. Shen-Miller (ed.), *The Psychology of the Human-Animal Bond*, New York, Springer, 2011, s. 335-359, 341-342.

dediyorlar, ölüm cezasının ve genelde şiddete başvurmanın karşısında duruyorlar.[19] Psikoloji alanında araştırmacı olan Michael W. Allen, et yiyen ve özellikle etin temsil ettiği şeyleri yücelten kişilerin ise "insanlar ve hayvanlar arasındaki hiyerarşi ilişkisinin yanı sıra insanlar arasındaki hiyerarşiye de önem verdiklerini" iddia ediyor.[20]

Aileleri içinde veya arkadaş ortamında hayvansal ürünlerden tek vazgeçen olmaları, veganlarda, hiç anlaşılmadıkları duygusuna yol açıyor.[21] Öğün esnasında servis edilen birçok yemeği reddetmeleri sembolik olarak toplumsal dışlanmaya sebep oluyor. Veganlar aynı zamanda çoğu insanın onlara canavarca görünen eylemlerinde gayet rahat olduklarını görerek de ıstırap çekebiliyorlar. J. M. Coetzee'nin *Elizabeth Costello* isimli romanının aynı adı taşıyan başkahramanının yaşadığı dehşetin sebebi tam olarak budur. "İnsanların arasında", diye açıklar, "gayet rahatmışım ve onlarla gayet normal ilişkilerim varmış gibi görünüyorum. 'Onların dehşet verici boyutlardaki bir suça ortak olmaları mümkün mü?' diye soruyorum kendime. Tüm bunları ben mi uyduruyorum? Kafayı yemiş olmalıyım! Ama her gün bunun kanıtlarına şahit oluyorum. Üstelik onlar elleriyle bunu gözüme sokuyorlar, önüme koyuyorlar. Cesetler. Kendi ceplerinden ödedikleri ceset parçaları."[22]

Veganların hissettiği rahatsızlık duygusu onlarda kimi zaman derin psikolojik sorunlara, özellikle "merhamet aşın-

---

19 Bkz. M. Ruby, "Vegetarianism: a blossoming field of study", s. 145-146.

20 M.W. Allen ve diğerleri, "Values and beliefs of vegetarians and omnivores", *The Journal of Social Psychology*, cilt 140, sayı 4 (2000) s. 405-422, 418. Ayrıca bkz. K. Dhont, G. Hodson, "Why do right-wing adherents engage in more animal exploitation and meat consumption?", *Personality and Individual Differences*, sayı 64 (2014), s. 12-17.

21 Bkz. D. Wicks, "Silence and denial in everyday life: the case of animal suffering", s. 189.

22 J.M. Coetzee, *Elizabeth Costello*, çev. C. Lauga du Plessis, Paris, Seuil, 2004, s. 156-157.

masına" veya ikincil travmatik stres bozukluğuna yol açıyor. Bu durum fiziksel ve psikolojik ciddi işkencelere maruz kalan veya kalmış (hayvan veya insan) bireylere tanıklık eden çok sayıda kişide görülüyor. Kedi veya köpek barınaklarında, hayvan koruma veya veganizmi yayma derneklerinde bu tip sorunlara sıkça rastlanıyor.[23] Modern toplumlarımız içinde hayvan sömürüsünün çapının genişlemesi ve bu sömürünün *a priori* dermansız yapısı tüm bu gerçekleri aklından çıkaramayan insanlarda bir çeşit umutsuzluğa, hatta ciddi depresyonlara sebep oluyor. Veganların bir kısmının hissettiği yalnızlık ve yenilgi duygusu bununla da sınırlı değil: Hayat tarzları sıklıkla az veya çok kırıcı olan eleştirilere de maruz kalıyor.

Veganizmin toplumdaki bedeli: Vejefobi

Hayvan yemenin etik olarak reddi, diye yazıyor Florence Burgat, "ne şahsi bir yasağın ne de bir topluluk tarafından onaylanan beslenme yasaklarının sonucudur. Bu ret, aktif bir seçimin sonucudur ve toplum içinde görece pahalıya patlar. Bizler bir tabuyu, beslenme davranışına dair bir sorunu, bir hastalığı hoş görüyoruz. Bireyin son kertede pek az sorumlu olduğu dinî yasakları kabulleniyoruz ama üzerine iyi düşünülmüş, mantığa dayandırılmış, savlarla desteklenmiş ve düzeni sorgulamaya yönlendiren bir tavrı hoş görmekte zorlanıyoruz."[24]

Son birkaç yıldır sosyoloji ve psikoloji araştırmacıları veganların maruz kaldığı şakaların hatta bazı durumlarda, et veya diğer hayvansal ürünleri tüketmeyi reddedenlerin uğ-

---

23 Bkz. R. Figley, R. Roop, *Compassion Fatigue in the Animal-Care Community*, Washington (D.C.), Humane Society Press, 2006, özellikle s. 37-67.

24 F. Burgat, "Pourquoi l'humanité est-elle carnivore? Perspectives philosophiques de recherche sur le système carnivore", *Prétentaine*, sayı 29-30 (Kış 2014), s. 473-497, 492.

radıkları zorbalığın sebeplerini anlamaya çalışıyor. 2011'de yayımlanan bir makalede Julia Minson ve Benoît Monin, veganların aşağılanmalarının, esas olarak, et yiyen kişilerin tüketilen hayvanların hayat ve ölüm şartları hakkındaki fikirlerin akıllarına üşüşmesini engelleme ve kendilerini soyutlama isteğinden kaynaklandığını ortaya koymuştur.[25] Yani karnistler veganizme göre yaşayan birine saldırıyorsa bu onun, sofrada veya başka bir yerdeki varlığının ahlâki tehdit *(moral threat)* teşkil etmesindendir.

Hayvansal gıda tüketicileri, bu muhtemel tehdidi bertaraf etmek için, onları olumsuz anlamda yargılama ihtimali olan kişileri neredeyse her fırsatta küçümsemeyi ihmal etmiyorlar. Veganları itibarsızlaştırmanın oldukça etkili bir başka yöntemi de onların olumsuz stereotipleri hakkında konuşmak ve sağlık durumlarından çok toplum içindeki tavırlarından söz edip haklarındaki algıyı çarpıtmaktır. Böylece garip, aptal, sıkıcı, kibirli, at gözlüklü, başkalarına ders vermeye ve onları eleştirmeye her daim hazır insanlar gibi gösteriliyorlar.[26] Matthew Cole ve Karen Morgan veganların toplumdaki görünümleri ve onlara medyada –özellikle Birleşik Krallık'taki ulusal basında– atılan iftiralar üzerine bir çalışma gerçekleştirdi.[27] 2007 yılı boyunca "*vegan*" veya "*veganizm*" terimleri tam 397 farklı makalede geçmiş: Bunların % 5,5'inde bu hayat tarzı olumlu, % 20,2'sinde tarafsız, % 74,3'ünde olumsuz olarak ele alınmış. Gazeteciler (söylemlerinin % 29,8'i olumsuz idi) veganizm ile alay etmişler, asetizm (çile doldurma) ile özdeşleştirmişler (% 28,8), uygula-

---

25 J. Minson, B. Monin "Do-gooder derogation: disparaging morally motivated minorities to defuse anticipated reproach", *Social Psychological and Personality Science*, cilt 3, sayı 2 (2012), s. 200-207.

26 A.g.m., s. 202-203.

27 M. Cole, K. Morgan "Vegaphobia: derogatory discourses of veganism and the reproduction of speciesism in UK national newspapers", *BJS*, cilt 62, sayı 1 (2011), s. 134-153.

ması zor hatta imkânsız bir beslenme rejimi (% 18) ve basit bir moda (% 9,8) diye tanımlayarak aşağılamışlardır. Veganlar ise gereğinden fazla hassas (% 8,1) ve saldırgan (% 5,4) olarak addedilmiştir.

2001 yılında, *Cahiers antispécistes*'in kurucu ortaklarından David Olivier bu genel inkârı ve düşmanca tavrı "vejefobi" olarak adlandırmayı teklif etmiştir.[28] Bundan on yıl sonra yayımlanan bir broşürde Olivier, Sara Fergé ve Yves Bonnardel ile, etik vejetaryenlerin ve veganların maruz kaldığı ve alışageldiği aşağılanma mekanizmalarını anlatacaktı.[29] En sık karşılaşılan mekanizma, hayvanların sömürülmeme haklarının ahlâki geçerliliğini inkâr etmek ve bu hakkı savunmayı aşırı duygusallığa indirmek üzerine kuruludur. Vegan erkeklerin veya oğlanların "aşırı kırılganlığı" hakkında yapılan şakaların ise bazen cinsiyetçi ve homofobik vurgularla ikiye katlandığı görülmektedir. Et yemek rasyonellik, duygusal olgunluk ve erkeklik belirtisi olarak kabul ediliyor. Hayvanlara dair adalet talebi ise küçük kızların veya kadınsı erkeklerin utanç verici damgası olarak algılanıyor. Vegan biri karşısında, insanların, hayvanların çektiği acıya kayıtsızlıklarını gülerek yücelttiklerini ve onları yemekten aldıkları zevk üzerindeki ısrarlarını da sıklıkla görüyoruz.[30]

Et veya peynir yemeyi reddeden biriyle sofrada veya başka bir yerde alay etmenin onun topluluğa aidiyetini pekiştirmeye yaradığı çok açıktır. "Öteki" ile –o, kim olursa olsun– dalga geçerek onun kendi normalliklerini pekiştirir-

---

28 Bu sözcük yazılı olarak ilk kez "Manifeste: Veggie Pride, fête de la fierté végétarienne et végétalienne" isimli makalede kullanılmıştır, *Cahiers antispécistes*, sayı 21 (2002), s. 79-81, 79.

29 S. Fergé, Y. Bonnardel, D. Olivier, *La Végéphobie ou le Rejet du végétarisme pour les animaux et la discrimination des personnes végétariennes*, 2011, internette bulunabilir.

30 *A.g.e.*, s. 9-13.

ken, kendilerini de alay edilmekten korumuş oluyorlar. Her halükârda, vejefobinin, karnizmin kültürel hâkimiyetinin gündelik hayatta kendini hissettirmesi olarak ele alınması ve temsil ettiği düzene bir çağrı olarak görülmesi gerekmektedir. Veganların bu hayat tarzını bırakmalarının temel sebeplerinden biri yakınlarından destek görmemeleri olduğu için vejefobi operasyonlarının sıklıkla başarılı olduğunu görüyoruz.[31]

Bu kişilerin zaman zaman karşılaştığı zorluklar ve genelde aileleri veya iş arkadaşları tarafından yanlış anlaşıldıklarına dair düşünceleri onları o veya bu şekilde bir araya gelmeye itmektedir. İnternet, icat edildiğinden beri, vegan topluluğun gelişimi ve genel olarak muhalif vegan ideolojisinin yayılması için kayda değer bir rol oynamaktadır.

TOPLULUK VE SİBER TOPLULUK

Vegan ağı

Toplumsal veya siyasi her harekete bireylerin taraf olması her şeyden önce temel bir duyguya bağlıdır: Öfke (diğerleri korku, nefret, üzüntü ve neşedir). Veganlar hayvan sömürüsü ve bu sömürüden doğan şiddeti düşünürken hissettikleri üzüntüyle kendilerini yenik hissetmeseler bile adaletsizlik ve değersizlik duygusu, sorumlu tuttukları kişilere karşı zaman zaman öfkeye dönüşebiliyor. Karnistler genelde bu öfkeye aşağılayıcı sözler söyleyerek, alay ederek, hatta daha geniş ölçekte, veganlarda utanç ve korku duygularını tetikleyecek tehditlerde bulunarak karşılık veriyorlar. Bunu tüm itirazları her durumda bertaraf edebilen etkili toplumsal ve

---

31 Bkz. S. Barr, G. Chapman, "Perception and practices of selfdefined current vegetarian, former vegetarian, and non-vegetarian women", *Journal of the American Dietetic Association*, cilt 102, sayı 3 (2002), s. 354-360, 358.

siyasi silahlarını kullanarak yapıyorlar.[32] Bazı durumlarda ise öfke her şeye rağmen işe yarayabiliyor; bu duygu, vegan militanları hayvanları korumak için kendilerini tehlikeye atmaya itebiliyor (av karşıtı sabotaj eylemleri, boğa güreşi arenalarına izinsiz giriş, mezbaha işleyişini imkânsız kılmak vb). Diğer birçok vegan, karnist hükmün yol açtığı katlanılmaz duyguları, genelde, onlarla aynı değerleri ve aynı fikirleri paylaşan muhatap arayışıyla giderebiliyor.[33]

Cahiers antispécistes'in çok sayıda üyesi, Paris'te 2001 yılının Mayıs ayında, "Veggie Pride" düzenleme fikrini bu arayış vesilesiyle bulmuştur. O zaman şöyle demişlerdi: "Kendi tüketimimiz için hayvan öldürtmeyi, hisleri olan bu varlıkların sahip oldukları tek şeyi, yani etlerini, canlarını ellerinden almayı reddetmenin gururunu ifade etmek istiyoruz. [...] Öte yandan tarih bizlere, barbarlık toplumsal bir kaideye dönüşmüşken, tüm bunlara 'hayır' demenin ne kadar zor olduğunu göstermektedir. İşte biz bu *hayırı* söyleyebilmenin gururunu yaşıyoruz."[34] 2000'li yılların başında Fransa'da karnizm çok sayıda kişiye sarsılmaz görünürken vejetaryenlik ve vejetalyenlik geniş çapta alay konusu idi. Ancak 2001'de Veggie Pride'ın başlamasıyla, ehlileştirilmiş hayvanlara reva görülen kadere dair endişeler Fransa'da kayda değer biçimde büyümüştür. Öyle büyümüştür ki organizatörlerin ifade ettiği hedefler bile evrim geçirmiştir. Takvimler 2016'yı gösterdiğinde manifestolarına artık şöyle yazabiliyorlardı: "Bugün artık düşündüğümüz ve istediğimiz şeyleri ifade etmeye cesaret edebiliyo-

---

32 Bu konuyla ilgili olarak bkz. W.R. Neuman ve diğerleri (ed.), *The Affect Effect: Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*, Chicago, University of Chicago Press, 2007.

33 Bkz. M. Castells, *Networks of Outrage and Hope*, Cambridge, Polity Press, 2015, s. 247-253 [*İsyan ve Umut Ağları*, çev. Ebru Kılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013].

34 D. Olivier, "Manifeste", *Veggie Pride. Festival antispéciste*, internette bulunabilir.

ruz. Bir zamanlar kadın ve erkek firariler ve aykırılar idik. Şimdi ise diğer hayvanlar için verilen mücadelenin muhalif aktörleriyiz."

Bu tavır değişikliği ve kendinden emin ve savaşçı ses tonu, kısmen, son zamanlarda veganizm konusu üzerine yayımlanan eserlerin[35] başarısıyla ve sayılarının katlanarak artmasıyla, kitle medyasının hayvan sorununa artık daha az küçümsemeyle yaklaşmasıyla, vejefobinin görece gerilemesiyle ve özellikle de güçlü bir vegan topluluğunun inşasıyla açıklanabilir. Veganlar aynı yaştan, aynı sosyal çevreden, aynı kültürden, aynı dinî inançtan olmamalarına rağmen başta haber siteleri, çevrimiçi forumlar, bloglar ve sosyal medya olmak üzere internetin sunduğu imkânlar sayesinde bir araya gelmeye ve birleşmeye gönüllüler. İnternet ağı, iki sebepten ötürü vegan hareketinin sağlamlaşmasında mutlak ve kayda değer bir rol oynamaktadır.

Antikarnist safların sıkılaşması

Hayvansal gıdalar ve rant hayvanları hakkındaki söylemler çok kısa bir süre öncesine kadar üç ana merciin neredeyse tekelinde idi: endüstri, tabipler birliği ve eğitim kurumları. Ancak bitkisel ve hayvansal gıdaların besin değerleri karşılaştırması üzerine bilgi kaynakları internet ile katlanarak arttı ve derhal erişilebilir oldular. Öyle ki, bazı beslen-

---

35 Fransa'da 2010'lu yılların ortalarında yayımlanan bu basit anlatımlı eserlerin sayısı oldukça fazladır. Halka hitap eden bu eserler Fransa'daki geniş kamuoyunun hayvan etiğinin en temel ilkeleriyle tanışmasını sağlamıştır ve vegan hayat tarzını benimsemeye dair tavsiyeler içermektedir. Bu eserlerden bazıları: Rosa B., *Insolente Veggie*, Paris, La Plage, 2015; A. Caron, *No Steak*, Paris, Fayard, 2013; E. Desaulnier, *Le Défi végane 21 jours*, Paris, La Plage, 2017; J.-B. Jeangène Vilmer, *L'Éthique animale*, Paris, Puf, "Que sais-je?", 2015; T. Lepeltier, *La Révolution végétarienne*, Auxerre, Sciences Humaines, 2013; T. Ribeton, *V comme vegan*, Paris, Nova, 2017; M. Ricard, *Plaidoyer pour les animaux*, Paris, Pocket, 2015 ve son olarak O. Véron, *Planète végane*, Paris, Marabout, 2017.

me uzmanlarının sözleri bile bilimsel çalışmalar temel alınarak sorgulanmaya başladı. Buna ek olarak endüstrinin, kasap hayvanlarının yaşam ve ölüm şartlarını gizli tutmak için gösterdiği olağanüstü özen de aktivistler tarafından yayılan görseller ile sarsıldı. L214 Hareketi bu konuyla ilgili iyi bir örnek teşkil eder. Sahip olduğu ağ sayesinde, bu hareketin yaydığı korsan videoların her biri birkaç saat içinde Facebook'ta yüzbinlerce kişi tarafından izlenmiştir; bu da, ana akım medyayı söz konusu bilgileri daha geniş bir kitleye yaymaya itmiştir. Videoların yayılması veganları mücadelelerinde cesaretlendirmiş ve şüphesiz ki karnist hegemonyanın kırılganlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Ortak bir kültürün yaratımı

Çevrimiçi grupların ve forumların oluşumu, veganların en azından görsel anlamda içine kapanıklığını kırmasına, bilgisayar ekranı aracılığıyla kendi aralarında güçlü bir dayanışma inşa etmelerine yaramıştır. Bu psikolojik etki Fransız Marie Laforêt'nin "100 % Végétal" veya ABD'li Richa Hingle'ın Vegan Richa'sı gibi blogların çoğalmasını ve elde ettiği başarıyı kısmen açıklamaktadır. İnternetteki yoğun vegan ağı, yeni vejetalyen restoranları, derisiz ayakkabı üreticilerini, veganizmi yayma veya hayvan sömürüsünü ifşa etme amacı taşıyan kitap, film veya çizgi romanları paylaşmaya yarayan bir mecradır. 15 yıllık bir dönemde, internet (hayvan etiği uzmanlarının paylaştığı bilgi kültürüne paralel olarak) gerçek bir vegan kültürü yaratımına işte böyle katkıda bulunmuştur.

Siber vegan topluluğun, üyeleri için olumlu psikolojik etkileri de vardır çünkü hayat tarzlarıyla kayda değer ölçüde rahat hissetmelerini sağlamaktadır. Söz konusu hayat tarzı gerçekten de insan sağlığı ve çevre için çok sayıda avan-

taj barındırıyor. Bloglarında, internet sitelerinde veya sosyal medya ağlarında veganlar artık bunları hatırlatmaktan geri durmuyorlar.

Vegan beslenme rejimlerinin ikincil erdemleri

Vegan olmadan da vejetalyen olmanın mümkün olduğunu söylemiştik. Hayvansal ürün tüketmekten vazgeçip hayvan yetiştiriciliğinde, avcılıkta veya balık tutmakta adaletsiz bir durum olmadığını pek tabii düşünebiliriz. Vejetalyen insanlar hayvansal gıdalardan genellikle hayvanlara dair endişelerinden ötürü vazgeçse de diğer sebepler de bizi bu beslenme rejimine yönlendirebilir: Bu nedenler öncelikle bu rejimin beslenmeye dair erdemleri ve ekolojiye etkisidir. Çok sayıda "diyetetik" veya "ekolojik" vejetalyenin zamanla veganlığa geçtiğini gözlemliyoruz. Matthew Ruby vegan yaşama geçiş nedenlerinin bazı kişilerde değişime uğradığını veya üzerine yeni sebeplerin eklendiğini söylüyor.[36]

Diyetetik motivasyon

Hepçil beslenme rejimi, büyük çoğunlukla, insan sağlığı için tercih edilebilir olarak görülse de aksi bir yönelim Pisagorculardan beri mevcuttur. Hatta bu yönelim gitgide daha çok kişiye ulaşmaktadır. Örneğin, Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) 2015 yılının Ekim ayında yaptığı açıklama büyük ses getirmişti. Örgütün Uluslararası Kanser Araştırmaları Merkezi (CIRC - Centre international de recherche sur le cancer) tarafından görevlendirilen 22 uzman, et tüketimi ile kanser arasındaki ilişkiyi konu alan 800'den fazla bilimsel çalışmayı incelemiştir. Bu araştırmanın yayımlanan sonuçları kırmızı etin "muhtemelen kanserojen" etki gös-

36 M. Ruby, "Vegetarianism: a blossoming field of study", s. 142.

terdiğini ve işlenmiş etlerin (şarküteri ürünleri) "insan için kanserojen"[37] olduğunu ortaya koymuştur.

Fransa'da tarım-gıda sektörü ile sağlık ve tarım bakanlıkları bilim insanlarının çalışmalarını sorguluyor ve bu çalışmaların sonuçlarını küçümsüyorsa da Fransızların hayvansal gıdalara gitgide daha az güven duyduğunu biliyoruz. Bunların % 25'inden fazlası kendi sağlıkları için et yemeyi bırakmıştır.[38] Bu eğilim Batı'nın genelinde de böyledir. Anglosakson ülkelerde 1990-2000 yılları arasında yapılan anketler de çok sayıda vejetaryenin ve vejetalyenin tıbbi ve diyetetik sebeplerden ötürü bu rejimleri benimsediğini ortaya koymuştur.[39]

Et ve süt ürünlerinden ve yumurtadan vazgeçen kişiler bağımsız araştırma kurumlarının resmî açıklamaları sayesinde doğru karar verdiklerini görüyorlar. Örneğin, Avustralyalı Beslenme Uzmanları Derneği (DAA), sağlıklı olmak için gereken tüm besinlerin, "iyi planlanmış bir vejetalyen rejimle de alınabileceğini"[40] açıklamıştır. Oldukça etkili olan Academy of Nutrition and Dietetics ise bundan daha kesin konuşuyor. Akademiye göre, "dengeli vejetaryen beslenme rejimleri (vejetalyenlik veya katı vejetaryenlik dahil olmak üzere) sağlık için yararlıdır ve beslenme planına uygulanabilir rejimlerdir ve hatta bazı hastalıkları önleyebilirler ve iyileştirebilirler. Dengeli vejetaryen rejim-

37 Dünya Sağlık Örgütü, "Le Centre international de recherche sur le cancer évalue la consommation de la viande rouge et des produits carnés transformés", 26 Ekim 2015 tarihli basın bildirisi.

38 Bkz. *TerraEco*, s. 46.

39 Bkz. J. Jabs ve diğerleri, "Model of the process of adopting vegetarian diets. Health vegetarians and ethical vegetarians", *Journal of Nutrition Education and Behaviour*, cilt 30, sayı 4 (1998), s. 196-202 ve N. Fox, K. Ward, "Health, ethics and environment: a qualitative study of vegetarian motivations", *Appetite*, cilt 50, sayı 2-3 (2008), s. 422-429, 427.

40 Dietitians Association of Australia, "Vegan diets: everything you need to know", internette bulunabilir.

ler, hayatın her dönemi için (hamilelik, emzirme, bebeklik, çocukluk, ergenlik dahil olmak üzere) ve dahi sporcuların beslenmesi için de uygundur".[41] American College of Cardiology Başkanı Kim Williams ise kardiyovasküler hastalıklarla mücadele etmek amacıyla vejetalyenliği yaymak istiyor.[42] Beslenme ve metabolizma çalışmaları yapan Kanada Araştırma Kürsüsü'nün başındaki isim David Jenkins de keza birbirini tamamlayan çok sayıda avantajı olduğunu düşündüğü bu beslenme rejiminin ateşli bir savunucusudur.[43] Gelin görün ki vejetalyenliğin zayıf bir noktası bulunuyor: Bitki dünyasında B12 vitamininin (diğer adıyla kobalamin) olmaması vejetalyenlerin bu vitamini tamamlayıcı veya zenginleştirilmiş besinler yoluyla telafi etmesini zorunlu kılmaktadır.[44]

Oxford Üniversitesi'nden bir grup araştırmacı vejetalyen rejimin dünyaya yayılması halinde ortaya çıkacak sonuçlar hakkında geniş çaplı bir çalışma yapmıştır. Tüm insanlığın vejetalyen olduğu varsayımına göre dünya çapındaki ölümlerin sadece birkaç on yıl içinde (bugünküne oranla) % 6 ila % 10 oranında azalacağı öngörülmektedir. Öte yandan, hayvansal gıdalar o kadar çok hastalığa yol açıyor ki bu gıdaları bırakmak yılda 10 bin ila 31 bin ABD Doları arasında ta-

---

41 V. Melina, W. Craig, S. Levin, "Position of the Academy of nutrition and dietetics: vegetarian diets", *Journal of the Academy of Nutrition and Dietetics*, cilt 116, sayı 12 (2016), s. 1970-1980, 1970. Ayrıca bkz. M. Juneau, *Un cœur pour la vie*, Montréal, Trécarré, 2017.

42 K. Williams, "Vegan diet, healthy heart?", ACC in Touch Blog, 12 Ağustos 2014.

43 Bkz. L. Beck, "Why the man who brought us the glycemic index wants us to go vegan", *The Globe and Mail*, 22 Şubat 2015.

44 B12 vitaminini hayvanlar değil bakteriler üretir. Hijyen alanındaki gelişmelerin sonuçlarından biri bu bakterilerin hem bizim beslenmemizden hem de yetiştirilen hayvanların beslenmesinden çıkmasıdır. Yani B12 eksikliği sorunu bizim için olduğu kadar onlar için de vardır. Günümüzde etin B12 vitamini içermesi hayvanlara yapılan vitamin takviyesinden ileri gelmektedir. Bkz. J.-H. Martens ve diğerleri, "Microbial production of B12", *Applied Microbiology Biotechnology*, cilt 58, sayı 3 (2002), s. 275-285.

sarruf yapılmasını sağlayacaktır.[45] Bu besinler kanserojen olmakla kalmayıp aynı zamanda atardamar sorunlarına, tip 2 diyabete, kolesterol dengesizliklerine ve daha birçok hastalığa ve alerjiye sebep olmaktadır.[46] ABD'de ölüm sebeplerinde ilk sırada ve Fransa'da ikinci sırada yer alan kardiyovasküler hastalıklar bitkisel beslenme rejimiyle önlenebilmekte veya tedavi edilebilmektedir. Geçirdiği birçok kalp operasyonundan sonra Bill Clinton'ın 2010 yılında vejetalyen olması, vejetalyenliği yaymak isteyen birçok kişi tarafından örnek olarak gösterilmektedir.

Sayısı gittikçe artan profesyonel sporcuların, bitkisel beslenme rejimini doğrudan veya dolaylı yoldan tanıtması bu rejimin fiziki performanslara asla zarar vermediği, aksine daha da iyileşmesini sağladığı fikrine güven duyulmasını sağlıyor. Veganizmi yaymayı amaç edinenler spor dünyasının bu rejimi benimseyen yıldızlarını örnek göstermekten çekinmiyorlar ve isimlerini sosyal medyada yayıyorlar.

Ekolojik motivasyon

1880 yılında, "bitkisel beslenme" hakkındaki doktora tezinde Anna Kingsford, bir yanda karnı aç vatandaşlar varken, et üretiminin, kullanıma uygun tarım alanlarının doğru yönetilmemesine sebep olduğunu öne sürüyordu. "Tahıl, sebze ve meyve ekimine ayrılmış bir miktar toprak", diye yazmıştı, "kasap eti üretimi için kullanılan aynı miktarda alandan yararlanan nüfusun neredeyse 12 kat fazlasına tedarik sağlama kapasitesindedir."[47] Başka bir deyişle, vejetalyen

45 M. Springmann ve diğerleri, "Analysis and valuation of the health and climate change cobenefits of dietary change", PNAS, cilt 113, sayı 15 (2016), s. 4146-4151, 4148.

46 Tıbbi ve diyetetik sorunlarla ilgili olarak beslenme uzmanı Michael Greger'in yaptığı analizleri inceleyiniz (www.nutritionfacts.org).

47 A. Kingsford, *De l'alimentation végétale chez l'homme (végétarisme)*, Paris, Parent, 1880, s. 70.

rejimin genele yayılması, devasa miktarda besinden tasarruf edilmesine yarayacaktır.

Hayvan yetiştiriciliğinin besin ziyanına sebep olduğu savı oldukça eskidir. Ancak 1980'lerin öncesinde pek geçerli olduğu söylenemez. Süt, yumurta ve et üretimi bu tarihten itibaren göz kamaştırıcı boyutta artmıştır; kullanılan metotlar yüzünden topraktaki mikroorganizmalar tükenmiş, yeraltı suyu seviyesinde kuraklık ortaya çıkmış ve biyoçeşitlilikte çok sert bir düşüş gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bugün yetiştiricilik, dikkate alınması gereken üç önemli belaya tek seferde sebep olarak görülmektedir: Kanserojen besinler üretmektedir, çok büyük miktarda tarım kaynağını ziyan etmektedir ve çeşitli kirliliklere ve toprak aşınmasına dolaylı olarak yol açmaktadır. İnsan türünün hayatta kalma şartlarına orta vadede tehdit teşkil etmektedir, bir başka deyişle, "sorumluluk ilkesine" uymamaktadır. Bu ilke, bizim gelecek nesiller için çevreyi koruma ödevimizi anlatır.[48] Geniş kitleler, ABD'li John Robbins'in *Se nourrir sans faire souffrir* [Acı Çektirmeden Beslenmek] ve Fransız Fabrice Nicolino'nun kısa bir süre önce çıkan *Bidoche* [Et] isimli büyük başarı elde eden eserleri sayesinde söz konusu sorunlardan haberdar olmuştur.[49]

Hayvan yetiştiriciliğine dair eleştiriler, son zamanlarda aynı konu hakkındaki bilimsel yayınların katlanarak artmasıyla destek bulmuştur. Örneğin Birleşmiş Milletler'e bağlı Gıda ve Tarım Örgütü'nün 2006'da çıkan bir çalışması medyada büyük yankı uyandırdı: *Livestock's Long Shadow* [Hayvancılığın Uzun Gölgesi]. Çalışmayı gerçekleştirenler "yetiştiriciliğin çevre üzerindeki sonuçlarının, çevre politikalarının en önemli odak noktalarından biri olarak görülmeyi

48 Bkz. H. Jonas, *Le Principe responsabilité*, Paris, Flammarion, 2008, s. 40.

49 J. Robbins, *Diet For a New America*, Walpole, Stillpoint, 1987; F. Nicolino, *Bidoche*, Paris, LLL, 2009.

gerektirecek kadar derin ve geniş olduğunu" söylemiştir.[50] Bu insan eylemi gerçekten de deniz seviyesinin üstünde yer alan ve buzul içermeyen devasa miktarda toprak alanını gerektirmektedir. Bu alanların çeyreğinden fazlası meraya, sulanabilir toprağın üçte biri ise yem üretimine ayrılmıştır. Örgütün uzmanları aynı çalışmada "yetiştiriciliğin, toplam tarım alanlarının % 70'ini, gezegenin ise % 30'unu işgal ettiğini" ortaya koyarken dünyada 925 milyon insan hâlâ açlık çekmektedir. Halbuki bunca insan, gelişmiş ülkelerdeki inekleri, domuzları veya tavukları beslemek için kullanılan bitkisel üretimden pekâlâ faydalanabilirdi.[51] Üstelik bu tarım alanlarının her yerine yem ekimi yapıldığı için mantar ve böcek ilacı uygulanıyor. Sonuç olarak ekimler devasa miktarda su kullanmayı gerektiriyor. Eşit besin değerleri olmasına rağmen, dana etinin içerdiği kaloriyi üretmek için, tahıl veya kök sebzelerin içindeki kaloriyi üretmek için gerekenden 20 kat daha fazla su gerekiyor.[52] Süt, yumurta ve et üretiminin kaynağında ise devasa miktarda gübre kullanımı yatıyor. Bu gübreler ırmakları ve yeraltı suyunu kirletiyor; hatta Meksika Körfezi veya Fransa'nın Bretonya bölgesi gibi denizcilik yapılan bazı bölgelerde ötrofikasyon yaşanmasına yol açıyor.

Hayvan yetiştiriciliği aynı zamanda, gözlemcilere göre, dünyada ormanların yok olmasının ilk sebebidir. "Amazon'da eskiden orman olan alanın % 70'i bugün mera alanı olarak kullanılıyor ve geri kalan kısmın büyük bölümünde ise yem ekimleri yapılıyor."[53] Avrupa'da yetiştirilen hayvanat, esas olarak, eskiden Amazon Ormanları'nın bir parçası

---

50 *L'Ombre portée de l'élevage*, Roma, FAO, 2009, s. xxiv.

51 *A.g.e.*, s. 21. Ayrıca bkz. *L'État de l'insécurité alimentaire dans le monde*, Roma, FAO, 2012, s. 37.

52 Bkz. M.M. Mekonnen, A.Y. Hoekstra, "A global assessment of the water footprint of farm animal products", *Ecosystems*, cilt 15, sayı 3 (2012), s. 401-415.

53 *L'Ombre portée de l'élevage*, s. 21.

olan bu otlaklardan (özellikle GDO'lu soya ile) besleniyor.[54] Örneğin Fransa'da soyanın % 90'ı bu hayvanatın beslenmesine ayrılıyor. Amazon'un yok olmasının yerel insan nüfusu ve biyoçeşitlilik üzerinde de korkunç sonuçları var: Bu bölge, bilinen tüm hayvan ve bitki türlerinin % 10'una tek başına ev sahipliği yapıyor. Üstelik Gıda ve Tarım Örgütü'ne göre hayvan yetiştiriciliği sera etkisi yayılımının % 14,5'inin de sorumlusudur.[55]

Toprak üstündeki ekosistemin zarar görmesine ve iklimin değişime uğramasına katkıda bulunan karnizm, sualtı hayat ve flora için de şüphesiz yıkıcıdır. 2016'da yine aynı örgüt tarafından yayımlanan rakamlara göre günümüzde balık "stoklarının" yaklaşık % 90'ı o stoklardaki ekolojik dengeyi sağlayacak maksimum üretime ya eşit ya da bu üretimi aşacak şekilde sömürülüyor.[56] Balık tutma tekniklerinin endüstrileşmesinin deniz hayatı üzerinde çok ağır sonuçları olmuştur. Özellikle trol ağı, deniz diplerinin büyük kısmına devamlı olarak zarar vermektedir ve hedef olmamalarına rağmen ağa takılan balık sayısının (yani satılabilir olmayan ve sonunda denize ölü olarak geri atılan balıkların ve diğer deniz canlılarının) artmasına sebep olmaktadır.

Toplumsal ve kültürel çeşitlilikten ve gelir ve eğitim seviyesi farklılıklarından ötürü tek bir vegan portresi çizmek imkânsızdır. Veganların sıklıkla görülen ortak noktası empati duygularının ortalamaya göre daha yüksek olması ve siyasi, toplumsal ve dinî muhafazakârlıklara mesafeli dur-

54 Bkz. B. Patentreger, G. Brezet, S. Boisselet, *Viandes, un arrièregoût de déforestation*, WWF raporu, Paris, 2012, s. 37-38, ya da P.M. Fearnside, "Soybean cultivation as a threat to the environment in Brazil", *Environmental Conservation*, cilt 28, sayı 1 (2001), s. 23-38.

55 *Tackling Climate Change Through Livestock*, Roma, FAO, 2014, s. 15.

56 Balık avının % 31,4'ü denizdeki balık "stoklarını" tüketecek şekilde yapılıyor. Balık avlarının % 58,1'inde ise stokların tümü avlanıyor. Bkz. *The State of World Fisheries and Aquaculture*, Roma, FAO, 2016, s. 14.

malarıdır. Ayrıca çevre, toplumsal eşitlik, nesiller arası adalet ve en çok da hayvan etiği sorunlarıyla çağdaşlarına nazaran daha ilgilidirler. Hepsi, aynı derecede olmasa da, vejefobiden paylarına düşeni almıştır. Veganların en önemli ortak özelliği ise bir gün hayvan sömürüsünün son bulduğunu görme arzusudur. Toplumsal hareketleri her şeyden önce ve en çok bu arzudan ötürü doğmuştur.

Hayvan Özgürlüğüne Doğru

"*Go Vegan!*" Veganlık çağrısı dünyanın neredeyse her yerinde kendini hissettiriyor. Bu çağrı, hayvan savunucularının ve hayvanların özgürlüğü için uğraşan çok sayıda insanın evrensel çapta birleşmesini sağlama amaçlı bir çığlık olarak da görülebilir. Veganizmi yaymanın, hayvanların ıstırabına son verme sürecini hızlandıracağını umuyorlar. Böyle bir tutum tarım-gıda endüstrisinin yanı sıra, ne şaşırtıcıdır ki, bazı hayvanseverlerin de şimşeklerini üstüne çekiyor.

Gerçekten de son birkaç yıldır, yani veganizm belli bir başarıya ulaştığından beri, vegan hayat tarzı, yumurta veya balık yemeyi ya da deri giymeyi reddetmenin, temelde asli bir adalet talebini ortaya çıkardığını unutmakla itham ediliyor. Bu görüşe göre, veganlar, hisleri olan milyarlarca birey sömürülmeye ve öldürülmeye devam ederken, marketlerde eti ikame edecek yeni bitkisel gıdalar bulmakla yetiniyorlar. Böylece veganizm, üzerine vicdan ve öz tatmin serpiştirilmiş konsümerizmden (tüketimcilik) ileri gidemiyor.

ABD'de ve Fransa'da bu eleştiriyi getiren yazarlar fikirlerini "veganizmin, hayvanlara yarar sağlamadığı gibi hay-

van hakları hareketine de darbe vurduğunu" söyleyecek kadar ileriye götürdüler.[1] Bu yüzden veganizmin acilen "yok edilmesi" gerektiğini savunuyorlar.[2]

VEGANİZMİ YOK ETMEK Mİ?

Bir verim sorunu

Veganizmin yayılması için çaba gösteren aktivistler bazı animalistlerce (ki onlar da genelde veganlar) esas olarak iki konu üzerinden itham ediliyorlar: Eylemleri ve söylemleriyle hayvan meselesini siyasetin dışına ittikleri ve korumak istediklerini söyledikleri bireylerin hayatları üzerinde hiçbir hakiki etki gösterememeleri gerekçesiyle.

Apolitik ve bireysel tercih

Salt bitkisel beslenme rejiminin diyetetik erdemlerinin altını çizen veganlar, kamuoyuna veganizmi sadece dikkat gerektiren endişeler uyandıran, şahsi tercihleri belli eden bir hareketmiş gibi göstermeleri veya hayvanlara dair ahlâki zorunluluklarımız son kertede ikincil önemi haizmiş gibi davranmaları sebebiyle tepki çekiyorlar. Buna ek olarak, veganizmi yaymak isteyen kişiler bir ideolojiye dikkat çekmektense bireysel bir tavıra önem vermekle de itham ediliyorlar. Hayvansal gıdalardan kaçınmalarının "hayvan sömürüsüne katkıda bulunmayı veya bunu desteklemeyi reddetmelerinden" değil salt "vegan olmalarından"[3] kaynaklandığını düşündürüyorlar. Doğrudan veya dolaylı herhangi bir şekilde

1 W. Hsiung, *Boycott Veganism*, s. 13, internette bulunabilir

2 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Y. Bonnardel, P. Sigler (ed.), *L'exploitation animale est une question de société*, s. 7-26, internette bulunabilir, ya da N. Phelps, *Changing the Game*, New York, Lantern, 2013, s. 1-12.

3 Bkz. W. Hsiung, *Boycott Veganism*, s. 5.

hayvandan elde edilen her şeyden kaçınma ihtiyacında ısrar ederek davalarının imajını zedeliyorlar; çünkü insan üstünlükçülüğüne karşıt aktivistler olarak değil şahsi günahlarından arınma arayışındalarmış gibi görünüyorlar.[4] Daha fenası, tüketime dair her konuda kendileri gibi olanların en ufak "hatasını" aradıkları düşünülüyor. Bu son derece itici tutum, hem bir üstünlük duygusu hem de affedilmez bir körleşme anlamına geliyor. Veganlar böylece, hayvan sömürüsünden ortaya çıkan ürünleri vicdanları sızlamadan düzenli olarak tüketebiliyorlar: Mesela gübrenin alabildiğine kirlettiği topraklarda yetiştirilen tahılları ve sebzeleri veya bazen doğru bilgi olmamasına rağmen üzerine "*cruelty free*" [işkence içermeyen üretim[5]] etiketi yapıştırılmış ürünleri. Veganizme geçiş stratejisi, son kertede, söz konusu sömürü meselesini siyasi eylemin konusu yapmaktansa bireysel ahlâkın konusu olmaya çekilebiliyor; bu da, vatandaşların davranışlarını etkileyen sosyolojik veya kurumsal etmenleri unutmamıza sebep olabiliyor.

Verim alınamadığına dair itiraz

Veganizmi yayma çabasına getirilen diğer itiraz ise hareketin etkisizliği iddiası üzerine kuruludur. Markette gördüğümüz hayvansal gıdalar, diyor bazı araştırmacılar, sömürülen ve çoğu zaman öldürülen hayvanlardan elde edilen ürünlerdir. Onların etlerini, sütlerini, yumurtalarını satın almayı reddetmek hayata dönmelerini sağlamayacaktır.

---

4 Bkz. F. Blanchon, "Au sujet de la "pureté"", *Les Cahiers antispécistes lyonnais*, sayı 7 (1993), s. 25-28, ya da P. Sigler, "De l'appel à la vertu à l'exigence de justice pour les animaux", Y. Bonnardel, P. Sigler (ed.), *L'exploitation animale est une question de société*, s. 7-26, 9.

5 Bkz. L. Gruen, R.C. Jones, "Veganism as an aspiration", B. Bramble, B. Fisher (ed.), *The Moral Complexities of Eating Meat*, Oxford, Oxford University Press, 2016, s. 153-71, 155.

Üstelik bir kebapçının bugün bir tavuk eksik satması ertesi hafta tedarikçisine bir tavuk eksik sipariş vereceği anlamına gelmez. Böyle olsa bile yetiştiricinin üretimini azaltması çok düşük bir ihtimaldir. Biz tüketiciler ile hayvanları bağlayan zincirin sayısız halkası vardır. Bu tedarik zincirinde bazen çok sayıda "ürün" satılmayıp elde kalabiliyor, hatta mezbahada veya teslimatta "zarar görürlerse" satılamaz hale geliyorlar. Piyasa ne kadar karmaşıksa ve piyasadaki aktör sayısı ne kadar çoksa bireysel tüketim eylemlerimiz asıl hedefe o kadar az ulaşıyor. Kebapçıdan bir tavuk almayı reddetmek hayvanlar için hiçbir fark yaratmıyor. Yani ne çelişkidir ki, hayvanlara ahlâki olarak zarar vermeme yükümlülüğü vegan olmayı gerektirmiyor.

"Etik" tüketim

Julia Driver, Adrienne M. Martin ve Tristram McPherson, "öteki"ne kolektif bir şekilde zarar veren şeylere gönüllü olarak taraf olmanın yol açtığı etik sorununu inceleyerek bu son soruna dair düşüncelerini ifade ediyorlar.[6] Söz konusu yazarlara göre, bireysel tüketim tercihlerimizi yapmak için bu tercihlerin sömürülen hayvan sayısında düşüş sağlaması beklentisine girmemek gerekir. Bir tek kişi tarafından icra edilen veganizm işe yaramıyor diye hisleri olan canlıları yetiştiren, öldüren ve satan kişilerle işbirliği yapmak ahlâken meşru görülemez veya karnist düzenin herhangi bir yoldan suç ortağı olmak haklı gösterilemez. Tek gerçek vardır, o da hayvanların köleleştirilmesinin adaletsiz olmasıdır. Yani bu köleleştirmenin sorumlusu olan tüketim grubuyla ortak ol-

---

6 Bkz. J. Driver, "Individual consumption and moral complicity", *a.g.e.*, s. 67-79; A.M. Martin, "Consumer complicity in factory farming", A. Chignell, T. Cuneo, M. Halteman (ed.), *Philosophy Comes to Dinner*, New York, Routledge, 2015, s. 203-214 ve T. McPherson, "Why I am a vegan (and you should be one too)", *a.g.e.*, s. 73-91.

mak da adaletsizlik olur. Hayvan ticaretinden (damak tadı için veya başka bir sebeple) nemalanmak veya bu ticaretin son bulması için aktif olarak uğraşmamak da ahlâki olarak kınanmaya layıktır. Ancak Julia Driver, Adrienne M. Martin ve Tristram McPherson tarafından savunulan etik ilkeler veganizmden verim alınamamasına dair itirazların çevresinden dolanmanın kurnazca bir yoludur. Bunun dışında, bu itirazlara doğrudan karşı çıkmak ve çok sayıda veganın üretime dair davranışının toplu sonuçları üzerinde ısrarcı olmak amacıyla tecrübeyle sabit ekonomik sebepler öne sürmek de mümkündür.

Üretim üzerindeki doğrudan etkiler

Yüz milyonlarca Amerikalı yılda ortalama onlarca tavuk tüketiyor. Eğer içlerinden sadece biri öğünde tavuk yememeyi seçerse ABD'de yetiştirilen ve öldürülen bu hayvanların sayısı değişmeyecektir. Eğer, aksine, tüm Amerikalılar tavuk eti yemeyi bırakırsa milyarlarca bireyin hayatı sadece birkaç ay içinde kurtulur. Bu iki uç arasında, tavuk satın almayı bırakan insan sayısının piliç üretimini kayda değer biçimde etkileyeceği bir eşik mutlaka vardır.

Bu durumda, söz konusu eşiğe ulaşmayı sağlayan her bir kişinin (ilk kişiden sonuncusuna kadar), grup etkisi ve üretimin düşmesi çerçevesinde, hayati rol oynadığı kabul edilmelidir.[7] Tavuk satın almamaya dair alınan bireysel ka-

7 Verimsizlik iddiasına getirilen itirazlardan bahseden eserlerde en çok üzerinde durulan konu beklenti uyandıran verimliliktir *(expected utility)*. Örneğin bkz. S. Kagan, "Do I make a difference?" *Philosophy & Public Affairs*, cilt 39, sayı 2 (2011), s. 105-131 ve M. Budolfson, "The inefficacy objection to consequentialism and the problem with the expected consequence response" *Philosophical Studies*, yakında yayımlanacak. Eşiğe ulaşmayı topluluğa katılan son vegana mal etmektense tüm veganların çabasını övmek daha doğru olacaktır. Bkz. A. Goldman, "Why citizens should vote: a causal responsibility approach", *Social Philosophy and Policy*, cilt 16, sayı 2 (1999), s. 201-217.

rarların, bir hayvanı endüstrinin ona reva gördüğü kaderden kurtarma gücü azdır. Ancak bu, kalabalıklaştıkça üretim üzerinde doğrudan ve daha çok etkili olacaklarına inanan (hayvanlara ıstırap çektirerek elde edilen ürünleri almama tercihini hayatları boyunca sayısız kez yapan) vegan sayısının azalacağı anlamına gelmiyor. Eşiğe ulaşmanın hiçbir yolu olmadığından veya tam tersi, eşiğe kesinlikle ulaşılacağından emin olmazlarsa, hayvanlar için endişe eden tüketicilerin tavuk almaktan kaçınmak için harika gerekçeleri olacaktır. Çünkü kanatlı üretiminin azalması ihtimalini ancak tavuk tüketmekten kaçınarak artırabileceklerdir.[8]

Bunun yanı sıra, bireysel veganizm pratiğinin verimsiz olduğunu ileri süren sav, geniş bir topluluk içinde uygulanan çok sayıda bireysel girişime karşı kullanılabilir. Elbette hayvansal gıda tüketmeyi tek başına bırakan kişinin dünyada yetiştirilen ve öldürülen tüm bireylerin kaderini iyileştirme şansı oldukça azdır. Ancak bu kişinin etkisinin tabiatı kampanyalar imzalayan, lobicilik yapan veya sokak gösterisi düzenleyen kişilerin (genelde kabul gören) etkisinin tabiatından farklı değildir. Kısacası, kolektif eylem sorunları veganizme geçiş stratejilerine özgü değildir. Bu sorunlar, hayvan savunucularının veya diğer tüm aktivistlerin eylemlerinde aynı şekilde kendini gösterir.

Tüketiciler üzerindeki dolaylı etkiler

Vegan olmak tüketim tercihlerini bir fanus içinde tek başına yapmak anlamına gelmiyor. Veganlar, farkında olmasalar da, yaptıkları alışverişler ile "toplumsal bulaş" mekanizması üzerinden diğer tüketicilerin davranışında dolay-

8 Bkz. J. Nefsky, "How you can help, whithout making a difference", *Philosophical Studies*, 2016, doi: 10.1007/s11098-016-0808-y.

lı etki yaratabiliyorlar.[9] Hayvanlardan elde edilen ürünlerden kaçınmak ve vejetalyen besin ve öğünleri tercih etmek *baharatçıyı ya da lokanta işletmecisini, müşterilerine daha geniş bitkisel ürün seçenekleri sunmaya itebilir. Dolayısıyla*, birinin tercihleri diğerlerininkileri dolaylı yoldan etkiler. Eti veya süt ürünlerini bitkisel besin ile ikame etme talebi arttıkça ikame ürünlerin fiyatlarının düşme ihtimali de yükselir (böylece şirketler ölçek ekonomisi uygulayabilir) ve bitkisel ürünlerin baharatçının tezgâhında veya lokantaların mönüsünde görünürlüğü artar. "İkame" denen ürünlerin giderek daha çok rekabete katıldığı piyasada şirketlerin (et, süt, yumurta temelli besin ve öğünlerdense) bu ürünlerin geliştirilmesine daha çok yatırım yapması beklenebilecektir. Bu yatırım, müşteriyi hayvan sömürüsünden elde edilen ürünlerden vazgeçirmeye yarayabilir. Veganların toplum içinde sayılarının veya gösterdikleri etkinin artması yeni pazarların genişlemesi ve çeşitlenmesi ölçüsünde mümkündür. Çünkü bu, tüketicileri, hayvan kullanımıyla üretilen besin, kozmetik ve kıyafetlerden vazgeçmeye daha çok yüreklendirir.

Bu değişim, Fransa'da 2010'lu yılların ortalarından itibaren, "Carrefour Veggie" veya Fleury Michon'un "Côté végétal"inin yaptığı gibi, bitkisel ürün yelpazesinin ortaya çıkmasıyla yayılmaya başladı. Fleury Michon'un şarküteri departmanının pazarlama müdürü "et tüketmemenin toplumda gittikçe yaygınlaştığını" ve bunun sonucunda, sektörde bulunan şirketlerin de bu duruma ayak uydurduğunu vurguluyor. 2016 yılının Ocak ve Aralık ayları arasında, diyor *Revue de l'Industrie Agroalimentaire* (RIA) dergisinin redaktörleri, "Sojasun markasının baskın olduğu taze bitki-

9 Bkz. B. Almassi, "The consequences of individual consumption: A defence of threshold arguments for vegetarianism and consumer ethics", *Journal of Applied Philosophy*, cilt 28, sayı 4 (2011), s. 396-411, 404-407. Yazar bu sayfalarda "rol modellerden" ve "bulaşıcı eylemler"den bahsetmektedir.

sel ürün piyasası % 65 oranında büyüme kaydetmiştir."[10] Bu tip ürünlere duyulan heyecan ve ilgiye son zamanlarda açılan vejetalyen restoran sayısının katlanarak artması da eşlik ediyor. Paris'te sadece son birkaç yıldır bu tarz restoranların onlarcası çok küçük bir muhitte, yani şehrin 9. ve 10. bölgelerinde (*arrondissement*) ortaya çıkmıştır.[11] Paris'in diğer mahallelerinde ve Fransa'nın geri kalan her yerinde de sayıları artmaktadır. Bu durum ABD'de ve Almanya'da 2000'li yılların başında baş göstermişti. Vejetalyen yemeklere erişim sıkıntısı veganizmi benimsemenin önündeki en önemli engellerden biriydi. Bugün bu engel –en azından Batı'daki metropollerde– yok olmaya yüz tutmuştur.

Anlıyoruz ki bireysel tüketim eylemleri kendi içlerinde toplumu dönüştürme gücü barındırıyor. Üstelik bu eylemlerin etkisi, getirilecek açıklamalarla katbekat artırılabilir. Veganların, evlerinin dışında öğle veya akşam yemeği yerlerken, kendilerini sıklıkla açıkladıklarını görüyoruz. Böylelikle hayvan sömürüsü hakkındaki görüşlerini dile getiriyorlar ve bu sömürüyü desteklemeyi reddettiklerini açıkça ifade ediyorlar.

Bazı veganlar ise, piyasayı siyasi bir arena gibi kullanarak, ahlâki açıdan mahkûm edilmesi gerektiğini düşündükleri kurumları ve ticari pratikleri değiştirme amacıyla, emellerini bilinçli olarak yayma çabası gösteriyorlar. Toplumsal hareketlerde kullanılan itiraz yöntemlerinden bahseden yayınlarda tüketim meselesine odaklanan stratejiler, üzerinde çok iyi çalışılan konulardır.[12] Örneğin siyaset bilimi alanındaki iki araştırmacı, Michele Micheletti ve Dietlind Stolle toplumsal hareketlerin önceden ve hâlâ medet umduğu

10 "Fleury Michon entre dans la vogue du végétal", *RIA News*, 7 Ekim 2016.

11 Fransız Vejetaryen Derneği, Paris'in bu muhitlerini "Veggie Town" ismiyle anmaktadır. Bkz. *Alternatives végétariennes*, sayı 123 (2016), s. 22-23.

12 Bkz. M. Micheletti, A. Follesdal, D. Stolle (ed.), *Politics, Products, and Markets*, New Brunswick, Transaction Publishers, 2006.

"tüketimde siyasi aktivizm"in farklı formları olduğunu söylüyor.[13] Boykotlar veya *buycott*ların[14] etkisi sınırlıdır, diyor Micheletti ve Stolle; hele ki bu boykotlar ifşa edilen sorunları masaya yatırmayı ve kamuoyuna açmayı amaçlayan bir söylemle desteklenmediğinde daha az etki gösterirler.[15] Bazı Üçüncü Dünya ülkelerindeki çocuk işçi sorununu ifşa etmek veya minimalist hayat tarzını yaymak için bugün icra edilen "söylemsel siyasi tüketim" veganizm için de aynı ölçüde kullanışlıdır.[16] Bu yüzden veganlar, yürürlükteki siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel yapıları ve zihniyeti sorgulayan bir hareketi meydana getiriyorlar ve yeni bir dünya tasarımı öneriyorlar.

Yok edilmesini talep edenlerin sandıklarının tersine, veganlar sadece bireysel olarak vicdanı rahatlatacak konsümerizme indirgenemez.[17] Bu hayat tarzı temelde siyasi bir boyut içermektedir.[18]

13 Bkz. M. Micheletti, D. Stolle, "Consumer strategies in social movements", D. Della Porta, M. Diani (ed.), *The Oxford Handbook of Social Movements*, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 478-493.

14 *Buycott*, sadece etik standartlara uyan şirketleri desteklemek ve etik değerleri temsil eden markaların ürünlerini "tarafını belli ederek" tüketmek demektir. Bkz. M. Micheletti, D. Stolle, *Political Consumerism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, s. 40.

15 Mesaj, iş dünyasına, genel kamuoyuna ve aynı zamanda siyasi kurumlara iletilir. Bkz. M. Micheletti, D. Stolle, "Consumer strategies in social movements", s. 481.

16 "Veganlardan [...] tüm hayvansal ürünleri reddetmelerini (boykot) ve üzerinde 'işkence içermeyen ürün' etiketi bulunan ürünleri satın almalarını (*buycott*) bunun yanı sıra çevrelerine ikame ürünleri tanıtmalarını ve onları hayvan hakları hakkında bilgilendirmelerini (söylemsel siyasi tüketim) talep ediyoruz. Bunun da ötesinde, veganların hedefleriyle uyumlu şekilde yaşamaları için toplumda baskın olan akıma karşı gelen hayat tarzını benimsemelerini bekliyoruz." (*a.g.e.*)

17 Boykotların verimliliği üzerine eleştirel yaklaşım için bkz. P.S. Koku, "On the effectiveness of consumer boycotts organized through the internet: the market model", *Journal of Services Marketing*, cilt 26, sayı 1 (2012), s. 20-26 veya D. Diermeier, "When do company boycotts work?" *Harvard Business Review*, 6 Ağustos 2012.

18 M. Micheletti, D. Stolle, "Consumer strategies in social movements", *a.g.e.*, s. 481.

Bu bölümde, nihai emeli hayvanları insan boyunduruğundan kurtarmak olan toplumsal adalet hareketi olarak bir veganizm tanımı önereceğiz. Bu veganizm anlayışı, içinde birçok avantaj barındırıyor. Sağlam felsefi temellere dayanmasının haricinde Vegan Society'nin kurucuları ve ilk yöneticilerinin çizgisinde açık bir şekilde yer alınmasını da sağlamaktadır. Dahası, önceki sayfalarda sözünü ettiğimiz veganların içinden çıkan itirazlara da cevap vermektedir. Söz konusu tanım, hayvanları vegan aktivizminin tam merkezine koymaktadır ve veganların davalarına taraf olma anlayışlarını daha iyi yansıtır.

Günlük hayatın bir politikası

"Özel olan politiktir" diyordu feministler 1960'lı yıllarda.[19] O günden beri, çok sayıda toplumsal meselenin savunucuları da günlük hayatı mercek altına alıyor. Gündelik hayatı, savaş açtıkları ideolojiye karşı kilit bir mücadele alanı olarak görüyorlar. Hayat tarzı üzerine kurulan stratejiler (*lifestyle politics*)[20] kamuoyunu kurumlardaki ve yasalardaki nihai değişimlere hazırlamak amacıyla toplumsal ve kültürel alanları değiştirmeye dayalıdır. Bu yaklaşım "günlük hayattaki direnişlerde" yani *a priori* basit gibi görünen ama altında dü-

19 Bkz C. Hanisch, "The personal is political", S. Firestone, A. Koedt (ed.), *Notes From the Second Year. Women's Liberation*, New York, Associate Editor, 1970.

20 Bu kavram hakkında bkz. W.L. Bennett, "The uncivic culture: communication, identity, and the rise of lifestyle politics", *Political Science and Politics*, cilt 31, sayı 4 (1998), s. 740-761 veya "Branded political communication: lifestyle politics, logo campaigns, and the rise of global citizenship", M. Micheletti, A. Follesdal, D. Stolle (ed.), *Politics, Products, and Markets*, s. 101-126. Ayrıca bkz R. Haenfler, B. Johnson, E. Jones, "Lifestyle movements: exploring the intersection of lifestyle and social movements", *Social Movement Studies*, cilt 11, sayı 1 (2012), s. 1-20, 1 veya A. Giddens, *Modernity and Self-Identity*, Stanford, Stanford University Press, 1991 [*Modernite ve Bireysel Kimlik*, çev. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2019].

zeni sarsacak gücün yattığı bireysel pratiklerde kendini belli eder.[21] Kültür ve siyasetin son derece iç içe geçmiş olması ve teorik duruşların sıklıkla sıradan pratiklerde cereyan etmesi sebebiyle, yürürlükteki toplumsal kaideleri gündelik hayatta çiğneyen ve bu kaideleri değiştirme amacıyla sergilenen tutumlar bir militanlık yöntemi olarak görülmelidir.[22]

Küçük çaplı sayısız başkaldırı eylemlerinde kendini gösteren veganizm, bu siyasi eylem formuna verilebilecek çok iyi bir örnektir. Bu eylem, bir spor müsabakasında vegan olduğumuzu belli eden bir tişört giymek olabileceği gibi arkadaşlarımız yanımızda sosis yerken domuzların bilişsel yetilerinden söz açmak da olabilir.

Karnist ideolojinin geniş ölçüde baskın olduğu bir dünyada vegan hayat tarzının müjdeci bir erdemi de vardır.[23] Veganizmin yandaşları, çevrelerine veganizmin ütopik olmadığını, sağlığımızı kaybetmeden ve hayatın zevklerinden mahrum olmadan hayvansal ürünlerden şimdi tam şu anda vazgeçmenin gayet mümkün olduğunu gösteriyorlar. Böylece veganlar çağdaşlarına kendini tümüyle hayvan meselesine adamış bir toplumun nasıl olacağını veya nasıl olabileceğini tadımlık niyetine sunuyorlar. Heterodoks veya garip gibi görünen bir durumu normalleştirmeye yarayan her eylem genelde toplumsal taleplerin başarıya ulaşmasında kilit bir rol oynar. Bu başarıları elde etme yöntemi, diyor sosyolog Alberto Melucci, özellikle hayatidir.[24] Veganizm örneğinde muhatapların anlık düşmanca tepkilerini etkisiz kılan ve onların hayvan sömürüsü-

---

21 Bkz. J. Scott, *Weapons of the Weak*, New Haven, Yale University Press, 1985, s. 31.

22 Bkz. L. Portwood-Stracer, *Livestyle Politics and Radical Activism*, New York, Bloomsbury, 2013, s. 7-8.

23 Bkz C. Boggs, "Marxism, prefigurative communism and the problem of workers' control", *Radical America*, cilt 6, sayı 11 (1977), s. 99-122 ve M. Vaeckelbergh, "Doing is believing: prefiguration as strategic practice in the alterglobalization movement", *Social Movement Studies*, cilt 10, sayı 1 (2011), s. 1-20, 3.

24 Bkz A. Melucci, "The symbolic challenge of contemporary movements", *Social Research*, cilt 52, sayı 4 (1985), s. 789-816, 812.

nü yıkmayı savunan ideolojiyi daha olumlu bir şekilde ele almalarını sağlayan şey yöntemin ta kendisidir.

Veganlar, günlük hayattaki tavırlarıyla, sözleriyle, çevrelerine teşkil ettikleri örnekler ile sadece hayvan özgürlüğü projesini desteklemekle kalmaz: bu projeden ana çark ortaya çıkarırlar.[25] Kendilerini aktivist olarak görsünler veya görmesinler, veganlar, çağdaşlarının hayvanlara ve hayvanların köleleştirilmesine dair bakışını değişime uğratmaktadır.[26] Onlar yürürlükteki temsilleri ve kaideleri değiştirme çabası veriyorlar. İşte bu yüzden şüphesiz ki hep birlikte toplumsal bir hareket oluşturuyorlar.

Toplumsal hareket olarak veganizm

Toplumsal hareketlerden bahseden literatürde, bu hareketler üzerinde kesin uzlaşma sağlanan bir tanım bulamıyoruz. Ancak bu konunun en güvenilir araştırmacıları tarafından önerilen tanımları bir araya getirince bir toplumsal hareketi –az veya çok örgütlü– yöntemlerinden tanımamız mümkün oluyor. Bu yöntem, kendine özgü bir kimlik altında birleşen bireylerin oluşturduğu gayriresmî yoğun ağın, belli başlı hedeflere karşı devamlı olarak kolektif eylemler gerçekleştirmesidir ve bunu asla resmî kurumsal yollardan yapmamasıdır.[27]

---

25 Ophélie Véron'un savunduğu ana tezlerden biri budur; Bkz. "(Extra)ordinary activism: veganism and the shaping of hemeratopias", *Journal of Sociology and Social Policy*, cilt 36, sayı 11-12 (2016), s. 756-773. Ayrıca bkz. R.J. White, E. Cudworth, "Taking it to the streets: challenging systems of domination from below", A.J. Nocella II ve diğerleri (ed.), *Defining Critical Animal Studies*, New York, Peter Lang, 2014, s. 202-219.

26 Bkz C. Bobel, "'I'm not an activist, thought I've done a lot of it': doing activism, being activist and the 'perfect standard' in a contemporary movement", *Social Movement Studies*, cit 6, sayı 2 (2007), s. 147-159.

27 Bkz D.A. Snow, S.A. Soule, H. Kriesi (ed.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Malden, Blackwell Publishing, 2004, s. 262-293, 11 veya D. Della Porta, M. Diani, *Social Movement*, Malden, Blackwell Publishing, 2006 (2. basım), s. 20 ve devamı.

Kapitalizmin boyunduruğunu reddeden ve onun etkilerini ifşa eden Marksizm etkisindeki hareketlerden epey farklı olarak, çağımızdaki birçok toplumsal hareket -yani "yeni toplumsal hareketler"- kültürel temsillerin temelden değiştirilmesi ve bazı azınlıkların (kadınlar, eşcinseller, göçmenler vs.) toplumun tümü tarafından kabul görmesi için uğraş veriyorlar. Veganların uğraş verdiği konu ise, elbette hisleri olan hayvanların menfaatlerini savunmaktır.

Ortak talepler

20. yüzyılın ortalarında örgütlü bir hareket olarak doğduğundan beri, veganizm, "hayvanların insanlar tarafından sömürülmesine karşı duran pratik bir ideoloji" olarak karşımıza çıkıyor.[28] En büyük gücü sadeliği olan bu tanımı veganlar -tarihî kökenini bilmeseler de- sahipleniyorlar. Bu tanım, oluşturdukları grubun genelindeki ortak görüşü ve özellikle de ulaşmak istedikleri hedefleri temsil ediyor. Bu tanım ayrıca veganizm takipçileri arasında bir değerler topluluğu (her şeyden önce ve en çok karnizmin ve türcülüğün reddi) oluşmasını sağlıyor. Çeşitli sosyolojik araştırmalar tanımın bir topluluğun inşasını sağladığını da kanıtlamaktadır.[29] Veganlar mezbahalara karşı yürüyüşler veya "Veg Fest", "Veggie Pride" gibi fırsatlar ile bir araya geldiklerinde ortak talepler çatısı altında birleşmiş toplumsal bir hareketin üyeleri olarak karşımıza çıkıyorlar ve de kendilerini bu şekilde ifade ediyorlar.[30]

---

28 Bkz yukarıda s. 45.

29 Şu eserde referans gösterilen çalışmalara bkz: M. Cole, K. Morgan, "Vegaphobia: derogatory discourses of veganism and the reproduction of speciesism in UK national newspapers", s. 135.

30 Bkz. S. Tarrow, *Power in Movement*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, s. 10-11, ve C. Tilly, *Social Movements (1768-2004)*, Boulder, Paradigm Publishers, 2004, s. 3. Ayrıca bkz. M. Diani, "The concept of social movement", V. Ruggiero, N. Montagna (ed.), *Social Movements: A Reader*, Londra, Routledge, 2008, s. 266-271, 268-269.

Yürüyüşler ve festivaller, çok önemli olsalar da, bunlar geniş strateji repertuarı içinde sadece tek tip eylem yöntemini temsil eder. Her toplumsal harekette olduğu gibi vegan hareketinin (zaman içinde geniş kamuoyuna, endüstriyi oluşturan sektörlere, çeşitli kurumlara veya siyasi otoritelere devamlı olarak sunduğu) talepleri de çok çeşitli kanallar yoluyla ifade ediliyor.[31]

Grup halinde veya bireysel olarak, veganlar, mezbahaların önünde geceleri sessiz nöbetler tutuyorlar. Hayvan sömürüsüne ve buna katkıda bulunmamanın yollarına dikkatlerini çekmek için yoldan geçenlere broşürler dağıtıyorlar. Hayvan savunucusu derneklere maddi destekte bulunuyorlar. Hastanelerde, cezaevlerinde, kantinlerde veya şirketlerde daha çok vejetalyen seçeneklerin sunulmasını sağlamak için kampanya imzalıyor ve imzalatıyorlar. Resmî kurumların beslenmeye dair tavsiyelerinde güncelleme yapılmasını istiyorlar. Medyanın dikkatini hayvan meselesine olabildiğince çekmeye uğraşıyorlar. Bazı çiftlik ve mezbahalardaki işleyişin görüntülerini korsan yollarla çekiyorlar. Tarım-gıda sektöründeki şirketler son derece ciddi istismar suçu işlerken "tehlike çanlarını çalan" rolünü üstleniyorlar. Et, deri ve peynir ikamesi ürünler satıyorlar. Vejetalyen restoranlar açıyorlar. Bazı şirketlerin veya bazı ürünlerin isimlerini değiştirme suretiyle ("McCruelty", "MurderKing" gibi)[32] kurumları hedefine alan sabotaj eylemleri olan *culture jaming* veya *adbusting* gibi yöntemleri kullanıyorlar. Evcil hayvan-

31 Bkz C. Tilly, *Social Movements (1768-2004)*, s. 3-4 ve V. Taylor, N. Van Dyke, "'Get up, stand up': Tactical repertoires of social movements", D.A. Snow, S.A. Soule, H. Kriesi (ed.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, s. 262-293.

32 Bu stratejiler şirketlerin logolarının ve diğer reklam mesajlarının değiştirilmesi suretiyle şirketlerin yaptığı kötülüğü ifşa etme amacı taşır. Bkz. M. Micheletti, D. Stolle, "Consumer strategies in social movements", s. 480.

lara zulmeden failleri ihbar ediyorlar ve sahipsiz veya terk edilmiş kurbanların yardımına koşuyorlar. Farelerin, maymunların veya tavşanların bilimsel araştırmalar için kullanılmasını protesto ediyorlar. Hayvanlardan elde edilen ürünlerin üstüne o hayvanların yaşam şartlarını belirten etiketler yapıştırılmasını talep ediyorlar. Avcılık faaliyetlerine engel oluyorlar. Esaret altında tutulan hayvanların yaşam ve ölüm şartlarını sokaklarda temsil ediyorlar. Öldürülecekleri yere götürülen danalara veya domuzlara yolculuk boyunca su veriyorlar. Veganizmden bahseden dergi ve mecmualar basıyorlar. Hayvanların yasalar önündeki statüsünün ve yetiştiriciliğe dair yürürlükteki kaidelerin değiştirilmesini talep ediyorlar. Toplantılar, konferanslar, halka açık söyleşiler düzenliyor hatta Hollanda, Portekiz ve henüz Fransa'da görüldüğü gibi siyasi parti kuruyorlar.

Veganlar tarafından uygulanan çok çeşitli taktiklerden (sorumlu tüketicilerden, saha aktivistlerinden tutun da büyük derneklerin sözcülerinden yazarlara, gazetecilere, eğitmenlere, hukukçulara, şirket yöneticilerine, gösteri, spor ve televizyon dünyasının yıldız isimlerine kadar) toplumdaki farklı aktörleri harekete geçiren dinamik bir toplumsal hareket meydana geliyor. Bu aktörler, birbirleriyle az veya çok koordinasyon içinde kalarak, karnist hegemonyanın zayıflamasını sağlayacak karşıt-kültürün inşasına katkıda bulunuyorlar.

Veganların hayvan özgürlüğü sancağı altında birleşmesi, elbette, uygulanacak stratejiler hakkında iç çatışmalar yaşanmasına engel değildir. Bazı veganlar, daha önce de dediğimiz gibi, "vegan" etiketini reddediyorlar ve kendilerini sadece "türcülük karşıtı" olarak adlandırıyorlar. "Abolisyonistler" ise hayvan sömürüsünün son bulmasını talep etmek söz konusu olunca endüstriyle veya idari makamlarla hiçbir şekilde anlaşmaya varmaya yanaşmıyorlar; reform-

cu yaklaşımları, veganların düzenlediği birtakım kampanyaları (ciğer yenmesine, kürk giyilmesine, boğa güreşlerine, yunus akvaryumlarına karşı) eleştirecek kadar ileri gidiyorlar. Abolisyonistlere göre, bu tür kampanyalar, sorun sömürünün ta kendisinde değil de hayvanları sömürme yöntemlerinde yatıyormuş gibi veya bazı türlerin üyeleri diğerlerine nazaran daha çok korunmayı hak ediyorlarmış gibi bir izlenim verme riskini taşıyor.[33] Tartışmalar, doğrudan ve yasadışı eylemlerden medet ummayı meşru gören militanlar ile bu tarz eylemlerden harekete kötü bir imaj verdiği gerekçesiyle kaçınanları ortadan ikiye bölmüş durumdadır.[34] Öte yandan birçok vegan, içinde sempati barındırmayan, daha hızlı sonuca ulaşmayı hedefleyen ve belki de çok sayıda vegan tarafından kabul gören katı rasyonel yaklaşımın uygulanmasını da eleştiriyor.[35] Son olarak bir kısım vegan ise hayvan sömürüsünün diğer tahakküm veya sömürü formlarıyla benzeşen yönlerini eleştiriyor (hayvanları marjinalleştirilmiş vakalara benzetmek veya insan kölelerle insan olmayan hayvanların köleleştirilmesini benzetmek gibi); zira sömürülerin son derece savunmasız toplulukları daha da marjinalleştirdiğini düşünüyorlar.[36]

Aktivizm üzerine yaşanan tartışmalara ek olarak toplumsal adalet mefhumuyla ilgili derin fikir ayrılıkları da söz konusudur. Bu fikir ayrılıkları Marksist, anarşist ve feministler arasında veganizm yaklaşımları doğurmaktadır. Bu düşü-

---

33 Bkz. G.L. Francione, R. Garner, *The Animal Rights Debate*, New York, Columbia University Press, 2010.

34 Söz konusu tartışma esas olarak T. Regan, *Empty Cages: Facing the Challenge of Animal Rights*, Lanham, Rowman & Littlefield, 2004, s. 191 [*Kafesler Boşalsın: Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*, çev. Serpil Çağlayan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007] ve S. Best, *The Politics of Total Liberation*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2014 eserlerini karşı karşıya getirmektedir.

35 Bkz. L. Gruen, *Entangled Empathy*, New York, Lantern Books, özellikle s. 26-29.

36 Marjinalleştirilmiş vakalar savıyla ilgili olarak bkz. S. Taylor, *Beasts of Burden*, New York, The New Press, 2017, s. 67 ve devamı.

nürler tahakküm ve boyunduruk altına alma mekanizmalarının üzücü bir şekilde evrenselleşmesini gün ışığına çıkarmaktadır. Hayvanlara çektirdiğimiz ıstırap ile çok sayıda insanın çektiği eziyet arasında eskiye dayanan çok güçlü bağlar olduğunu ileri sürüyorlar. Bu açıdan baktığımızda, adaletsizlik sorunu şüphesiz ki küresel bir sorundur.

Bir küresel adalet projesi

ABD'li sosyolog David Nibert ve daha birçok yazar hayvanların ehlileştirilmesinin, genelde sanılanın aksine, insanlığın yararına olmadığını, aksine ona derinden zarar verdiğini savunmaktadır. Büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği elbette hayvanların çok büyük ıstırap çekmesine sebep olmuştur. Ancak onların sömürülmesi, kapitalizmin yükselişinde çok büyük rol oynadığı için, "kitlesel şiddetin ve savunmasız insanların yaşadığı adaletsizliklerin de ön şartı ve de sebebi"[37] olmuştur. David Nibert'e göre, rant hayvanları ile işçilerin (veya sömürge ülkelerindeki kurbanların) kaderinin iki farklı konu olarak ele alınması büyük hata olacaktır. Nibert ikisinin birbirine sımsıkı bağlı olduğunu ifade eder.

Marjorie Spiegel'in *The Dreaded Comparison* [Korkunç Benzerlik] isimli eserinin 1988'deki çıkışından bu yana, hayvanların köleleştirilmesiyle dünyadaki çok sayıda insanın hizmetkâr konumuna düşürülmesinin birbiriyle alakalı olduğu fikri gittikçe daha çok yayılmaktadır. Siyahların

37 D. Nibert, *Animal Oppression and Human Violence*, New York, Columbia University Press, 2013, s. 2. Çok sayıda antikapitalist yazar veganizmin son yıllarda edindiği konsümerist eğilime karşı bir tavır sergilemektedir. Zira böyle bir eğilim onlara göre kapitalizmi güçlendirecektir. Nitekim kapitalizm, insan ve hayvan sömürüsünü her daim yeniden üretmektedir. Özellikle bkz. R.C. Jones, "Veganisms", J. Castricano, R.R. Simonsen (ed.), *Critical Perspectives on Veganism*, Basingstocke, Palgrave Macmillan, 2016, s. 15-39 veya S. Jenkins, V. Stanescu, "One struggle", A.J. Nocella II ve diğerleri (ed.), *Defining Critical Animal Studies*, s. 74-85.

Amerika'da köleleştirilmesinin canavarca boyutu nevi şahsına münhasır olsa da Marjorie Spiegel'e göre "siyahların ABD'de beyazların boyunduruğu altında gördüğü muameleyle hayvanların Amerikan nüfusunun çok büyük bir kısmı tarafından gördüğü muamele arasında çok sayıda baş döndürücü benzerlik bulunmaktadır."[38]

Bir paralellik de endüstriyel çiftlikler ve mezbahalar ile Nazilerin imha kampları arasında kurulmuştur. Bu kıyaslamanın yol açtığı fırtınalı tartışmaları yasal işlemler takip etmiştir. Polonya kökenli ABD'li yazar Isaac Bashevis Singer (1902-1991) tarafından 1982'de öne sürülen bu yaklaşım birçok açıdan –Roberta Kalechofsky veya Jacques Derrida'nın da (1930-2004)[39] ifade ettiği üzere– kabul edilemez bir yorumdu. Bununla birlikte, türcülük ve ırkçılık, keyfî ayrımcılık uygulamaları olarak, kesinlikle şu ortak noktaya sahiplerdir: İnsan türüne ait olmayanları veya ait olmadığı düşünülenleri haklardan mahrum bırakma iradesi.

Bu iki ayrımcılık formu, Carol J. Adams'a göre, cinsiyetçilikle de tam olarak alakasız sayılmaz.[40] Adams'a göre, özellikle kadınlar ataerkil düzen içinde düzenli olarak, baskılanacak ve yenecek av hayvanı olarak yansıtılıyorlar. Adams, et tüketimiyle erkek iktidarı arasında çok eskiye dayanan bir bağ olduğunu söylüyor. Bu bağ bugün hâlâ reklamlarda hem etin cinsel obje olarak hem de kadınların iştah açıcı ve erkekler için her daim müsait bir besin olarak sunulmasıyla kendini gösteriyor.

Anti-kapitalist, ırkçılık karşıtı ve feminist yaklaşımlar bizi hep hayvanlara uygulanan boyunduruğun çok sayıda bire-

---

38 *M. Spiegel, The Dreaded Comparison, New York, Mirror Books, 1989, s. 26.*

39 I.B. Singer, *Le Beau Monsieur de Cracovie*, "L'homme qui écrivait des lettres", Paris, 1985, s. 327; R. Kalechofsky, *Animal Suffering and the Holocaust: The Problem with Comparisons*, Marblehead, Micah, 2003; J. Derrida, *L'Animal que donc je suis*, Paris, Galilée, 2006, s. 46-47.

40 Bkz C.J. Adams, *La Politique sexuelle de la viande.*

yin veya insan topluluğunun maruz kaldığı boyunduruktan bağımsız olmadığını düşündürüyorlar. Ekofeminizm, filozof Marti Kheel (1948-2011) başta olmak üzere bazı yazarların savunduğu tam da bu fikir üzerinde şekillenmiştir. Ekofeminizmin takipçileri insan olan veya olmayan bireylerin maruz kaldığı adaletsizlikler içinde birbirine oldukça benzer şekilde ortaya çıkan genel bir tahakküm modelinin olduğunu savunurlar. Ekofeministlerin kendilerine edindikleri görev, uygulanan tahakkümlerin iç içe olduğunu –yani kesişimselliğini– gözler önüne sermek ve özellikle "cinsiyetçiliğin, heteronormativitenin, ırkçılığın, sömürgeciliğin ve engelli bireylere uygulanan ayrımcılığın, türcülük temel alınarak şekillendiğinin ve böylelikle türcülüğü daha da güçlendirdiğinin" altını çizmektir.[41] Bu sebeple, insan hakları lehine militanlık yapan herkesin hayvanların menfaatlerini de son derece önemsemesi can alıcı noktadır.

Tersine düşünecek olursak, veganizmi tanıtmak ve yaymak asla azınlık bir insan topluluğunun aleyhine olmamalıdır. Örneğin Çin'de binlerce köpeğin işkence görmesine ve ölmesine sebep olan Yulin Gastronomi Festivali'ne karşı yapılan protestoların yöntemi, hayvan haklarının üzerinde kapsamlı düşünülmemiş bir şekilde ifade edilmesinin sebep olduğu tehlikeler bakımından çok iyi bir örnektir.[42] Batı'daki Çinlilere karşı artan yabancı düşmanı hakaretler eski sömürgeci reflekslerin gün ışığına çıktığını göstermiştir. Bu hakaretler Batılı toplumların hayvanlara reva gördüğü kadere dair unutkanlığını gözler önüne sermiştir ve tahakkü-

41 C.J. Adams, L. Gruen (ed.), *Ecofeminism*, New York, Bloomsbury, 2014, s. 1.

42 Türcülük, türcülük karşıtlığı ve ırkçılık konularıyla ilgili olarak bkz. C.J. Kim, *Dangerous Crossings*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015. Hayvanlara Etik Muamele İçin Mücadele Edenler Derneği (PETA) tarafından yayınlanan çok sayıda reklam, cinsiyetçiliği ve dolayısıyla tahakküm ilkesini güçlendirmekle itham edilmiştir. Örneğin bkz. M. Deckha, "Disturbing images: PETA and the feminist ethics of animal advocacy", *Ethics & the Environment*, cilt 13, sayı 2 (2008), s. 35-76.

mün genel mekanizmasına dair derin bir bilgisizlik olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Veganizmi yaymak amacıyla hayvanların bilişsel kapasiteleri olduğunun veya ehlileştirilmeleri sebebiyle bağımlı hale geldiklerinin devamlı olarak öne sürülmesi, hakların elde edilmesi konusunda rasyonel zekâ ve bağımsızlığın temel kriterler olduğu fikrinin güçlenmesine sebep olmaktadır ve canlıların ve onların değerlerinin hiyerarşiye sokulmasına yol açmaktadır.[43] Öyle ki bu durum, kapasiteye dayanan ayrımcılığın, yani zihinsel engelli kişilerin maruz kaldığı ayrımcılığın ve önyargıların eline çok tehlikeli bir koz vermektedir.

Baskı altına alma formlarının kesişimselliğini hesaba katmak tüm bu tuzakları aşmamızı sağlayacaktır. Ayrıca animalist, feminist ve ırkçılık karşıtı militanları "tek cepheden mücadele etmeye" ve savunulacak davalar arasındaki hiyerarşiyi yıkmaya ikna etmeye de yarayabilir: Tüm adaletsizliklerle tek cephede el ele savaşılmalıdır. İyi anlaşılmış veganizm demek, haklarında endişe duyduğumuz (veya duymamız gereken) hayvanların hüznünü dert edinmek kadar türdeşlerimizin derdini de dert edinmek demektir. Bu cömert yaklaşım şüphesiz ki bizi veganizmin tanımı hakkında yeniden düşünmeye ve tanımı genişletmeye itmektedir. Bu tanıma, Stephanie Jenkins ve Vasile Stanescu'nun da önerdiği üzere, "tüm hayvan dünyasına (insan olsun veya olmasın)[44] uygulanan şiddeti en aza indirmeye taraf olmak" eklenmelidir.

---

43 Bkz. S. Taylor, *Beasts of Burden*, s. 57 ve devamı.

44 S. Jenkins, V. Stanescu, "One struggle", s. 74.

Sonuç

Dönüşümler isimli eserinde Latin şair Ovidius (MÖ 43 - MS 17), hayvan öldürmeyi ve etini yemeyi düşünen ilk insanın suçun yolunu açtığını söylüyordu. Zira o ana dek hiç kan dökülmemişti. Bu uğursuz eylem altın çağın sonunun habercisiydi ve bugün hâlâ yaşadığımız lanetli çağı başlatmıştı.[1] Ovidius'tan birkaç yüzyıl sonra Porfirios, Pisagor'un beslenme rejiminde bu mutsuzluğa derman olacak bir deva arayacaktı. Eğer insanlık vejetaryenliği benimser ve hayvanlara tiranlık kurmaya son verirse yeryüzünü terk eden ve göğe yükselen Adalet'in yeniden aramıza ineceğini vaat ediyordu.[2]

Günümüzün veganları bu kadar nahif değil elbette. Üstelik veganizm dünyadaki tüm sorunları tek başına da çözemez. Ancak veganizmin yaygınlaşması, eğer bir gün mümkün olursa, tüm cehennemvari tahakküm mekanizmalarına ciddi derecede hasar verebilir. Ayrıca günümüzde hiç olmadığı kadar korkutucu bir hızla kolektif olarak karşı koydu-

1 Ovide, *Les Métamorphoses*, XV, s. 96-110 [Ovidius, *Dönüşümler I-XV*, çev. Dr. Asuman Coşkun Abuagla, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2019].

2 Porphyre de Tyr, *De l'abstinence*, III, s. 27.

ğumuz tüm sorunların da bertaraf edilmesini sağlayacaktır. Veganizm hiçbir beşeri emele hizmet etmese, hasta olmamızı önlemese, çevreyi korumaya yaramasa, türümüzün devamlılığını sağlamasa bile ahlâki zorunluluklarımızın en temel öğesi ve diğer hayvanlara karşı ödevlerimizin en önemlisidir. Veganizm, yapılması gerekenlerin en azıdır.

Elbette öyle görünmüyor, çünkü güç genelde haklara üstün geliyor ve alışkanlıklar sıklıkla merhametin önüne geçiyor. Alışkanlıkları aşmak ve zamanla yerleşmiş ve çok sayıda kişi tarafından kabul görmüş âdetleri reddetmek cesur olmayı gerektiriyor. Veganizmin benimsenmesi temsilleri yıkmayı ve olduğu gibi kabullendiğimiz her şeyi sorgulamayı da getiriyor. Veganizme göre yaşamak, her şeyden önce, tarihimizin başından beri olagelmiş ve koyunların, domuzların, keçilerin isteseler de istemeseler de ayak uydurduğu köleliğini bitirmeyi hedefliyor. Veganizmin başını çektiği bu antropolojik devrim çok sarsıcı olsa da şiddetli olmayacaktır; olmasına da gerek yoktur. Hatta çok yumuşak bir geçiş olacağını bile iddia edebiliriz.

KAYNAKÇA

Bramble, B., Fisher, B. (ed.), *The Moral Complexities of Eating Meat*, Oxford, Oxford University Press, 2016.

Burgat, F., *L'Humanité carnivore*, Paris, Seuil, 2017.

—, *La Cause des animaux*, Paris, Buchet-Chastel, 2015.

Cahiers antispécistes (Les).

Castriano, J., Simonsen, R.R., *Critical Perspectives on Veganism*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2016.

Chignell, A., Cuneo, T., Halteman, M.C. (ed.), *Philosophy Comes to Dinner*, New York, Routledge, 2016.

Donaldson, S., Kymlicka, W., *Zoopolis*, çev. P. Madelin, Paris, Alma, 2016 [*Zoopolis*, çev. Mine Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016].

Francione, G.L., *Introduction aux droits des animaux*, çev. L. Gall, Lozan, L'Âge d'Homme, 2015 [*Hayvan Haklarına Giriş*, çev. Elçin Gen, Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008].

Gibert, M., *Voir son steak comme un animal mort*, Montréal, Lux, 2015.

Giroux, V., *Contre l'exploitation animale*, Lozan, L'Âge d'Homme, 2017.

Greger, M., *Comment ne pas mourir*, Paris, Belfond, 2017 [*Ölmek ya da Ölmemek*, çev. Filiz Sarıalioğlu Canbedir, Altın Kitaplar, 2018, İstanbul].

Jeangène Vilmer, J.-B., *L'Éthique animale*, Paris, Puf, "Que sais-je?", 2015.

Joy, M., *Introduction au carnisme*, Lozan, L'Âge d'Homme, 2016.

Larue, R., *Le Végétarisme et ses ennemis*, Paris, Puf, 2015.

Lepeltier, T., *La Révolution végétarienne*, Auxerre, Sciences Humaines, 2013.

Nocella II, J. ve diğerleri (ed.), *Defining Critical Animal Studies*, New York, Peter Lang, 2014.

Pelluchon, C., *Manifeste animaliste*, Paris, Alma, 2016.

Regan, T., *Les Droits des animaux*, çev. E. Utria, Paris, Hermann, 2013.

Singer P., *Questions d'éthique pratique*, çev. M. Marcuzzi, Paris, Bayard, 1997 [*Pratik Etik*, çev. Nedim Çatlı, İthaki Yayınları, 2015, İstanbul]

Weis, T., *The Ecological Hoofprint*, Chicago, The University of Chicago Press, 2013.

Valéry Giroux ve Renan Larue, veganizmi mercek altına alıyorlar. Vegan felsefesinin ne olduğunu, veganizmin tarihini, günümüzde geldiği noktayı araştırıyorlar. Kimi zaman alay konusu olan, çoğu zamansa sanayicileri ve hayvan sömürüsünden kâr elde edenleri kızdıran veganizmi hayvanlara eziyet etmeme çerçevesinin yanı sıra, doğaya, dünyaya, bizzat insanlara olan faydaları açısından da düşünerek bu felsefeyi daha geniş bir bağlama yerleştiriyorlar. "Görünmez ıstırabı" görünür kılmaya çalışan hayvan hakları savunucularına reva görülen muameleden, veganların kendi içlerinde birbirlerine yönelttikleri eleştirilere, konuyla ilgili devlet politikalarından hayvan hislerine ve insan psikolojisine kadar geniş bir kapsamda konuyu ele alıyorlar. *Veganizm*, yalnızca bir manifesto değil, hayvanların, insanların ve tüm dünyanın özgürleşmesi için bir çağrı.

"Elbette çoğumuz milyarlarca canlıya reva gördüğümüz bu kaderi düşünmemeyi becerebiliyor. Ancak bu gönüllü körleşme haline kendimizi teslim etmek son yıllarda biraz zorlaştı. Zira çok sayıda kitap, makale, belgesel, radyo ve televizyon yayını, sömürdüğümüz hayvanlara uygulanan kötü muameleden bahsediyor. Bu köleleştirmenin temellerini ve meşruiyetini artık yüksek sesle sorgulamaya başlıyoruz. Gittikçe daha çok ve daha ciddi bir şekilde veganizmden konuşuyoruz."

Valéry Giroux - Renan Larue

iletişim